

AKÍF BAYRAM

**FRÍDRÍX BODENŞTEDTÍN
MÍRZƏ ŞƏFÍ VAZEH
HAQQINDA
XATÍRƏLƏRÍ**

115
B32

AKİF BAYRAM

244209.

**FRİDRİX BODENŞTEDTİN
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH
HAQQINDA
XATİRƏLƏRİ**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan MİM
Kitabxanası

Bakı-«Nurlan»-2008

Akif Bayram. Fridrix bodenstedtin Mirzə Şəfi Vazeh haqqında
xatirələri. Bakı, «Nurlan», 2008, - 108 səh.

4603000000
N - 098 - 2008 *Qrifli nəşr*

© «Nurlan», 2008

M.Ş.Vazeh

Görkəmli Azərbaycan şairi Mirzə Şəfi Vazeh 1792-ci ildə Gəncə şəhərində bənna ailəsində anadan olmuşdur. Atası Kərbəlayı Sadıq Gəncədə Cavad xanın sarayında meyar idi. Onun iki oğlu vardı. Böyük oğlu Əbdüləli atasının yolu ilə gedərək, sarayda bənnalıqla məşğul olurdu. Kiçik oğlu Şəfi isə elmə daha çox həvəs göstərdiyindən, Kərbəlayı Sadıq onu Şah Abbas məscidi yanındakı mədrəsəyə qoymuşdu. Atasının arzusuna görə, Şəfi molla olmalıydı. Lakin Şəfi atasını çox erkən itirir.

Atasının ölümündən sonra maddi vəziyyətinin çətinliyi Şəfiyə təhsilini davam etdirməyə imkan vermir. O, mədrəsədən yarımçıq çıxır. Bu vaxt İrandan Gəncəyə gəlmiş, qabaqcıl fikirli tacir Hacı Abdulla Şəfinin köməyinə çatıb, təhsilini davam etdirmək üçün ona maddi yardım göstərir. Şəfi Hacı Abdullanın himayəsi altında mədrəsədə ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənir, boş vaxtlarında şəxsi mütaliə yolu ilə Şərqin Xəyyam, Nizami, Sədi, Hafiz kimi məşhur alim və şairlərinin əsərlərini oxuyur. Dini təhsil onu qane etmədiyinə görə mədrəsədən yarımçıq çıxır.

Şəfi Hacı Abdullanın köməyi ilə, Cavad xanın qızı Püstə xanımın var-dövlətini idarə etmək üçün «mirzəlik» vəzifəsinə təyin olunur. O, bu vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlir. İşdə səliqə-sahmanı hamının diqqətini cəlb edir. Ona artıq «Mirzə Şəfi» deyirlər.

Bu xoşbəxt günlər çox sürmür. 1826-cı ildə Püstə xanımın Rusiya-İran müharibəsi ərəfəsində qardaşı Uğurlu xanla birlikdə İrana qaçması, o biri tərəfdən də Hacı Abdullanın qəfil ölümü Mirzə Şəfini sarsıdır, vəziyyətini çətinləşdirir. O, bir müddət özünə iş axtarır. Gözəl xəttinə bələd olan mədrəsə rəhbərliyi onu işə dəvət edir. Mirzə Şəfi mədrəsədə uşaqlara məstəliq xətti ilə gözəl yazıb-oxumağı öyrədir.

Mədrəsədə işlədiyi zaman o, dini xurafatın çürüklüyünü dərinləndirən dərk edir, gənc istedadların öz vaxtlarını dini

təhsilə sərf etməsinə heyfəsilənib, xeyirxah məsləhətləri və tələbləri ilə onları tutduqları yoldan uzaqlaşdırmağa çalışır.

Bir müddət Mirzə Şəfidən dərs almış böyük dramaturq, şair, filosof M.F.Axundovun dini təhsildən uzaqlaşması buna canlı misaldır. Ruhanilər Mirzə Şəfidə dinə qarşı inamsızlığı görüb, onu «kafir» adlandıraraq, mədrəsədən uzaqlaşdırırlar. Mirzə Şəfinin din xadimləri ilə mübarizəsi də elə bu dövrdən başlayır. Hələ M.F.Axundovun yaradıcı materialist və ateist çıxışlarından, S.Ə.Şirvaninin, H.B.Zərdabının tənqidi fikirlərindən çox əvvəl M.Ş.Vazeh din xadimlərinin ifşasına girişmişdi. Odur ki, Gəncədə ona iş tapılmır.

Mirzə Şəfi 1840-cı ildə Gəncəni tərk edib Tiflisə gedir. Öz tanınmış tələbəsi M.F.Axundovun köməyi sayəsində Tiflis qəza məktəbinə fars, ərəb və Azərbaycan dilləri müəllimi vəzifəsinə təyin olunur. Tiflis dövrü şairin həyatında ən mənalı və zəngin dövrdür. O burada bir neçə xalqın qabaqcıl fikirli ziyalıları ilə görüşmüş, dostluq etmişdir.

Mirzə Şəfinin tanışları, dostları içərisində Almaniya-dan gəlmiş Fridrix Martin Fon Bodenştedt də var idi. O, Mirzə Şəfinin 1844-cü ildə Tiflisdə təşkil etdiyi «Divani-hikmət» adlı ədəbi məclisində yaxından iştirak edib, şairdən Şərq poeziyasının özünəməxsus çalarlarını öyrənir. Çox keçmir ki, Mirzə Şəfi ilə F.Bodenştedtin tanışlığı yaxın dostluğa çevrilir. F.Bodenştedt vətəni Almaniya qayıdan vaxt şairin əlyazması halında olan şeir məcmuəsini alman dilinə tərcümə etmək üçün ondan alıb, özü ilə aparır. F. Bodenştedt alman dilinə tərcümə etdiyi bu şeirlərin bir qismini özünün tarixi-etnoqrafik əsəri olan «Şərqdə min bir gün» kitabına daxil edərək, Mirzə Şəfi barəsində xatirələrini də yazmışdır. Alman oxucuları tərəfindən rəğbətə qarşılanan şeirlər F.Bodenştedtdə şairin qalan şeirlərini tərcümə edib, ayrıca kitabça halında çap etdirmək həvəsi oyadır. 1851-ci ildə o, Mirzə Şəfinin şeirlərini «Mirzə Şəfinin nəğmələri» başlığı altında nəfis şəkildə çap etdirir. Şeirlər surətlə yayılaraq,

müəllifinə görünməmiş şöhrət gətirir. Az müddət ərzində Mirzə Şəfi nəğmələri Avropa dillərinin bir çoxuna tərcümə olunur. Dünyanın məşhur bəstəkarları Mirzə Şəfi nəğmələrinə musiqi əsərləri bəstələyirlər. Şeyrlərin misilsiz şöhrətini görə F.Bodenştedt 1870-ci ildə «Mirzə Şəfinin sələfindən» adı altında ikinci bir kitabça çap etdirərək, Mirzə Şəfi adı ilə bağlı şeyrlərin onun özünə məxsus olduğunu və «Mirzə Şəfinin onun «ədəbi təxəllüsü» olduğu fikrini söyləyir. Bununla da o, Mirzə Şəfi ədəbi irsinə kölgə salır. Bir tərəfdən Mirzə Şəfinin orijinal əsərlərinin əldə az olması, digər tərəfdən də elmi mətbuatda şair haqqında söylənilən diqqətəlayiq fikirlə yanaşı, qeyri-elmi, zidd, yanlış hökmlərin meydana çıxması Mirzə Şəfinin ədəbi irsi haqqında tam fikir söyləməyə imkan verməmişdir. Son dövrlərdə ədəbiyyatşünaslarımızın, tədqiqatçı alimlərimizin gərgin axtarışları nəticəsində Mirzə Şəfi və F.Bodenştedt münasibətlərinə hərtərəfli nəzər yetirilmiş, şairimizin ədəbi irsinə salınmış kölgələrin bir qismi aydınlaşdırılmışdır. Sübut edilmişdir ki, alman dilində tərcümə olunmuş «Mirzə Şəfinin nəğmələri» başlığı altında çıxmış kitabçadakı şeyrlər poetik ifadə, fəlsəfi ümumiləşdirmə baxımından Azərbaycan şairi Mirzə Şəfi Vazehin qələminə məxsusdur.

Şair şeyrlərində Azərbaycanın feodal-patriarxal həyat tərzinin ziddiyyətlərini, yeni həyata doğru qabaqcıl meyllərini əks etdirmişdir. Füzuli ədəbi məktəbini ləyaqətlə davam etdirən Mirzə Şəfinin, əsərlərində səcdə etdiyi şey həyat gözəllikləridir. O, həyatın gözəlliyini kor-koranə etiqada deyil, onun düzgün dərk edilməsində axtarır. Həyatla bağlılıq, onun maddi və mənəvi nemətlərindən istifadə etməyə çağırış şairin şeyrlərinin ümumi ruhunu təşkil edir. Həyatı canlı müşahidələr əsasında öyrənmək, təbiətin nemətlərindən faydalanmaq, zövq almaq fikri onun poeziyasında daha mənalı səslənir. Mirzə Şəfi şeyrlərində öz coşğun, mənalı eşqilə dini əfsanələri alt-üst edir. Onun şeyrlərində təsvir olunan eybəcərlik, fənalıq bizdə bu hala qarşı mübarizə eşqi tərbiyə edir,

istər-istəməz fanatiklər dünyasına nifrətimizi artırır, eyni zamanda dünya gözəlliyini qorumağa çağırır.

Şair sevib-sevilməsi ilə fəxr edən, nikbin, real insanın, hərtərəfli gözəl insanın vurğudur. Mirzə Şəfi belə bir insanı tərənnüm etməyi şeirin qarşısına bir vəzifə kimi qoyur. Onun şeyrlərində dini etiqadların və tərkidünyalıq fəlsəfəsinin tənqidi gözəlin real və ideal surəti ilə əvəz olunur. Dərin estetik zövqə malik olan şair, nəğmələrində dünyəvi gözəllikləri lirik planda, yüksək sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir.

Mirzə Şəfinin şeyrlərində səslənən bu motivlər, F.Bodenştedtin şair haqqında yazdığı xatirələrində öz əksini tapmışdır. F.Bodenştedt Mirzə Şəfi ilə ilk tanışlıqdan başlayaraq, onunla ayrılana qədərki bütöv bir dövrü, öz müəllim və dostuna olan münasibətini böyük məhəbbət və hörmətlə qələmə almışdır. F.Bodenştedtin xatirələrində dahi Mirzə Şəfinin surətini görür, onun həyatının bizə məlum olmayan keyfiyyətləri ilə tanış oluruq.

M.Ş.Vazeh və F.Bodenştedt

PROLOQ

*Qəlbimdə yenə sən canlanırsan, ey gəncəli
ustadım! Sənin yanında əyləşib, nəğmələrini mələ-
hətli səsində dinləmək istəyirəm". Sənin mənə
bəxş etdiyən o atırlı çiçəklərdən gözəl bir çələng
hördüm. Sənə şöhrət, qadınlarımıza sevinc gətir-
mək üçün qarşıma tökdüyü inciləri sapa düzüb,
səliqəli bir boyunbağı düzəltdim, ey mənim gəncə-
li söz ustadım Mirzə Şəfi!*

F.BODENŞTEDT

...Tiflisə gələndə məni hər şeydən əvvəl müəllim tutmaq məsələsi düşündürdü ki, tatar (Azərbaycan - A. B.) dilini öyrənəm. Qafqazda yaşayan camaatla ünsiyyətdə olmaq üçün bu dili bilmək kifayət edirdi.

Xoşbəxtlikdən, arayıb-axtardığım müəllimlərdən ürəyimə yatanı tanınmış xəttat, alim, gəncəli Mirzə Şəfi oldu.

Mirzə Şəfi öz təvəzökarlığı ilə Şərqi ən müdrik adamlarından biri idi. O, bu fikirdəydi ki, Avropada gənclər etiqadsız və inamsız yaşayırlar. O, eyni zamanda belə bir möhkəm əqidədə idi ki, biz - Qərblilər dərs alacağımız illər ərzində onun söyi ilə Şərqi müdrik və ibrətamiz cəhətlərinə yiyələnəcəyik.

- Sən mənim beşinci şagirdimsən, - deyərək, əlavə edib bildirdi ki, hikmətli kəlimələri dinləmək üçün Tiflisə gəlmək zərurətini duyanların sayı getdikcə çoxalır. Bir az susduqdan sonra əlavə etdi ki, məndən əvvəlki dörd şagirdi gəriyə - Avropaya, öz vətənlərinə qayıdıandan sonra bütün söylərimi Şərqdə aldıkları bilikləri yerlərində geniş yaymağa həsr etmişlər. Mənə isə o daha böyük ümid və ehtiram bəsləyirdi.

O vaxt mən elə güman edirdim ki, onun mənə olan pərəstişkarlığı müqəddəs dilləri öyrənməkdə səy və bacarığımı, eyni zamanda onun hər bir dərsinə verdiyim qeyri-adi (yəni böyük) qiyməti olan bir gümüş pulla bağlıdır.

Mirzə Şəfi inana bilmir ki, müqəddəs dilləri bilmədən adam özünü necə müdrik hesab edib, alim adı ilə dünyanı gəzib dolaşsın.

O, mənim müqəddəs dilləri öyrənmək səyimi və bacarığımı, eyni zamanda xoşbəxtlikdən onu özümə müəllim seçməkdə üstün cəhətlərimi görüb, bəzi şeylərdə mənə gü-

zəştə gedirdi. O, mənə xeyirxah münasibətini əyani şəkildə sübut etməyə çalışırdı.

- Mən, Mirzə Şəfi, Şərqi tanınmış alimlərimdənəm. Deməli, sən məndən sonra ikinci müdrik adam olmalısən. Ancaq sən məni düzgün başa düş. Mənim Ömər əfəndi adlı bir dostum var. O, böyük, ağıl və mərifət sahibidir. Bu diyarda onu yazı-poza işində üçüncü şəxsiyyət hesab etmək olar. Əgər mən ölsəm, sən müəllimin o olmalıdır. O zaman o birinci, sən isə ikinci müdrik adam olmalısən.

Bu ürək sözlərini deyərək Mirzə Şəfi şəhadət barmağını alına söykəyib, nüfuzedicilərə nəsərlərlə məni süzür, mən də sükut içində razılıqla başımı tərpedib, onun fikrinə tərəfdar olduğumu bildirirdim.

Gəncəli ustadım, dərin biliyinə şübhə edən hər bir kəsə öz müdrikliyini əyani surətdə göstərirdi. Mən də bir hadisədə bunun şahidi oldum.

Mirzə Şəfinin mühazirələrinə paxıllıq eləyən qələm rəqibləri içərisində ən qəddarı Bağdadlı alim Yusif idi. O özünü ona görə Bağdadlı adlandırırdı ki, ərəbcə təhsilini orada almışdı. O iddia edirdi ki, bilikdə Mirzə Şəfidən daha dərin adamdır. O, Mirzə Şəfini elm adamları arasında ən səviyyəsiz şəxs sayırdı. Onun savadlı yazma bilmədiyini söyləyib, hörmətli müəllimimi gözümdən salmağa çalışırdı.

- O hətta oxumağı bacarmır. Mənə de görüm, yazmağı bacarmayan adam müdrik olarmı? - deyib, ara vermədən cır, qulaqbatırıcı səslə danışırdı.

Onun danışığında heç nə başa düşmək olmurdu. O öz adının gözəlliyini, peyğəmbər adı ilə bağlı olduğunu deyirdi. Deyirdi ki, «Yusif adını şairlər dönə-dönə ehtiramla vəsf etmişlər». O, canfəşanlıqla sübut etməyə çalışırdı ki, bu ad adı sez deyil, Misir ölkəsində əfsanəyə çevrilmiş Yusifin eynidir ki, insanlar arasında müdrikliyin timsalıdır. Bu adı daşıyanların özündə də az, ya çox dərəcədə gözəllik, böyüklük və müqəddəslik var. Bax, bu cür özünü tərifləyirdi Yusif!

O, mənə özünün yeni keyfiyyətlərindən danışmaq istəyəndə, artırmada möhtərəm müəlliminin ayaq səsləri eşidildi. Mirzə Şəfi ayaqqabılarını qapı arxasında çıxarıb, ayağında əlvan, səliqəli toxunmuş corab, otağa daxil oldu. Qonağım elə güman elədi ki, Mirzə Şəfini qəsdən buraya dəvət etmişəm. Çünki Mirzə Şəfi, onu gerçək pis vəziyyətə düşmüş Mirzə Yusifi başdan-ayağa kinli nəzərlərlə süzüb, daxili hissini büruzə vermək istədi. Bu vaxt mən onu tez qabaqlayıb soruşdum:

- Mirzə Şəfi, gəncəli ustad! Mən nələr eşidirəm?! Sən yazmağı, oxumağı bilmədən mənə elm öyrətmək istəyirsən? Bağdadlı ustad Mirzə Yusif səni elm aləmində səriştəsi olmayan adam hesab edir?

Bu sözlərdən Mirzə Şəfinin övqatı təlx oldu. O əvvəlcə əlini əlinə vurdu, xidmətçimə qəlyan gətirməyə işarə etdi. Mənim xidmətçim, həmişə olduğu kimi, ona bir qəlyan gətirdi. Mirzə Şəfi bununla yanaşı, həm də dikdaban ayaqqabısının bir tayını götürdü və rəhmsizliklə onu bağdadlı «müdrikin» başına çırpdı. Mirzə Şəfinin özündən çıxdığını görən bağdadlı «müdrik» tez bayıra qaçmağa fürsət axtardı. Mirzə Şəfi ona imkan verməyib:

- Demək, sən məndən ağıllısan? Deyirsən mən oxuya bilmirəm? İndi dayan, sənə bir oxumaq öyrədim ki, aləm tamaşana gəlsin! Deyirsən yəni mən yaza da bilmirəm? Al, başıbatmış! - deyib, ara vermədən ayaqqabımı onun başına endirirdi.

Bağdadlı «müdrik» Mirzə Şəfinin kötəkləri altında ufuldayıb sızıldayaraq otaqdan artırmaya, oradan da pilləkənlə aşağıya enib gözdən itdi.

Mirzə Şəfi müdrilik mübarizəsində qələbə çalmış, qürurla, mənim gözlədiyimdən də artıq sakitləşmiş vəziyyətdə geri qayıtdı.

Müəllimim mənə söylədi ki, Mirzə Yusif kimi boşboğazların sözlərinə inanmayım, yalnız onun dediklərinə əməl edim.

- Mirzə Yusif kimi çoxları sənin yanına gələcək, ancaq

sən onlardan öz ağılla üz döndərməlisən. Şair deyir ki: «Oxumağı, yazmağı bacarmayan adamları» könlündən vəzirlik keçər». Çünki belə adamların biliyi dayaz, tamahları isə böyük olur. Onlar sənin yanına elm öyrətmək üçün deyil, cibini soymağa gəlirlər.

Mirzə Şəfi sədəf kimi ağ dişlərini göstərüb, əlavə etdi:
- İştah diş altında olur.

O, adətli üzrə, rahatlanmaq üçün papağını çıxarıb kənara qoydu. Başını ülgüclə tərtəmiz qırıxdıranda çox məğrur görünürdü. Bu vaxt ona elə gəlirdi ki, bütün qadınlarda ona məhəbbət, kişilərdə isə ehtiram hissi oyanır.

Hər dəfə o, başını qırıxdıranda, mən onun ruhunu oxşamaq üçün deyirdim:

- Bu gün necə gözəlsiniz, Mirzə Şəfi!

Dikdaban ayaqqabı əhvalatına baxmayaraq, Mirzə Şəfi bu gecə mənə daha şad görünürdü. Çünki bizim tanışlığımızdan indiyə qədər ilk dəfə idi ki, mənimlə şərab içməyə meyl edirdi. Halbuki o həmişə müəyyən bəhanə ilə bundan boyun qaçırırdı. O, çox hörmətli adam olduğu üçün Avropada onun şərab içməsi barəsində danışacağımdan, onun təmiz müəllim adına ləkə gətirə biləcəyimdən ehtiyat edirdi. Ancaq o öz hisslərini boğa bilmədi, iki-üç qədəh içdikdən sonra ilhama gəldi. Mirzə Şəfi elə mükəddər, elə söhbətçil bir adama çevrildi ki, heç vaxt onu belə əhvalda görməmişdim. O, məni xumar baxışlarla süzüb dedi:

- Gör hafiz nə deyib:

Şərabdır müdrikin sevdiyi içki
Xoş edər könlünü, yaşadar səni
Dolanar qəlbində məhəbbət sevgi
Müqəddəs ruhlarla oxşayar səni!

- Əslində, - deyər o, sözlənə davam etdi, - şərabın ləzzətini yalnız avam adamlar başa düşməzlər. Biz filosoflara Quran nə lazımdır? Bizim müdrək şairlərimiz, ağıllı xanəndələrimiz ömürləri boyu şərabı mədh ediblər. Şeyrlər sətri

tərcümə olunmuşdur. İndi bizim cürətimiz çatarmı ki, onların dediklərinə əks gedək?

Mirzə Şəfi bu sözlərlə sübuta yetirmək istəyir ki, onun söylədiklərini dünənə şamil etmək olmaz. O mənə on il bundan əvvəl qatı dindar bir mollaya gördərdiyi, şəraba məhəbbətini izhar edən bir nəğmə oxudu.

Molla nifrət etmə sən saf şəraba
Həqiqət axtarsan onda taparsan
Anlatsan sirrini sən o meyxoşun
Haqqın dərğahına onda çatarsan.

Badəni şeir, şeiri isə badə əvəz edirdi. Birdən mənim nəzərlərim təaccüblə ona dikildi. Mirzə dərin fikrə getmişdi. Gözləri bir nöqtəyə dikilib qalmışdı. O, bir an beləcə xəyala daldı. Mən onu xəyaldan ayırmağa qıymadım. O, dərin köks ötürüb, kədərli bir ahənglə aşığdakı nəğməni oxudu:

Əydi məhəbbət belimi
Kimdən ötrəri soruşma
Ayrılıq zəhəri verdi
Kimin əlilə soruşma.

- Mirzə Şəfi, heç sevmisənmi? - soruşdum. O məni əzablı baxışlarla süzdü və başladı başqa bir nəğmə oxumağa. Mənə elə gəlir ki, nəğmə Hafizin idi:

Məhəbbət bir ümmandır
Gedən yolu görünməz
Bu yola düçar olan
Çətin yolu hiss etməz.
Tapar rahatlığımı
Ölən andan, inciməz.

O nəğməni axıra qədər avazla oxudu və üzünü mənə tutub dedi:

- Yox, indi mən sevmirəm, ancaq bircə dəfə aşıq olmuşam. Mənim kimi heç bir kəs belə vurulmayıb!

Sizə deyim ki, onun məhəbbətinin sirrini öyrənmək

üçün bütün səyimi toplamağa cəhd göstərdim. Biz gecədən xeyli keçənə qədər oturdun. Nəzərlərim ona zillənmişdi, diqqətim onda idi.

- İbrahim xanın qızı Züleyxanı mənim Gəncədə gördüyüm vaxtdan düz on bir il keçmişdir, - deyə Mirzə Şəfi köks ötürüb, sözünə davam etdi. - Mən onun gözəlliyini necə tərif edim ki, sənə aydın təsəvvür yaransın. Heç bilmirəm sənə onun zülmət gecəyə bənzər, lakin ulduzlar kimi parlaq gözlərindənmi, yoxsa zərif qəd-qamətindənmi, qar kimi ağ, incə əllərindənmi, buruq-buruq dolaşmış gərdəninə tökülmüş uzun hörüklərindənmi deyim? Yoxsa Şiraz çiçəkləri kimi ətirli nəfəsindənmi sənə söz açım? Əlbəttə, sənə bunları danışmağımın heç bir mənası yoxdur. Onsuz da bilirəm ki, danışdığım hadisələrin mənasını, incəliyini mənim kimi dərk edə bilməyəcəksən, çünki insan qeyri-adi şeyləri çətin qavraya bilər.

Züleyxanı görmək üçün altı ay həsrətini çəkdim. Nəhayət, mən onu rəfiqələri ilə eyvanda oturub, axşamüstü ay işığında kənizlərinin rəqs etmələrinə baxanda görə bildim. Görüşüb danışmağa cürət edə bilməzdim, çünki qızın mənə meyli ola biləcəyinə ümidim yox idi. İnsan günəşə yaxınlaşa bilmədiyini kimi, mən də ona yaxınlaşa bilərdimmi? Gündüzlər ehtiyatla gözib-dolaşırdım. İbrahim xan bilsəydi ki, mən onun qızına məhəbbət gözüylə baxıram, vəziyyətim pis olardı. Ancaq axşamlar Züleyxanı görməyə cəsarət etmirdim. Bilirdim ki, İbrahim xan axşam saat səkkizdən sonra ayağını evdən kənara qoymur.

Odur ki, gecələr qəlbimdə alovlanan eşqimi nəğmələrə çevirirdim. Hərdən Hafizdən, Camidən də qəzəllər oxuyurdum.

Sərin külək əs yarımı sərinlət!

Ona xoş söz söylə aşıq məndən,
Gətirmə kədərli cavab sənə ondan
Şəfa versə gətir nazlı canandan!

Əksər hallarda mən öz nəğmələrimi oxuyurdum. Borc alınmış zər-xara ilə bəzənmək nəyimə lazım idi? Kimin nəğmələri mənim nəğmələrim qədər səlis, aydın olar, ürəklərə yol tapa bilər? Mən çox dözməli oldum. Nəhayət, bir çox gündə qızın diqqətini özümə yönəltməyə qadir oldum. Xoşbəxtlikdən elə təsadüf düşdü ki, İbrahim xan yerli düşmənlərlə vuruşmaq üçün Tiflisə getdi. Xanın evinin yanında sərbəst gəzib-dolanmaq və nəğmə oxumaq imkanı tapmışdım.

Bir gün İbrahim xanın evinin yaxınlığında Züleyxanı görmək üçün gizləniş onu güdürdüm, güddüyüm yerdə boşbəkər dayanıb nəğmə oxuyurdum. Xanın evində isə heç kəs görünmürdü. Züleyxanı görməməyimdən müəssir olub, evə qayıtmaq istəyirdim ki, qəfildən ağ çadraya bürünmüş bir qadın yanımdan ötəndə astadan:

- Mirzə Şəfi, arxamca gəl və məni izlə, - dedi. Həyəcandan ürəyim döyündü. Mən onun sözünə əməl edib, dinnəz arxasınca getməyə məcbur oldum. Biz dar döngənin sağ tərəfi ilə addımlayıb, əzgil kolları əhatə olunmuş, yüklü karvanların keçib gedə bilməsi mümkün olmayan dar bir cığıra gəlib çatdıq və dağa sarı qalxıb, xəlvət yerdə dayanırdıq. Burda bizi heç kim görməzdi. Mən hiss etdim ki, bu qadın Züleyxadan mənə nəse demək istəyir.

Mirzə Şəfi bir an sözünə ara verdi və şərəbdən bir-iki qurtum içib, hekayəsini davam etmək isryirdi ki, mən onu qabaqlayıb:

- Mənə belə gəldi ki, ağ çadralı qadın Züleyxanın özüdür, - dedim.

O mənim dediyimi könülsüz dinləyib, cavab verdi:

- Günəş yerə enə bilərmi? Əgər Züleyxa gəlmiş olsaydı, mənimlə təklidə qala bilərdimi? Günəş qüruba ensə, gecə olmazmı, bu da xoşbəxt başlanğıcın sonu deyilməz?

Mirzə Şəfi arada bir qədəh də şərəb içib, sanki hisslərini sakitləşdirirdi.

- Mənim sadələvh yol yoldaşım aramızda çökmüş sü-kutu pozdu, - Mirzə Şəfi sözünü davam etdirdi. -

Mənim adım Fatmadır, - dedi. - Züleyxanın sirdaşıyam. Xanım səni bir neçə dəfə görüb. Onun çox xoşuna gəlirsən. Sənin səsinə eşitək o şad olur, nəğmələrin isə onu valeh edir. Məni sənin yanına göndərən də odur. Səni sevincirmək üçün deyirəm ki, sevginə əmin ola bilərsən. Məhəbbətin yolunda əziyyət çəkdiyinə görə sənə ürəkdən yanırım. Mənə inana bilərsən.

- Demək, Züleyxa yazıq qullarından birinin məhəbbətinə öz qəlbi ilə cavab vermişdir? - deyər sevindiyimdən özümü saxlaya bilməyib, ucadan səsləndim. Sanki yer, göy mənim idi. Bu geniş səmada uçmağa qanad axtarırdım. Deməli, möhnətin qəlbimi neşələyən tikəni sevincimin qarşısında parçalanmışdır? Allaha min şükür olsun! Onun mərhəməti nə qədər böyük, gördüyü işlər necə də qəribə olurmuş! Mən onun yenə iş görmüşəm ki, öz mərhəmətini Züleyxanın qəlbimə yağdırır?! İlham çeşməni gözəllik dənizindən qidalandırır.

- Sən allahın mərhəmətini, Züleyxanın gözəlliyini tərifləməkdə haqlısan, - deyib Fatma razılığını bildirdi, - Züleyxa qiymətli bir üzünün bahalı qaşığıdır. O, xoşbəxtliyin, səadətə özüdür. Onun ismət və məsumluğu gözəlliyindən yüksəkdə olmasaydı, sənə razılığımı çoxdan bildirərdi. Bir də ki, Züleyxa onu dünyalar qədər sevən atasının qorxusundan, kəsib bir Mirzənin onu sevməsinə heç imkan verməzdi. Lakin sənə bildirim ki, İbrahim xanla səfərə çıxmış avar Əhməd xan Züleyxa ilə evlənmək istəyir. Züleyxanın atası onların evlənməyinə razıdır. Onlar səfərdən qayıdandan sonra bu məsələni həll edəcəklər. Ona görə tez bir əlac etməlisən ki, onlar səfərdən qayıdana kimi məhəbbətiniz qovuşsun. Molla axşamçağı minarədən azan çəkən zaman evimizin yanındakı bağçaya gələrsən. Mən çalışaram ki, Züleyxanın diqqətini sənə yönəldim. Sən isə onun xoşuna gələn bir nəğmə oxuyarsan. Əgər nəğmənin onun xoşuna gəlsə, səni əmin edirəm ki, onun sevgisinə nail olub, bir qönçə alacaqsan. Fatma çox danışırdı. Mən isə bizim söhbətin ən vacib tərəfini

662742

sənə söylədim. Fatmanın lütfkarlığının əvəzində mən ona cib saatımı, pul kisəmi, yanımda qiymətli nə varsa, hamısını bağışladım. Hətta onun sağ yanağındakı ləkəni götürmək üçün dua yazacağımı da bildirdim. Nəhayət, biz müəyyən bir zamanda görüşmək üçün vidalaşdıq, ayrıldıq.

Mirzə Şəfi şərab dolu qədəhi əlinə götürüb, dərindən nəfəs aldı və söhbətinə ara verdi. Mən bununla maraqlanıb-qaranlıq olan yerləri aydınlaşdırmaq məqsədilə soruşdum:

- Mirzə, söylədiyin o «məhnət tikanının» və Fatmanın söylədiyi «qönçə alacaqsan» deməsinin mənası nədir?

- Bəyəm sən o qədər təcrübəsizsən ki, məhəbbəti ifadə edən vasitələri də bilmirsən? Bakirə bir qız tanımadığı kişiyə öz hisslərini necə deyə bilər?

Mən dinmədim. Dərslərdə oxuduğu şeirləri qafiyələri-lə mənə izah etməkdə böyük istedadı olan Mirzə, adəti üzrə hisslərini şeirlə ifadə etdi:

Həm inkar, həm də nifrət,
Qəzəb timsalıdır tikan.
Gözəl səni inkar (rədd) etsə,
Demək, verir sənə tikan.

Bir gözəl qız gül qönçəsi
Tullayırsa mənə sarı.
Bəxt üzümə gülür demək,
Ölənəcən sevmək gərək.

Qızılığünü versə o qız
Ümidlərim hasil olar,
Dilbər mənə qismət olar.
Məhəbbəti qəlbə dolar.

- Mirzə, indi hər şeyi başa düşdüm, söhbətinə davam edə bilərsiniz, - dedim.

- Mən sevgimizi əməl edib, ertəsi günü Fatma dediği yerə gəldim, - deyərək Mirzə söhbətini davam etdirdi. - Həmin

günü mən sevgilimin biganə qala bilməyəcəyini duyub, məhəbbət barədə bir şeir yazdım. Bu şeiri azı iyirmi dəfədən çox öz-özümə oxudum ki, yaxşı səsələnəsinə əmin olum. Qızla görüşməzdən əvvəl də hamama gedib, özümü səliqə-səhmana salmışdım.

Görüşəcəyimiz gecə sakit və sərin idi. Mən gizləndiyim yerdən Züleyxanı aydın görə bildirdim. O, Fatma ilə bərabər eyvanda dayanıb, üzündən çadranı yana çəkmişdi. Mən də cürətlə qabağa çıxıb, özümü göstərdim. Bilirsənmi belə görüş adamın qəlbinə necə təsir edir? - deyərək Mirzə dərindən köks ötürdü, mövzudan uzaqlaşmamaq üçün yenidən söhbətinə qayıtmaq istəyirdi ki, mən ona təsəlli verib:

- Ay Mirzə, nə olub bəyəm, məşallah, indi də pis deyilsən, - dedim. - Sən mənə o günü yazdığın şeiri necə oxumağından və bu şeirin Züleyxaya necə təsir etməsindən danış.

Mən şeiri oxumamışdan əvvəl, onun mətnini badam qabığına Züleyxaya töhfə kimi eyvana atdım. Sonra şeiri gözəl bir ahənglə oxudum:

Qamətinin yanında sərvin qiyməti olmaz,
Maralın közləri də közlərinə tay olmaz.

Küləklərin gətirdiyi Şirazin ətri
Nəfəsinin ətrilə, gülüm, yarışa bilməz.
Dodaqlarından qopan inci kəlmənin yanında
Heç nədir hafizin oxuduğu şirin nəğmələr də.
Bülbüllərin su kasası, o qızılığünü butası;
Bənzər rənginə al dodaqlarının sənin.
Günəş nədir, Ay nədir, köydə sayrışan ulduzlar nə?
Onlar camalını seyr edib sayrışılar göylərdə.
Özüm nəyəm, ürəyim nə, nəğmələrimin mənası nə?

Qüdrətinin quluyam, yaşadıram gözəlliyini nəğmələrimdə.

Mən heyrətimi bildirdim:

- Aman allah! Necə gözəl nəğmədir! Mirzə sənə nəğ-

mələrin xəyal dünyasında pərvazlanan pərilərin nəğmələri qədəxəşdur. Kimdir Hafiz sənin yanında? Bir damla su nədir ümməndə?

Gəncəli müdrik dedi:

- Bu hələ başlanğıcıdır. Əsl məhəbbət nəğmələrini bundan sonra oxumalıyam.

Mənim qəlbimdə müqəddəs, səmimi bir duyğu.

Yaxınlaşırım, külüm, sevgimin zirvəsinə.

Oxuyuram, bax, bu nəğməni sirli, arzulu,

Sənə min sözü var, sualı var, söhbəti var.

Qəbul et onu, ya sevinclə, ya da nifrətlə,

Ya mənə tikan bağışla, ya qarşıla gül-çiçəklə.

Ya məni məhv elə, ya da ümid ver qəlbimə,

Gözləyirəm etirafını, külüm, cavab ver mənə.

- Bəs Züleyxa sənə nə cavab verdi? - deyə soruşdum.

- O gülümsünərək bir qönçə atdı mənə. İlk dəfə onun gözəl üzünü də yaxından orda gördüm.

Züleyxanın sevdini bildikdən sonra mənim də iztirablarıma və qəmli həyatıma son qoyuldu. İşıqlı dünyaya çıxdım. Onun qəlbini alovlandıran məhəbbətindən zövq aldığca, dəqiqələrim saatlara döndü. Şərəfinə oxuduğum nəğmələrin, onu görmək üçün atdığım addımların sayını kim hesablaya bilər? Bəxtimə səadət günəşi doğmuşdu. Taleyin mənə göstərdiyi iltifat keçmiş maneələri aradan götürmüşdü. Mənim məhəbbətim Gəncədə sırr olaraq qalmadı. Dostlarım, tanışlarım buna sevinirdilər. Əllərindən gələnlə köməyi etməyə hazır idilər. Bir çoxları da İbrahim xana kin-küdurət bəslədiklərindən, bizim xoşbəxt olmağımızı arzulayırdılar.

Züleyxa məhəbbətinin rəhni olaraq mənə atdığı qönçənin vaxtından altı ay keçmişdi ki, qara bir xəbər məni sarıtdı. İbrahim xan və Züleyxanın gələcək nişanlısı Əhməd xan hərbi yürüşdən qayıtmışdılar. Bu xəbər məni qorxutsa da, məni qüdrətli qartal qanadlarına mindirib, sarsıntılar içindən yüksək bir zirvəyə qaldırdı. Tezliklə taleyimin hök-

mü veriləcəyini hiss edib, cürətləndim. Qəlbim isə mənə deyirdi: həyatda sənin üçün yeganə varlıq olan Züleyxanı, kəsib Mirzanın qəlbini dünyada daha heç nə oxşaya bilməz». Buna görə Züleyxaya qovuşmaq üçün bütün qüvvəmi sərf edirdim. Əhməd xan isə avarların mərkəzi şəhəri olan Xunzaka bir dəstə atlı göndərmişdi ki, qız üçün cehiz və başlıq gətirsinlər. O, kəbin kəsdirib, toy etdikdən sonra Züleyxanı vətəninə aparacaqdı.

Gəncə, hərbi yürüşdən qalibiyyətlə qayıtmış hər iki xanın şərəfinə bayramsayağı bəzədilmişdi. Züleyxanın xahişi ilə xanəndələr yarışacaqdılar. Yarışmaq üçün çox yerdən bura xanəndələr dəvət olunmuşdu. Onların hər biri Züleyxanın şərəfinə gözəl mahnı oxumalı idi. Yarışın qalibinə böyük hörmət göstərilirdi. Onun qalib gəldiyi ən görkəmli xanəndənin belə öləndən sazını alıb qırmaq ixtiyarı da vardı. Mən də yarışa dəvət olunmuşdum. Qalib gələcəyimi əvvəldən hiss etmişdim. Ona görə hiss etmişdim ki, mənim ilham mənbəyim şənliyə yığılan xanəndələrin ilhamından güclü idi. Gül olmayan yerdə bülbül necə oxuya bilər? Məhəbbət olmayan yerdə nəğmə də olmaz! Mən özümdə qüdrət hiss edib, taleyimin yüksək zirvəsinə qalxmaq, həyatımda bir dönüş yaratmaq istəyirdim. Sırrımı Akim adlı bir erməniyə demişdim. Mənim istəyim baş tutsaydı, o bizi karvanı ilə Şirvan tərəfə, Şamaxıya qaçırmağa söz vermişdi. Bütün işlər barədə Fatma ilə məsləhətləşmişdik. O, yola götürüləcək bahalı şeyləri qablaşdıracaq və erməninə əvvəlcədən razı salacaqdı. Bayram axşamı biz Züleyxa ilə birlikdə qaçmalı idik. Mən gecəyarısı Fatma ilə görüşdüyümüz yərə gəldim. Biz oradan ensiz bir cığırla böyük yola çıxıb, karvanın gəlməsini gözləməli idik. Nəhayət, gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. Son vaxtlar heç bilmirdim mənə nə olub. Öz mənzilimdə özümü yad sanırdım. Evin ağ divarlarını, paltar boxçasını, gil döşəməyə salınmış həsiri, pəncərəmə vurulmuş dəmir şəkəni elə bil təzəcə görürdüm. Dəqiqələr mənə günlər, saatlar isə illər kimi görünürdü.

Səbirsizliklə taleyim barəsində veriləcək hökmü gözləyirdim. Lakin günortaçağı xoş bir xəbər eşitdim. Akim yanıma gəlib, qonaqları ilə birlikdə İbrahim xanın yeddi atla şəhərdən çıxıb gəzməyə getdiyini və sərkərdələrin silahlanıb onların arxasınca at çaparaq, hərbi oyunda iştirak etdiyini söylədi. Qadınlar isə evdə qalıb xanəndələrin yarışmasına qulaq asmalı idilər. Xanəndələrin yarışına tamaşa etmək üçün şəhər evlərinin damlarına toplaşan qızların al-əlvan paltarlarının sayrışmasında sevincdən parıldayan iri qara gözlərini kaş göröydün! Züleyxagilin evinin həyatında böyük bir xalça sərilmişdi. Xalçanın üstündə iki xanəndə əyləşmişdi. Onların birinin əlində saz, o birinin də əlində cəngi var idi. Gəncənin ən gözəl oğlanlarından biri yarışın başladığını bildirmək üçün gümüş bir sini gətirib, xanəndənin qarşısına qoydu.

- Gümüş sinini onların qarşısına qoymaqda məqsəd nədir, Mirzə? - deyə soruşdum.

- Gör məndən nə soruşursan! Sininin arxasında müğənni öz hissələrini gizlədir. Müğənni məhəbbətdən oxuyanda ürəyi sıxılır, rəngi saralır. O halda gözlərə öz sifətini necə göstərə bilər? İyirmi nəfər müğənni növbə ilə mahnı oxuyurdu. Mən yaşca kiçik olduğumdan, axırda çıxış etməliydim. Həyəcədən müğənnilərin nə oxuduqlarını elə bil eşitmirdim. Ancaq mən onu bilirdim ki, onların oxuduqları mahnılar mənim oxuyacağım mahnının yanında sönük bir qığılcıma bənzəyəcək. Nəğməmin sözünə və ahənginə özüm də məftun olmuşdum. Qulaq as, oxuyum:

Nə mavi göylərdə uçan mələklərə,
Nə çiçəkli çöllərdə qızılgüllərə,
Nə əbədi günəşin şəfəqlərinə,
İnan, dəyişməyəm Züleyxamı mən.

Mələklərin qəlbində məhəbbət olmaz,
Qızılgül budağı da tikansız olmaz.

Günəş də gecələr itirər nurunu.
Züleyxam itirməz gözəlliyini.

Axtarıb tapmadım heç yanda
O Züleyxama tay cahanda.
Gözəl, tikansız, əbədi eşqin macərəsində
Tayını ancaq özündə gördüm Züleyxamın.

Mən mahnımı oxuyub qurtaranda qızılgüllər ayağımın altına səpələndi. Mən yarışın qalibi oldum. Qəlbimdə sevincimi Züleyxa ilə bölüşdürürdüm. Yola hazırlaşmaq üçün tələsik evə qaçdım. hətta qalib gəldiyim müğənninin sazını alıb qırmaq belə yadımdan çıxmışdı. Mən özümü xoşbəxt sanırdım.

Mirzə Şəfinin keçmiş xatirələri sanki cana gəlmişdi. O, səhəbtəni yarımçıq qoydu və gözlərini bir an uzaqlara dikib, dinnməz dayandı. Ona qəlyan gətirdi. O, qəlyandan bir-iki qullab vurub, tüstüsünü qarşısına üflədi. Görünür, xatirələr Mirzənin qəlbini kövrəltmişdi. O, kefsiz görünürdü. Hava-yə üflədiyi tüstüdən hərdən sifəti görünməz olurdu.

Nəhayət, o öz-özünə danışaraq, qalxıb getməyə hazırlanda, yarımçıq qalan xatirəsini tamamlamaq məqsədilə ona bir neçə sual verib, ilk məhəbbətinin taleyini öyrənmə bilirdim.

- Gecəyarısı biz yola çıxmalı idik. Qaçmaq üçün yol tədarükümüzü erməniyə vermişdik. Züleyxa Fatma ilə bir otaqda idi. Başqa qadınların otaqlarından Züleyxanın yatağını hamam otağı ayırırdı. Vidalaşdığımız vaxt Fatma məni Züleyxanın yataq otağına aparmalı idi. Həmin vaxt qəribə bir hiss qəlbimi bürüdü. Mən qorxudan əsirdim. Ürəyim bərk-bərk döyünürdü. Öz-özümə deyirdim: «Mirzə Şəfi, səndən həddindən artıq cəsarət tələb edən belə bir iş tutmağa necə cürət edirsən? Əl-siratın səni cənnətə aparın körpüsündən günah dolu addımlarla nə üçün keçirsən?»

Sənin müdrikliyin Züleyxanın gözəlliyi qarşısında ki-

mə lazımdır?»

Mən Fatma ilə vidalaşdığımız yerə gəlmişdim ki, «tez ol, Mirzə, - deyə Fatma məni səslədi. - Dalımcə gəl, Züleyxa toy paltarında səni gözləyir». Qorxumdan qıçları mənə-əmə Fatmanın arxasınca getdim. Gözəllik pərisi Züleyxanın yataq otağına gəldiyimizi heç kəs görmədi. Züleyxa, su pərisi kimi, gözqamaşdıran ağ çadraya bürünüb, utancaq vəziyyətdə əyləşmişdi. Onun yanında sanki nitqim tutulmuşdu.

Ağıllı Fatma dilləndi:

- Xəyalə dalmağa vaxtımız yoxdur, tələsməliyik, kə-nizlər bizi görməsinlər. Sevgilinin əlindən tut, Allahın sizi göstərdiyi yolla getməsini xahiş elə!

Mən Fatmanın əmrini yerinə yetirmək istədim. Züleyxanın əlini əlimə alanda, o geri çəkilib, bizdən başqa heç kəsin eşidə bilməyəcəyi tərzdə narazılığını bildirdi. Fatma onu sakitləşdirdi. «Günəşin parlaqlığına kim şəkk edə bilər? Qızıl-gülün ətrinə kim şübhə edə bilər? Sənin qızlıq ismətinə kim söz deyər? Mənim əzizim, məhəbbətin yolunda özün düşünməlisən, qalx, Allahın sənə göndərdiyi bəndəsə ilə get!»

Mirzə Şəfi söhbətini davam etdirənəcən mən bəzi məsələləri aydınlaşdırmaq istəyirəm. Qafqaz müsəlmanlarının belə bir adəti var: adaxlıların valideynləri nə qədər yaxın olsalar da, qız qaçırılanda mütləq hay-haray salınır, dava-dalaş olur. Qız, qaçırılanda nə qədər müqavimət göstərər, qış-qır-bağır salsın, bir o qədər ismatlı görünür, hörmətə layiq olur. Əziz oxucum, indi Mirzə Şəfini dinləyək, görək başına gələn hadisə nə ilə nəticələndi.

- Xeyli yalvarışdan sonra ağıllı Fatma Züleyxanı sakitləşdirdi. Mən gəldiyim gizli yolla Züleyxanı aparanda yarıq qız qorxusundan yarpaq kimi əsirdi, yolda mən onu Fatmaya tapşırıdım, özüm isə ehtiyat üçün bir az aralı, arxalarınca getdim. Yolda qorxulu bir hadisə olmadı! Biz ensiz cığırla ilk dəfə Fatma ilə görüşdüyümüz yerə gəlib çıxdıq. Atası evindən çıxarkən Züleyxanın qəlbini bürüyən kədər tezliklə xoş hisslərlə əvəz olundu. Biz artıq heç nədən qorx-

murduq. Özümüzü xoşbəxt sanırdıq. Həyatım bir dəfə də olsun günəşin axır vaxtlar, olduğu kimi, öz şəfəqlərini üzümə belə parlaqlıqla saçdığını görməmişdim. Buludlar arasında daim gizlənən ay da mənə belə parlaq görünməmişdi. Biz sübh tezdən karvana qoşulduq. Yolda Fatmanın bir hərəkəti bizi təəccübləndirdi. O, Züleyxanın qarşısında diz çöküb, xilaskarımız erməni Akimi sevdini bildirdi. Əli övladının ona etiqad etməyən bir şəxsi sevməsi Züleyxanı qəzəbləndirdi. Sonra o sakitləşdi, söz demədi. Sevgi qədrini se-vənələr bilər. Məhəbbət yolçusunun günahından ancaq onlar keçərlər. Bir tərəfdən də, Fatmanın Akimi sevməsi əmin-amanlığımızın rəhni idi. Akim daim bizim təhlükəsizliyimizə qayğısına qalırdı. Qadınlarımız çadralarına elə bürünmüşdülər ki, onları çətin tanımaq olardı. Mən də görkəmi-mi dəyişib, özümü xalça alveri edən Bakı tacirlərinə bənzətmişdim. Biz yavaş-yavaş Quruçay küçəsi ilə irəliləyirdik. Akim təhlükəsizliyimiz üçün tədbirlər hazırlamışdı. O, karvandan ayrılıb, küçənin kənarındakı ensiz cığırla addımlayırdı. Gecə vaxtı burada adam tanımaq olmurdu. Züleyxa ata minmişdi. Fatma, Akim və mən piyada gedirdik. Bu qədər ağıllı tədbirlər görülməşəydi, elə ilk dəfədən ələ keçə bilərdik. Biz yola düşəndən bir neçə saat sonra eşitdik ki, Əhməd xan başda olmaqla bizi axtarırlar. Bir neçə vaxtdan sonra bir dəstə atlı bizə yaxınlaşdı. Dəstə başçısı Əhməd xanı o dəqiqə tanıdım. Xoşbəxtlikdən, Gəncədə bir dəfə də olsun onunla üz-üzə gəlməmişdim. O da mənə diqqət yetirməmişdi. Yoxsa mən başqa paltarda görüb tanısaydı, şübhələ-nə bilərdi. Onların gəlişindən mən qorxmadım. O, yanımdan keçəndə bizə ciddi nəzər yetirib, qadın görmədiyindən, hirsənib iyrənc söyüşlər yağdırdı və tezliklə gözəndən itdi. Kasıblıq yaman bəladır. Tapılıb, sonra da itirilmiş xəzinənin qiymətini sonradan bilmək dözülməz haldır. Cənnət bağında boş-bekar avaralanmağın özü də cəhənnəmdə olmaq deməkdir.

- Sən ağıllı söz deyirsən, Mirzə Şəfi, - deyib mən onun

sözünü kəsdim. - Lakin məhəbbətdən söz düşəndə müdrük sözlərin deyilməsi nəyə lazımdır? Hafiz yaxşı demirmi, «məhəbbət danışanda idrak susmalıdır!»

Mirzə Şəfi mənim sualına cavab vermədi. Həddindən artıq səhbətçil olan müəllimimi nə qədər dilə tutdumsa, səhbətini yarımçıq qoymasın, yola gətirə bilmədim.

O: -Qoy gedim, -dedi.-Sənin yalvarışların, məhəbbəti belini əymiş Mirzəyə kömək edə bilməz,

Əydi məhəbbət belimi
Kimdən ötəri, soruşma.
Ayrılıq zəhəri verdi
Kimin əliylə, soruşma.

O, bu misraları titrək səslə təkrar pıçıldadı, mənə «gəcən xeyrə qalsın» deyib getdi.

Hörmətli oxucum, bir halda ki, mən sizdə müəllimin ilk məhəbbətinə marağ oyatdım, sonradan eşidib öyrəndiyim məlumatları da sizə danışmağı özümə borc bilirəm. Müəllimimin ilk məhəbbət macərəsi qısaca olaraq belə bitir.

«Üçüncü günü şiddətli tufan, güclü leysan yağışı qəfil-dən yolçularımızın üstünü alır. Xoşbəxtlikdənmi, yoxsa bədbəxtlikdənmi, Akim soyuqdan, yağışdan daldalanmaq üçün yaxın kəndin birinə dönür. O, yüklü heyvanları karvanbaşıya tapşırır, qadınları da özü ilə aparır. Qızlar atlardan düşəndə yaxınlıqdakı evin yanında belə bir səhbət eşidilir.

- Səlim, ora bax, o bakılı tacir Akim deyil?

- Vallah, özüdür ki var. Görəsən xalça əvəzinə nə vaxtdan bəri qadın alveri edir? Ora bax, gör nə gözəl hürərdir.

Biri ucadan deyir:

- And içirəm ki, bu, Akimdir! Bəs bir karvanın yanından keçəndə onu niyə görmədik?

- Eh, sağ olmuş, sən lap qəzvinlilər kimi danışsən.

Bəyəm o, gizli yolla gedə bilməzdi? İndi əhvalat mənə yaxşıca aydındır. Tez Əhməd xanın yanına qaçıb, onun qəzəbini sevincə çevirmək lazımdır.

Səhbət edən o iki nəfər Əhməd xanın adamlarından idi. Onlar da səmərəsiz axtarışdan sonra soyuqdan, yağışdan daldalanmaq üçün kəndə dönüb, özlərinə yer axtarırlarmış. Yarım saatdan sonra Züleyxa və Fatma onları təqib edən Əhməd xanın adamlarının əlində idilər. Sizə qadınların başına gələn, ürək ağrısından hadisələrdən səhbət etməyəcəyəm. Lakin onu bildirmək istəyirəm ki, yolda qadınlarla mülayim rəftar etməmişlər. Onlar da ağır, dözülməz dərdlərini ürəklərində çəkmişlər.

Məhəbbət, şərab, gül nəğməkarı gəncəli ustadım da Əhməd xanın təhqiredici əmrinə məruz qaldı. Gənc ikən onu Züleyxanın yataq otağına, o xoşbəxtlik zirvəsinə gətirmiş ayaqlarına dəyən saysız-hesabsız ağac zərbələri müəlliminin qəlbində böyük dərdə çevrildi.

Mirzə Şəfi ilk məhəbbətinin sirrini mənə danışandan sonra onun qəlbə Tiflis bağçalarının gülləri kimi üzümə açılmışdı. Artıq o öz şagirdlərindən heç nəyi gizlətmirdi. Mənimlə ünsiyyətdə o özünün bütün gözəl məziyyətlərini öz təbiyyətində büruzə verirdi. Elə insanlar var ki, bir-birini tanımaq üçün onlara aylar, illər lazım deyil. Bir saat yol yoldaşı olmaq kifayətdir. Mən qəmli xatirələrini onun yadına salmaq istəmirdim. Buna görə o mənə öz minnətdarlığını bildirdi. O elə hiss edirdi ki, məhəbbətinin uğursuzluğu onu mənim nəzərimdə kiçildə bilər. Sonralar əmin oldu ki, uğursuz məhəbbəti nəinki mənim nəzərimdə kiçildib, əksinə, daha da ucaldı. İlk məhəbbətdən sonra ustadımın həyatında sanki günəş batmış, qəlbində xatirələrin zəif işartısından başqa heç nə qalmamışdı. Onun taleyi bu şeirində daha yaxşı ifadə olunmuşdur:

Bir vaxt ömrünün sonu gələcək,
Xatirələr ulduzlara dönəcəkdir.

Onlar dərinliklərdən sayrışaraq,
Artıq gecənin düşdüyünü söyləyəcək.

Qəmli vaxtlarımızda, ona xoş gəlsin deyə, həmişə keçmiş və itirilmiş anlardan söhbət açmağı təklif edərdim. Belə söhbətləri biz, gözlənilmədən dağlardan qopan dəhşətli çovğunun sanki insanların əzab və fəryadlarını ifadə edən viyultısı ilə, təbiəti başına götürdüyü sərt qış günlərində daha tez-tez edərdik. Mən çalışırdım ki, söhbətimiz Züleyxadan getsin. Onun adı mənim üçün də böyük məna kəsb edirdi. Çünki Mirzə Şəfinin şeir çələngi içərisində ona həsr olunanlar qızılgül kimi qəlb oxşayırdı. Əvvəllər mən sizə xatırladım ki, Züleyxa gəncəli ustadımın ilk məhəbbəti idi. Ustadım öz məhəbbətinə sadıq qalmışdı. Hamıya aydın idi ki, o heç bir qadınla yaxınlıq etməmiş və heç kimə pis nəzərlərlə baxmamışdı. Lakin şübhə yox idi ki, qadınlar onun saflığına vurula bilərdilər. Züleyxa Mirzə Şəfininin gözündə yer üzündəki bütün qadın gözəllik-rəmzi, ismət və zərifliyinin yüksək zirvəsi ilə bir məhəbbətə sadıq qaldığına görə kim onu məzəmmət edə bilərdi? Qadına olan münasibətini o indiyədək beləcə pak və təmiz saxlamışdı. Qadınlarına çatışmayan çəhətləri isə onun Züleyxa üzərində cəmləşdirdiyi qızlıq tərəvəti və sehrli qadın cazibədarlığının içərisində əriyib yox olurdu. O, daha sevə bilməzdi. Ona görə də belə qərara gəlmişdi ki, heç bir qadının əzabına bais olmasın. Onun qəlbinə hakim kəsilən yalnız Züleyxa idi. Onun səliqə-sahmanı əvvəlki kimi dəyişilməz qalmışdı. Həmişə olduğu kimi, başını səliqə ilə qırxdırdı, qıvrım saqqalından xoş ətir qoxusu gəlirdi. Onun nazik barmaqları Gürcüstanın səması kimi təmiz görünərdi. Özünün dediyi kimi, «sevda yuvası» olan şiş papağı ona xüsusi yaraşlıq verirdi. O, eyvanda, küçədə qadın görəndə özünü təmkinlə aparır, başını qaldırmaıyıb, qadınların qəlbini ovlayıb keçirdi. O, bundan xoşhal olmasa da, istəyirdi ki, ona çoxları vurulsun. Onun gözəl görkəmini, eşqində sadıqlığını görəndə qızlar, qadınlar iri qara

gözlərini ona dikib vurulsaydılar da, xeyri yox idi. O təkcə Züleyxanı sevirdi.

Qış fəslı idi. Mirzə Şəfinin tanış şagirdlərindən biri və Almaniyaadan K. və R. adlı iki nəfər ondan dərs alırdı. Almaniyaada biri təbiət və tarixlə, ikincisi isə dilşünaslıqla məşğul olurdu. Həmin şagirdlərdən R. səyyah olduğuna görə, məqsədımız bir-birinə uyğun idi. Odur ki, mən onunla yaxından dostluq edərdim. Biz birlikdə oxuyar, birlikdə şəhərin küçələrini gəzib-dolaşardıq. Axsamlar isə Mirzə Şəfinin dərslərini dinləyərək. Tiflisin başqa yerlərindən Azərbaycan və fars dillərini az-çox bilən tələbələr də Mirzə Şəfinin dərslərinə gələrdilər. Mirzə Şəfinin rəhbərliyi ilə əsl «Divani-hikmət» məclisi başlayardı. Dərnəkdə əvvəla Ustad özü şeirini oxuyar, sonra həmin şeirlərin qafiyəsi və məzmunu barəsində danışıb bizi başa salardı. O, tələffüz üzərində də ciddi dayanırdı.

^{Şəfinin}

Mən oxuduqca nəğmələrimi,
Qızların sevincdən qəlbı kövrələr.

Zümrüdtək incə sözlərim
Saplara düzülüb sevinc gətirər.

Hurimin nəfəsilə dolmuş
Sözlərim ətir qoxuyar.
Sanki bir dəstə qızılgülü
Hədiyyə vermiş mənə Züleyxam!

Təəccüb etməyin ki, nəğməkarım
Qəlbı hikmətlə doludur.
Hikmətlərimlə şıltaq gəncliyim,
Ancaq şeirlərimdə qovuşur.

Eşqdir, məhəbbətdir müdrikiyim,
Ondan öyrəndim sözü, söhbəti.
Qara gözlüm, gözəl mələyim

Çevrilmiş nəğməmin sözlərinə.

Hikmətsiz olsa da nəğmələrim,
Xoş gələr sizə, mənə bəllidir.
Dodaqlarımdan qopan sözlərim,
Çünki sevgilimin şirin vəsfidir.

Cəmşidin çuşə gətirən şərabının
Qüvvətinə bənzər onun qüdrəti.
Hikmətin sirrini mənə açdıran,
Füsunkar ələmidir, bir də şöhrəti.

Gözəl səslənmirmi o nəğmələrim
Qəlbləri oxşayan ahənglərimdə?
Nəğmələrimin axını deyilmi
Nazoi gözəlin yüngül qədəmləri?

Mirzə Şəfinin şeirlərində həmişə ərəb sözləri işləndirdi. Biz buna tez-tez rast gəlirdik. Çalışırıdığımız ki, bu sözlərin mənasını özümüz tapaq. Mirzə Şəfi «gözəl sözlərdir» deyib, onların mənasını aydınlaşdırmağa ehtiyac duymazdı. Ustad nəğməsini oxuyub qurtardıqdan sonra gərək hərəməz bir hikmətli söz, yaxud bir hekayə danışaydıq. Onu da sizə xatırladım ki, söylədiyimiz fikir və yaxud hekayənin orijinallığı üçün məsuliyyət hiss etmirdik. Ona görə də yol verdiyimiz səhvlərin xarakteri ümumi idi. Mirzə Şəfi bizi diqqətlə dinlədikdən sonra kimin ağıllı, kimin mənasız danışdığı məsələ barəsində öz fikrini bildirirdi. Ağılımıza gələn hikmətli sözləri isə Ustad o dəqiqə nəğməyə çevirirdi.

Bir gün bizlərdən aşiq olan bir gənc dedi: «İnsan ürəyi özü belə hiss etmədən öz qaranlıq guşəsində uzun müddət nadir bir inci gizlədə bilər. Elə ki ilk dəfə o sehlənmiş qaranlıq guşəyə qadın nəzərləri çıraqlı kimi dikilir, o dəqiqə inci alışıb yanmağa başlayır».

Bunu deyib qurtarmışdı ki, Mirzə Şəfi fikrini nəğmə

ilə ifadə etdi.

Nazlı canan, qəlbim sənə gözəlliyinlə bəzənir, Səma günəş şəfəqlərindən bəzənən kimi. Sən mənə, ey gül, camalımı bəxş etməsəydin, Qaranlıq ələm olardı mənə zindan kimi.

Günəş işıqlandırmasaydı qaranlıqları, Dünya gözəlliklərə, inan, həsrət qalardı. Sənin gözəlliyindən şəfəq alan anları, Qəlbim qızılgül kimi xoş ətir saçardı.

Mən məftunluqla dedim:

- Bu, sənin nəğməndir, Mirzə Şəfi! Mənim burada heç bir iştirakım yoxdur. Əlbəttə, bu sənin qəlbinin nidasıdır.

- Yox, - deyər Mirzə Şəfi cavab verdi və şeirin ardını oxudu:

Nəğməmi yaradan, oxuyan da sən!
Ancaq sənə bəzək verən rəssamam mən.
Əlinlə verdiyin təmiz mərmərdə
Gözəllik yaradan heykəltərəşəm mən.

Sən mənə ruh verdin, fikir də verdin
Mənimlə ağılım öz yerindədir
Başımı itirsəm, yolumu əzsəm
Fikirim, zikirim səy seyrindədir.

Səyyah sifətilə İrandan yenidən gəlmiş oğlan qəşəng bir gürcü qızına vurulmuşdu. Odur ki, Ustadın nəğmələri onu valeh etmişdi.

O, yerindən dilləndi:

-Mirzə Şəfi, Avropa nəğməkarları sənin yanında heç nədirlər. Deyirlər, lampa günəşin yanında xırda bir toz isə, böyük səhrada görünməzdir.

- Sən yaxşı dedin. - Mirzə Şəfi minnətdarlıq əlaməti olaraq başını ağır-ağır tərpətdi.

-İrana səfər etdiyim zaman şahın vəzirinə həsr etdiyim şeirimdə sənin dediklərin öz əksini tapmışdır.

Həmin oğlan soruşdu:

- O hansı nəğmələrdir, Mirzə?

- Şahın əmri ilə mən vəzirin divanına gəlmişdim və ona bu sualla cavab verməli idim: «Mənə de Mirzə, sənin eşitdiyən, gördüyün şeylərin həqiqətə oxşamasının sirri nədədir?» Mən dedim: «Ey sənə deyim ki, görüb hiss etdiyim hər nə varsa, həqiqət sanıram. Dəyirmanın səsini eşidirəm, ancaq üyüdülmən dəni görmürəm».

Mirzə Şəfinin öz dövrünün ağıllı simalarından olmasını yəqin etmək üçün ona müxtəlif ölkələr, xalqlar haqqında suallar verib, təsvürünü bilmək istəyirdim. O bildirdi ki, Şərqi ölkələrinə gəlmək üçün Qara dənizi üzüb keçməli və yaxud Moskvadan gəlməliyəm. Avropada xalqların gil və daş evlərdə özünəməxsus həyatını, məşin yerinə dəvə və uzunqulaqdan istifadə edib-etmədiyini dəqiq bilməsə də, Mirzə Şəfi anlayırdı ki, yer üzündə üç xalq yaşayır: almanlar, ingilislər, fransızlar.

Mən Mirzə Şəfidən: «Bu xalqlar arasında fərqi nədə görürsən?» soruşanda o dedi:

- Alman xalqı alimlər, dilşünaslar yetirən xalqdır, ingilislər zəhmətkeşdirlər. Onlar gözəl parça toxuyur, üst-başımızı bəzəyir, iti ülgüc istehsal edirlər ki, üz-başımızı qırqıb, özümüzü sahmana salırıq. Fransızlar isə şən millətdir. Onlar həmişə deyib-gülürlər. Onların üst-başlarından daim ətir qoxusu gəlir.

Mirzə Şəfinin Qərb xalqları haqqında özünəməxsus fikri vardı. O, Qərb ölkələrində olmasa da, almanları ondan dil öyrəndiklərinə görə, ingilisləri istehsal etdikləri parçaya, ülgücə görə tanıyırdı. Hətta o, ingilislərə toxuduqları gözəl parçalarla Şərqi müdriklərinin əynini bəzədiklərinə və ülgüclərilə üz-başlarını qırxdıqlarına görə minnətdarlığını bildirirdi. Mirzə Şəfi bu ülgüclərdən çox istifadə edirdi.

Onun axırıncı ülgücünü bir kazak aparmışdı. Mirzə Şəfi bundan hirsələnib, «allah ona lənət eləsin» demişdi. İngilis ülgücündən söhbət gedən zaman, mənimlə bir otaqda yaşayan səyyah dostum yerindən sakitcə qalxıb yan

otağa keçdi. Bir azdan o, gözəl naxışlı iki dənə parıldayan ülgüc gətirdi və Mirzə Şəfiyə göstərdi.

- Xoşunuza gəlirmi? - deyərək Mirzə Şəfidən soruşdu.

- Vallah, çox xoşuma gəlir, - deyərək Mirzə mehribanlıqla gülümsünüb cavab verdi.

Həmin səyyah ülgücləri Mirzə Şəfiyə bağışladı. Ustad hədiyyəni sakitcə qəbul edib, öz minnətdarlığını bildirdi. Mirzə Şəfi sevincə də, kədərə də qarşılaşanda özünü çox təmkinli aparardı. Artıq gec idi. Ustad ayağa qalxıb, bizimlə mehriban görüşəndə, nəzərləri qarşımdakı ingilis üzqıraxan alətinə dikildi:

- Bu da mənim çox xoşuma gəlir. Ülgüc üçün çox sağ olun. Məni sevindiriniz, gecəniz xeyrə qalsın, - deyib getdi.

* * *

Bir gün mənzilimdə rahat əyləşib, məni müalicə edən alman həkim dostum G. ilə vətənimiz Almaniyaya barəsində xatirələrimizi danışırıdım. Tale dostumu qanadlarına alıb vətəmindən çox-çox uzaqlara aparmışdı. O, Tiflisdə rus hərbiçilərinin xəstəxanasında baş həkim vəzifəsində çalışırdı. Söhbətimizin şirin yerində qapı gözlənilmədən açıldı. Cəsur görkəmli, cəld bir azərbaycanlı balası içəri daxil oldu, ədəb-ərkanla əlini sinəsinə qoyub bizə baş əydi və hansımızın xaricdən gələn alim olduğumuzu soruşdu. Mən özümü ona təqdim etdim. O, mənə Mirzə Şəfidən bir parça yazılı məktub gətirmişdi. Mən məktubu alıb:

- Gəlişin xeyirli olsun, - dedim, - görəsən gəncəli Ustadıma neyçin gərək olmuşam.

Mən məktubu oxuyana qədər azərbaycanlı gənc evə diqqətlə nəzər yetirdi. Mirzə Şəfi məktubda qısa yazırdı:

«Şərqi işığı, hikmətin mənası.

Səni sevən və sənə böyük hörməti olan dostunun mənə bağışladığı iki ədəd ingilis ülgücü çox xoşuma gəldi. Mən sənəmin üzqıraxanına nəzər yetirdim, o da ingilisin məhsulu olduğuna görə mənə daha çox əlverişlidir.

Ayaqların altına çiçəklər.

Mirzə Şəfi».

Başa düşdüm ki, Mirzə Şəfiyə üzünü qırmaq üçün alət lazımdır. Mən üzqırخان alətini gəncə verib, Mirzə Şəfiyə salam yetirməyi və qızılgül ətri ilə üz-başını isladib xoşhal olmasını arzuladım. Gənc daxil olub, baş aydıy kimi, eləcə də bizə təzim edib xudahafizləşdi və cəld gözdən itdi. Gəncin ədəb-ərkanla özünü təqdim etməsi xoşumuza gəlmişdi.

- Bu, xalqın köhnədən qalan adət-ənənəsidir, - deyə həkim mənə müraciət etdi: - Belə adət harda varsa, mənə çox xoş gəlir...

Biz xeyli söhbət edəndən sonra həkim məni işlədiyi yerə dəvət etdi. Mən dəvəti məmnuniyyətlə qəbul etdim, çünki onun işlədiyi xəstəxanada olmamışdım...

* * *

- Mirzə Şəfi, - deyib, «Divani-hikmət» ədəbi məclisinin növbəti yığıncağında ayağa qalxıb, Ustadə müraciət etdim.

- Əgər mən desəm ki, siz avropalı ustadlar barəsində pis düşündüyünüz kimi, onlar da sizin haqqınızda pis düşünürlər, necə ki, sizin haqqınızda pis fikirdədirlər, sən mənə nə deyərsən?

- Mən onların axmaqlıqlarına ancaq təəccüb etməkdən başqa nə deyə bilərəm?! Əgər onlar mənim dediklərimi təkrar edirlərsə, onların hikmətlərindən yeni şey nə öyrənmək olar? - deyə o məni qabaqladı. Mirzə Şəfi özünə qəlyan gətizdirdi. Düşüncəli halda bir-iki qullab vurub, yazmaq üçün qələm-kağız hazırlamağımızı xahiş etdi və oxumağa başladı:

İnsanın axmaqlığına
Gülüm, kədər lənənim mən?
Başqalarının sözlərini
Söyləyənləri söyümmü mən?
Axmaqlar yer üzündə olmasaydılar,
Qiyəməti olmazdı şeirin, sənətin.

Tərifə layiqdir müdrik sənətkar,
Odur sənət aləminin hörmətli şahı.

- Mirzə Şəfi, - deyə ona müraciət etdim. - Sənin Şərq aləminə yayılan hikmətlərin axmaqlar üçün dərs, yolunu azmışlar üçün yol göstərən ulduzdur. Bizim qadınlar hikmətə baş aydıqları üçün, mənə elə gəlir ki, sənin müdrik sözlərin onlara münasib mənəvi zövq mənbəyi olmalıdır.

- Qadınlar həmişə ağıllı olublar, - deyə mənim müəllimim cavab verdi. - Onların hökmü böyük, məhəbbətləri ülvidir. Bunu axmaqlar heç vaxt qanmazlar. Qadınların gözləri gözəlliyin həqiqəti, hikmətin özüdür. Kim ondan qidalanırsa, ölümündən qorxmamalıdır, birdən cənnətə getməz. Mələhətli oxuyan xanəndə qızın ahəngi, möhkəm bəndləri, hasarları uçurub dağıdır. Balaca bir qız uşağının səsi məscidlərdə, kilsələrdə oxunan ayələri belə alt-üst edir.

- Sən mənim sualına cavab vermədin, Ustad, - dedim.

Mirzə Şəfi məhrəbanlıqla gülümsünüb:

- Sən ağıllı oğlansan, - dedi. - İndi görürəm ki, mənim səpdiiyim toxumlar sənin fikrində cücərmişdir. İndi mən şeir oxuyacağam, sən də yaz.

Ustad şeirlərini oxudu. Bunların bəzilərini mən alman dilinə tərcümə etdim.

Müəllimim hafiz, məqsədim meydır,
Onlardır gözəllikləri sevdiren mənə.
Odur ki, vurğunam mən hər ikisinə.
Gəzib-dolandıqca kəmə yetirəm,
Gəlirəm sevinclə, deyirlər müdrikimiz gəlir.
Gedirəm, qəlbləri kədər-qəm alar
Əgər yoxamsa, demək, günəş qaralar.
Qonaq qalaramsa, sevincdən könüllər açılar.
Uzaq olmaq üçün dinin pis əməllərindən,
Daim allaha dua edib yalvarıram mən.
Deyirəm məhəbbətdən qəlbim qoy cana gəlsin,

Meyin özü məni pis əməllərdən gözləsin!
Məni yaşayib-yaratmağa sövq edən meydir,
Qəlbimi oxşayan o, sanki, həzin bir neydir.
Odur həyatın sirrini anladan mənə,
Məni daim alışdırıb-yandıran.
Odur mənə xeyir-dua verib yaşatdıran.
Oh, mey içində keçən fərəhli dəmlərim,
Gözəl sevgilimə qovuşan anlarım.
Onu bağrıma basıb xoşbəxt ölmək istəyəm,
Hər kəsə mən haqq yolunda «amin» dilərəm.

* * *

Ürkək-ürkək addım atan nəzənin,
Düşünmə ki, qıvrım tellərinə toxunaram,
Bir busə keçsə qəlbimdən gizlin,
Düşünmə ki, al dodaqlara toxunaram,
Taleyi mənə yazılıbsa, ancaq onu taparam.

Allaha, Qurana inanan kimi
İnana bilərsən məhəbbətimə.
Başqaları məhəbbətinə gor olan kimi,
Mənim məhəbbətim nur çiləyir səadətimə.
Çünkü belə yazılıb taleyimə.

Yad məhəbbət incitsə səni,
At onu qəlbindən, sevindir məni.
Əgər axtardığımı taparamsa mən,
Başqası yad olar sevən qəlbimə,
Çünkü belə yazılıb taleyimə.
İstəsən qəlbimi alıb aparmaq,
Hazırım yolunda rəfiqin kimi.
İstəsən məhəbbətini sinəmdə tapmaq
Müraciət et sevən qəlbimə,
Çünkü belə yazılıb taleyimə.

Ürəkdən gələn səsimi dinlə,
Qəbul et onu eşqimin ahəngi kimi.
Ölüm yatağında cənnət məstliyindən
Yaxşıdır bu dünyada sevib-sevilmək mənə.
Çünkü belə yazılıb taleyimə.

Səhər küləyində gələn qızılgül ətri
O mənim qəlbimin hərərətindəndir.
Məni bağışla, çılğın olsa da eşqim,
Qovuşdurmuş məni səadətimə,
Demək, belə yazılmış taleyimə.

* * *

İnana bilmirəm, sevimli canan,
O zərif ayaqların sənin
Dünya qədər gözəlliyini
Necə daşıya bilsin
İncə əlinə baxanda
Düşünürəm, mələyim,
onlar insana
Necə xəsarət yetirə bilsin.
Laləyə bənzər al dodaqlarını görəndə,
Anlaya bilmirəm, gözəlim,
Odlu öpüşlərdən necə imtina etsin.
Elə ki baxıram o ağıllı gözlərinə,
Fikirilər məni alıb aparır.
Ülvi məhəbbət yolunda ona
Çətin tay ola bilsin.

Səni hiss edirəm, mənə məhəbbətlə bax,
Qəlbim səndən cana gəlir, sevimli qız.
İnan, mənim ürəyimdir səni sevən yalnız.
Bu füsunkar nəğməmə qulaq as bir an,
Dodaqlarımdan süzülür eşqim, ilhamım,
Mənim dodaqlarım qədər başqası
Heç vaxt məhəbbətini büruzə verməz.

* * *

Yer, gözəl bir kürrədir,
Asta-asta dövrə vurur.
Kimi onda xoşbəxt yaşar,
Kimi də ki, ondan qaçar.

Mən xoşbəxtlərin xoşbəxtiyəm.
Torpaq kimi dayağım var,
Gen sinəmdə eşqi yaşar,
Qollarımda qüvvəti var.

Axmaqların adətidir
O dünyanı tərif etmək,
Gül camallı torpaq kimi
Bir cananı seyr etməmək.

Bədbəxtlikdir, inanın mənə
Kor-koranə ömür sürmək.
Şeytanların arzusudur
Xoşbəxt olmaq o dünyada.
Çünki yoxdur onun haqqı
Yaşamağa bu dünyada.

Gözəllik yad, sevda ona biganədir,
İnsanlıqda payı olmaz, divanədir.
Allah deyər bayquş kimi haray salar,
Mənası yox bir kəlamdan ilham alar.
Gözəllik qarşısında diz çökərək,
nəğmə deyib oxuyuram,
Bu dünyaya səcdə edib,
şair kimi yaşayıram.

Mirzə Şəfi fikrinə bir az ara vermək istəyəndə, mən
ona müraciət etdim:

- Mirzə Şəfi, sənin nəğmələrin bizi valeh etdi. Bilirəm
ki, bu nəğmələr hamının xoşuna gələcəkdir. Ancaq sənə irad

tuta bilərlər ki, niyə eyni məsələlərdən, yəni güldən,
bülbüldən, şərabdən, gözəllikdən başqa ayrı şeirlərdən
oxumursan?

Mirzə Şəfi aramla başını silkələyib, mehribanca
gülümsündü. O, bir an düşündükdən sonra sualıma şeirlə
cavab verdi:

Həmişə eyni şeydən oxuyuram deyər nəğmələrim siza
xoş gəlir?

Ona görəmi xoş gəlir, mən qızıl güldən, bülbüldən,
şərabdən, bahardan, məhəbbətdən oxuyuram?

Hansı yaxşıdır: nəğməkarın yolu azdıran işləni,
qaranlıqda yanan lampa işığını vəsf etməsini, yoxsa əbədi
günəş şəfəqlərini tərif etməsini?

Günəş şəfəqlərini saçan kimi, mən də öz hisslərimi
(şəfəqlərimi) ən yaxşı nəğmələrimdə saçıram.

Çünki mən çirkinlikdən yox, həmişə ancaq
gözəllikdən oxuyuram.

Qoy başqaları məscidlərdəki çəkişmələri və
əsilzadələrin təmtərağını tərif etsinlər.

Mənim nəğmələrim isə həmişə qızıl güllü, şərəbi və
məhəbbəti vəsf etməlidir.

Ey Mirzə Şəfi, başqaları sənin nəğmələrin kimi ətirli
nəğmələr oxuya bilməz!

Mirzə Şəfidən dərs aldığım günlərdə tanış olduğum
adamlar içərisində biliyinə və tutduğu vəzifəsinə görə ən
görməli Bakı xanlarının nəslindən olan Abbasqulu xan
idi.

O, dərin, hərtərəfli biliyi, bacarığı, yüksək mədəniyyəti
ilə fərqlənirdi. Abbasqulu xan rus ölkəsinə böyük məhəbbət
bəsləyən şəxslərdəndi, Moskvada, Peterburqda olmuş, rus
dilini mükəmməl öyrənmişdi. Onun bədii cəhətdən qüvvətli
şeirləri, elmi əsərləri, xüsusən «Dağıstanın tarixi» əsəri bu
ölkədə yaşayan xalqların böyük məhəbbətini qazanmış,
müəllifinin adını Bakının nüfuzlu adamları yanında
şöhrətləndirmişdi. Yazdığı əsərlər bədii və elmi cəhətdən

kamil olduğuna görə tənqid üzü görməmişdir. Onun hərəkətlərində iki şey özünü daha qabarıq büruzə verirdi: bilik və sadəlik. O, görüb-dərk etmədiyi şey haqqında tələsik fikir söyləməzdi, ətrafındakı adamlarla da elə hərəkət edərdi ki, heç kəs ondan inciməzdi.

Bir gün Abbasqulu xan «Divani-hikmət» dərində bizi öz hikmətləri ilə tanış etdikdə, Mirzə Şəfi onun haqqında tərifli sözlər deyib, onun böyük alim olduğunu qeyd etdi. Bu tərif hər ikisində böyük ruh yüksəkliyi oyatdı. Onların arasında başlayan geniş, qızgın, həm də səmimi mübahisələr hər ikisini xoşhal elədi. Onlar Qurandan, Sədidən, Hafızdan, Füzulidən şeirlər oxuyaraq, bunların yer üzündəki bütün hikmətlərin timsalı olduğunu söylədilər. Onların arasında mübahisələr sürətlə getdiyindən, ondan rabitəli bir şey yazma bilmədiyimə çox təəssüflənirəm.

Mən bu görüşümdən yadigar saxlamaq üçün, Abbasqulu xana yaxınlaşıb, bir şeir yazmağını xahiş etdim. O, xahişimi qəbul edib, ertəsi günü mənə bir şeir verdi. Bu, «Fatma tar çalır» şeiri idi:

Əlində titrər o nazik tellər,
Sənsüz həyəcanla titrədi qəlbim.
O incə, o şirin, dadlı nəğmələr,
Fələyə qaldırdı ruhumu mənə.
Eşqim yüksəldi
Fərəhlə bir an,
Şövrəyə gəldi can.
Qoy açsın qanad,
Sənin xəyalın.
Bir an da olsa qoy gülsün üzün,
Məst etsin qəlbimi gözəl gözün.
Hamıdan xoşbəxtəm bu dünyada mən,
Səninlə bağlıdır bəxtiyarlığım.
Əqlim də sən oldun, düşüncəm də sən,
Sənsiz nəyə lazım mənə varlığım?

Hüsnünün nurunu gördükə bu dəm,
Könül qaldı mat, alovlu həmdəm.
Sanasan dövrəmdə rəqs etdi aləm,
Bütün kainat bir nəğmə oldu.
Füsunlu ahənglə qəlbimə doldu.
Mən səni araram, ey əziz nigar,
Qoyma ki, arzum qəlbimdə qalsın,
Təbiət məst olub, bizə oldu yar,
Çalışır tez bizi ağuşa alsın.
Onun şaqraq səsi vardır,
Ürəyim səninlə
Nə bəxtiyardır.

Mirzə Şəfi şeirin gözəlliyini tərifləyib, bu əsərin müəllifinə yüksək şərəf və şöhrət qazandıracağını söylədi. Abbasqulu xanın vacib işi olduğundan, getməyə tələsirdi. O, ayağa qalxıb gedəndə «Fars dilinin qrammatikası» kitabını da mənə hədiyyə verəcəyini vəd etdi. Abbasqulu xan Tiflisdə bir neçə həftə ərzində «Dağıstanın tarixi» əsərini rus dilinə çevirmək fikrində idi. Bu əsər 1846-cı ildə çap olunmuşdu, orda Xəzər dənizi sahillərində yaşayan xalqlar, onların yaşadıqları yerlər haqqında qiymətli məlumatlar vardı.

Abbasqulu xan otaqdan çıxanda Mirzə Şəfi qarşısındakı şüşəni götürüb özünə şərab süzdü və içəndə, mən soruşdum:

- Sən xanın yanında niyə içmədin, Mirzə Şəfi?
- O, dindar adamdır. Dindarlar şərab içmirlər.
- Sən də ancaq onun dindar olduğuna görə içmədin?
- O məndən yaşlı, həm də rütbəcə böyük adamdır.

Mən onun yanında içsəm, onu təhqir etmiş olardım. Mən ona sənin qonağın kimi hörmət etməliyəm. Zal öz qəhrəman oğluna necə demişdir: «Düşmənin kiçiyi, böyüyü yoxdur. Onu düşmən kimi qiymətləndirmək lazımdır». Bir də görürsən ki, balaca bir bulaq gözündən

gözlənilmədən su ilə fəvvarə vurdu ki, hətta yüklənmiş dəvə karvanını ağzına alıb apardı.

- Nəfsini saxlamaq üçün heç bir əsasın yoxdur, Mirzə?

- Sual nə lazım,-deyə o, bədəni mənə uzatdı.

- Gəl mənimlə iç!

Yaxşı əsasdır bədənin qızıl tutumu, ən yaxşı ağız isə sərxoşun ağzıdır.

- Sən hikmətli söz deyirsən, - mən onu qabaqladım. - Mən sənənlə, həmişəki kimi oxumaq, içmək istəyirəm. Lakin sən mənim bir neçə sualıma cavab versən. Sən hər gün öz nəğmələrinə şərabın gözəl məziyyətlərini tərifləyirsən. Mən bunun şahidiyəm, inanıram. Bəs necə olur ki, burada yaşayanlar su kimi içirlər, ancaq hikmət sahibi olmurlar?

- Yəqin onlar içməyi bacarmırlar:

Şərabdır insanı alovlandıran
Hissə zəhər verən, qəlbi alovlandıran

Yüksəldər insanı odlu qəlbində
Alçalda onu bil öz əməlinə
Bunlara dözümlü olarsa insan
Müdrəkdən bir kəsə olmaz düşman.

* * *

Alçaqlıq yoluna düşdüsə insan
O yatar daim sərxoşluğundan
Ayılmaz heç vaxtı sökülə də dan
Qaranlıq içində o yuxusundan.

* * *

Ağılla içənlər xoşrəftar olur
Hikmət zirvəsinə daim ucalar
Gözəllikdir onun ali duyğusu
Mələulər danışar olmaz qorxusu.

Sədi isə bu haqda belə deyib: «Əgər yağış öz təbiətini dəyişməyib, qaydasında yağarsa, bağlarda meh əsər, hər

yanda ətirli çiçəklər bitər, şoran və barsız yerlər nəmişlik olar».

Mənim yaşadığım ev David dağının ətəyində idi. Dağın zirvəsində əzəmətli David kilsəsi ucalırdı. Kilsənin adı dağın adı ilə bağlıdır. Hər hansı bir qadın təmiz niyyətlə kilsənin başına üç dəfə dolanıb, hər dəfə onun divarına bir daş yapışdırsaydı və bu daş kilsənin divarından qopmasaydı, demək, onun istək və arzusu yerinə yetəcək, günahları bağışlanacaqdı. Kilsəyə gələn qadınların kimisi ərinin işinin yaxşı getməsini arzulayıb, övladı olmayanlar isə Allahdan övlad diləyirdilər.

Deyənlərə görə, övladı olmayan bir kişinin qadını kilsəyə gəlib dua edəndən sonra onun uşağı dünyaya gəlmiş. Hər həftənin üçüncü günü bura saysız-hesabsız bərli-bəzəkli, ucaboy gürcü qızları toplaşar, kilsə ətrafında dövrə vurduqdan sonra ayaqqabılarını çıxarıb, ziyarət etmək üçün içəri daxil olardılar. Hətta xristian olmayan Mirzə Şəfi özü belə, ölümündən sonra müqəddəs Davidin bura qadın yığmaq qüdrətinə heyran qalmışdı. O, həyəcanla deyirdi:

- Dünyanın hansı yerində biz belə evlərin damında və yaxud eyvanında əyləşib, qəlyan tüstüləndərək, qarşımızdan gəlib keçən möminləri, dindarları həvəslə seyr edərdik? Dünyanın hansı yerində biz bu qədər içi meyvə dolu gözəl, yaraşlıq səbətlər görə bilərdik?! Hansı yerdə bu qədər cılpaq, gözəl qadın ayaqlarını görmək mümkündür?

Qadınların kilsəyə ayaqyalın daxil olması - onların qədim müqəddəs adəti idi.

Gürcü qadınları qar kimi ağ kəlağayı örtərdilər. Kəlağayı bu yaraşlıq qadınları daha cazibədar göstərirdi.

David dağından baxanda möhtəşəm sarayları, bağları, terras üslubunda tikilən evləri olan şəhər sanki ayaqlarımız altında idi. Biz terras üslubunda tikilmiş pəncərəsiz evlərin yanından aşağı, şəhərə endik. Hava pis olanda bu evlərin pəncərələri örtülərdi. Mənzil qaranlıq qərç olardı. Adam

hərdən düşünürdü:

- Görəsən, Gürcüstanın dəmir tağlardan tikilmiş binalarından hansı həyata bu balaca evlər gözəllik verir?..

Biz Tiflisin küçələrini, haylı-küylü bazarını gəzib-dolaşdıqdan sonra dostumuz möhtərəm Zalsmanın evinə gəldik. O, evdə yox idi. Bizi onun həyat yoldaşı qarşıladı. İçəri keçib əyləşdik. Bərk yorulmuşduq. Bir az söhbət etdikdən sonra xanım Zalsman bizi axşam yeməyinə və kaxet şərabına qonaq etdi. Dincimizi alandan sonra axşamətərəfi, gəldiyimiz yolla geri qayıtmağı qərara aldıq. Qayıdanbaş yolda yenə bərk yorulmuşdum. Hərdən dayanıb dincimizi alırdıq. Buna baxmayaraq, ayaqlarım zorla gedirdi. Daha tab gətirə bilmədim, dincimi almaq üçün bir ağacın altında dayandım. Ətraf mənzərəli olduğundan, xəyalım uzaq idi. Birdən qulaqlarımda bir səs cingildədi. Bu oxunan nəğmə mənə tanış idi. Mən onu ahəngindən tanımışdım. Bu, sənin səsin, sənin nəğməni idi, ey gəncəli ustadım Mirzə Şəfi! Ayağına sarı rəngə çalan çəkələk, əyninə atlas şalvar, nazik parçadan tikilmiş, tərtemiz, səliqəli pencək geyib, qara damının üstündə utancaq görkəmdə durub, ətrafı seyr nəğmə oxumağın indi də gözlərim önündə canlanır.

Sən, elə zənn edirdin ki, o evin kölgəsində artıq görünməzsən, hətta sənin surətini mən də unutmuşam. Lakin mən sənin surətini unutmamışam.

Hərdən qollarını sinənin üstündə çarpazlamağın, əlini gicgahına qoyub fikrə getməyin sənə bir müqəddəs bir düha görkəmi verirdi.

Söylə, hardadır Züleyxa? Hanı ona qarşı etibarın?

Necə gözəl, sonsuz-nəhayətsiz qarıb gəcələr idi...

Biz yenə «Divani-hikmət» ədəbi məclisinə yığışmışdıq.

- Mirzə Şəfi, - deyib ustadına müraciət etdim, - Hafiz vəfasız qadınlar barəsində necə demişdir?

Mirzə Şəfi qəlyanını yana qoydu, şərabdan bir-iki qurtum içib, oxumağa başladı:

Gözəllikdə nöqsan olmaz

Desəm yanılmaram.

Gözəl qızda vəfa olmaz

Desəm yanılıram.

Ustad oxumağa başlayanda, qurtarmaq bilmirdi. O, axırıncı misrəni qurtaran kimi Hafizdən başqa bir nəğmə oxudu.

Mən sənə baxanda yanaqlarının parlaq izlərini qəlbimdə daşıyıram, Bax, günəş də sənin yanaqlarının parlaqlığında titrəyir.

- Bu barədə daha bəsdir, - dedim. - Mən istəyirəm ki, sən mənə bu gün başqa məsələləri öyrədəsən. Mənə də görüm, Mirzə, vəfasız kişilər barəsində hafiz necə deyib?

- Sən yersiz sual verirənsən! Vəfasız kişilər haqqında Hafiz necə şeir deyə bilirdi? Sənin sözümdən belə çıxır ki, o, qadınlara xain çıxmaqda özü-özünü düşməndir?

O, mənə diqqətlə nəzər yetirdi, əlini əlinə vurub təzə qəlyan sifariş etdi və mənə razı salmaq üçün öz fikrini qayıtdı.

Kişi vəfasızlığını qadının vəfasızlığı ilə müqayisə etmək olar? Bir gülü ancaq bir dəfə dərmək olar. O solsa, ətri özündə qalar. Külək incə qızılgülü, pöhrəni sındıra bilər, ancaq möhtəşəm ağacların başı üstündən əsib keçər, iz də qoymaz. Təzə açmış qızılgülü soldurmaq üçün heç onun üstündə əsməyə qıyarmı?

- Sən düz danışırısan, oğlan! Sən öz düşüncənlə mənim fikirlərimə yaxınlaşırsan. Bir bax, qadın surəti gözəllik rəmzi kimi sanki möhkəm dəfnə ağacına məhəbbətlə sarmaşib, həm ağacı, həm də özünü əyir. Gənc çağlarında yerə sərilmiş ağacı götür. O, insanların ayağı altında əzilib məhv olacaq. Əgər başqa xataalar gözləməsə, yenidən dirçələ bilər, yaşllaşar.

- Fikrini mənə çatdırmaq üçün əyanilik lazım deyil, Mirzə?

- Əyanilik olmasa, danışmaq nəyə dəyər? Yaxşı işi ayan gənc kimə görəkdir?

- Sən haqlısan, ustad, sözüənə davam et.

- Sənin həyata baxışını yoxlamaq üçün bir sual vermək istəyirəm. Mənə de görüm, qadınlar arasında axmaqlar çox olar, yoxsa kişilər arasında müdriklər?

Mən axıncıya daha çox inanıram! Mirzə başı ilə dediyimi təsdiq edib, dolu qədəhdəki şərəbdən içdi və sözüənə davam etdi:

- Ağıllı adamla söhbət etmək yaxşıdır, yoxsa dəli ilə?

- Mən inanıram ki, əvvəlinci ilə söhbət etmək yaxşıdır.

- Biz eyni fikirdəyik. Sən görəək elə bir vəziyyətdə olasan ki, qadınlar və kişilər arasındakı vəfasızlığın sirlərini ilk baxışdan ayırd edə biləsən.

Əgər ürək məhəbbətlə dolarsa, onda başqa şeyə yer qalarmı?

- Mirzə, mən xahiş edərdim ki, sənin üçün çətin deyilsə, öz hikmətlərindən, şəxsi həyatından danışasan.

Mən əvvəllərdə olduğu kimi, özümü sakit apardım. Buna görə ustad mənə yoxlayıcı bir nəzər yetirdi.

- Elə mənim həyatım başdan-ayağa qeyri-adi-dir! Mirzə qısa təəffüsdən sonra sözə başladı. - Heç kəs mənim kimi aşıq ola bilməzdi! Lakin mənim günəşim çoxdan sönübdür, ancaq onun canda qoyduğu hərərət insanların öyrəşdiyi adi odun hərərətindən daha qiymətlidir. Hafiz necə demişdir:

Qop yerindən, mənim parçalanmış ürəyim.

Min yerə parçalan

Min qiymətli şeylərdən daha çox ol.

Qadınlar bunu bilib məni sevirlər. Vaxt vardı biri mənə hamını əvəz edirdi. İndi hamı mənə birini əvəz edə bilmir! Gecələr sayrısan ulduzlar həyatıma işiq salsə da, mən buna sevinmirəm, çünki günüm keçibdir. Qadınlar

Feth: Ali war ein Wunderknaube,
Begabt mit mancher feinen Gabe,
So reif und fertig schon als Kind,
Wie andere kaum im Alter sind.
Nie macht' er einen dummen Streich,
Blieb altflug ernst sich immer gleich,
Und da so früh sein Geist sich löste
Erhoffte man von ihm das Größte.
Doch alles Hoffen war vergebens:
Feth: Ali blieb Zeit seines Lebens,
Bis man als Greis ihn trug zu Grabe,
Ein hoffnungsvoller Wunderknaube.

* * *

Mirza: Schaffy sprach — auf die Frage,
Was er zu der Geschichte sage:
Man rühmt die jungen Wunderkinder,
Doch, altern sie, rühmt man sie minder.
Im Herbst kann keine Früchte tragen,
Was nicht im Frühling ausge schlagen.
Nie wird ein Wunderkind auf Erden
Zu einem richtigen Manne werden.

F. Bodenstedtin «Mirzə Şəfinin irsindən»
kitabında nəşr etdirdiyi «Fətəli» şeri.

M.Rəfili həmin problemi geniş tədqiq etmək məqsədini qarşıya qoymadığından bu məsələ ilə əlaqədar bir-iki fakla kifayətlənir. Monoqrafiyada Mirzə Şəfi irsinin Qərbi Avropa və rus mətbuatı, eləcə də ədəbi fikrində yayılıb qiymətləndirilməsi tarixi işıqlandırılır. Müəllif eyni zamanda F.Bodenştedtin plagiatlığı məsələsinə geniş yer vermiş və ilk mənbələrə əsaslanaraq onu kaskin tənqid etməyə cəhd göstərmişdir. O, M.Ş.Vazehin məşhur «Nəğmələr»in müəllifi olmasını istər «Şərqdə min bir gün», istərsə də Almaniyada «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin ilk və sonrakı əlavə nəşrlərdən istifadə yolu ilə sübuta çalışır. Nəğmələrin müəllifliyində qarışıqlıq yaradan Adolf Berjenin rəyini ilk dəfə əsaslı faktlarla tənqid edir.

M.Rəfili M.Ş.Vazehin əsərlərinin şərhini, təhlilini qarşıya məqsəd qoymamışsa da, şairin elə əsərlərini seçib təhlil edir ki, bunlar Mirzə Şəfinin həyatı ilə bağlı hadisələrlə, tarixi şəxsiyyətlərlə əlaqədardır. Nümunələrdəki kolorit, onların ümumi ideya-bədii, estetik keyfiyyətləri müəllif fikrinə kömək edir. M.Rəfili Mirzə Şəfi əsərlərindən aldığı almanca nümunələri rus dilində qarşılıqlı tərcümələri ilə verir. O, F.Bodenştedtdəki intihar həddində olan ruhi qeyri-sabitliyi, «Sopenhayer tərkidünyalığı»ni düzgün müəyyən etmişdir. Lakin M.Rəfili qeyd edəndə ki, Mirzə Şəfi adı ilə bağlı olan bütün alman çaplarındakı əsərlər qabaqcıl ideyalıdır, əlbəttə, səhvə yol verir. Mirzə Şəfi adı ilə bağlı olan çaplarda Bodenştedt filisterlik əhvali-ruhiyyəsinə olan şəirlərindən bir çoxunu da vermişdir.

1849-cu ildə F.Bodenştedt siyasətdən kənarında durmasını fərhələ bildirərək yazırdı: «İndiki tufanlardan sonra dinclik və təsəllini müasir siyasətlə yox, ondan qat-qat fərhəli şeylərdən tapmaq lazımdır». Bu proqram səciyyəli bəyanat Teofil Qotyenin «Emil və Kameya»ya yazdığı «Müqəddimə»ni demək olar ki, dürüst ifadə edir və Fransa ədəbiyyatındakı inqilabdən sonrakı illər üçün tipik olan oxşar ədəbi-siyasi prinsipləri əks etdirir; o zaman Almaniyaadakı münhenlilər kimi, bütün Avropada

Bir də məhəbbət bəxş edilib.

Biz Ermənistanda gördüyümüz qadınların ağır zəhmətlərindən, onların böyük daşlardan soba tikmələrindən danışanda, Mirzə Şəfini fikir götürmüşdü. Biz hiss etdik ki, o, erməni qadınlarının əli ilə tikilmiş sobaların gələcəkdə nifrət damğası olaraq onların kişilərini təhqir edəcəyi barəsində düşünürdü.

- Eyib olsun onların kişilərini! - deyib Mirzə tərəfindən ayrıldı. - Ən yüksək qiyməti qadınlara vermək lazımdır. Bu gözəl məxluqun əziyyət çəkməsində ancaq kişilər günahkardırlar. Mənə də görüm, günəş olmasa gül necə açar? Şoran torpaqda bənövşə bitərmə? Qadınlar o zaman gözəlləşər, çiçək kimi açılar ki, onu bəsləyib qoruyasan. Kişilər gözəl bağban olar, bağçaları güllərin ətri bürüyər. Onlar çiçəkləri kobud əlləri ilə məhv etməməlidirlər. Fikirlərini çiçəklərin açmasına, qorunmasına sərf edənlər pis əməllərdən uzaq olurlar. Qızılgülü ayaqların altında tapdalasan, onun tikanları mütləq ayaqlarına batacaq. Əgər sən qızılgülün qayğısını məhəbbətlə çəksən, o açacaq, ətirli olacaq, həm özünü, həm də səni bəzəyəcək. Əgər sən bir qadını könüllü qul etmək istəsən, o buna dözməyə də, özünün ağası kimi qarşında baş əyib minnətdarlıqla öz məhəbbətini bildirəcək. Əgər sən qadını zorla öz qulun etmək istəsən, onda o buna heç vaxt dözməyəcək, məkr və hiyləsi ilə sənin üzərində hakim olmağa çalışacaq. Çünki məhəbbət səltənətində təzadlar ələmi də var. Ağıllı adamlar bunu fikirləşib, öz bildikləri kimi hərəkət edirlər.

O, bir qədəh şərab içib, özünə qəlyan sifariş etdikdən sonra başqa hadisələrdən danışmaq istəyəndə mən onun sözünü kəsib:

- Sənin sözlərin çox səmimi səslənir, Mirzə Şəfi! Mən də Quranda gözəl kəlamları oxumağı sevirəm. Xahiş edirəm qadınlar barəsində öz fikrinə davam elə! - dedim.

- Xahişin ağıllı xahişdir, - deyə Mirzə cavab verdi. - Məmnuniyyətlə sənin xahişini yerinə yetirərəm. Qadına

qəlbən nə qədər bağlansan, bir o qədər onu yaxından tanıyırsan, öyrənirsən. Yaxşı tanıdıqda sonra bir o qədər çox sevirsən. Nə qədər onları çox sevirlər, bunun əvəzində, bir o qədərdən də artıq onlar bizi sevirlər. Çünki əsl məhəbbətə onlar qarşılıqlı cavab verirlər. Ən ulyi məhəbbət yüksək ağıl deməkdir. Bu dünyada qadından yüksək nə ola bilər? Şən xəyalımızda canlandırdığımız cənnətin gözəlləri yer üzündə yaşayan mələklərin yanında nədir? Xəyal həqiqət yanında nəyə gərəkdir? Kölgə canlı varlıq yanında nədir ki? Mən sənə deyirəm ki, qadın yer üzündə Allahın həqiqi varlığıdır! Onlardır həyatın daşıyıcısı. Onlar həyatın ən gözəl məxluqudur. Onlardır xoşbəxtlik tacının ən qiymətli daşı. Kim ki onların tərəfdarıdır, həyat da onlarındır! Gözəl qadının əlini öpmək ən dadlı yeməklərdən üstündür...

- Öpdüyün gözəlin əli erməni qadınlarının əllərindən təmiz olmalıdır, Mirzə Şəfi!

- Sən yersiz danışırısan! Qadınların təbiətində ən maraqlı cəhət odur ki, ağıllı kişilər onları nəyə istəsələr döndərə bilirlər. Qadınların nöqsanı kişilərin onlarla düzgün rəftar etməməsindən irəli gəlir. Qadını elə öyrət ki, onun əlini öpsünlər. Onda onun əli həmişə təmiz olar. Onun ayağını öpsən, o çalışacaq ki, öz ayaqlarına bütün qadınlıq səyilə qulluq etsin!

Mən Ustadın bu gecəki kimi vəcdə gəldiyini görməmişdim. O, qadını tərifləməklə qurtarmaq bilmirdi. Artıq neçə vaxtdı o, gözümə xasiyyəti dəyişilmiş kimi dəyirdi. Onun sifətində qabaqlar hiss olunan məyusluq xoş əhval-ruhiyyə ilə əvəz olunmuşdu. Onun axşam macəralarını görəndə başa düşdüm ki, o yenidən vurulub. Mənim bu fərziyyəmə tamamilə doğru çıxdı. Mən onu xəyalda ayırub, fikrini gündəlik məsələlərə yönəldəndə, dalğın halda olsa da, kefi yaxşı olurdu. Dərsin hər tənəffüsündə nəgmə oxunurdu. Hər arzu, hər istək bir neçə nəgmədə öz gözəl ifadəsini tapırdı.

O, boş şərab şüşəsini götürüb, ucadan səsləndi:

- Qoy şərab gətirsinlər. Hafiz necə deyib:

Qızılgülün fəslı gəlib
Şərab gətir ay sevgilim
Bir-birimizə sevda verib
Xoşbəxt gözək ay sevgilim.

- Mirzə Şəfi, - deyib onun sözünü kəsdim. - Boynuna al ki, sən bütün varlığınla aşiqsən. Mən bunu hərəkətlərindən başa düşürəm.

- Haqlısan, - o gülümsünərək cavab verdi. - Dünya yenə mənə olduğundan gözəl görünür! Hafiz necə deyib: - Mən coşğun dənizdə çox səyahət etdim.

Ölümlə üz bəüz gəldim, lakin ölüm yan keçdi.

Elə ki mirvari tapdım, dəniz mənə dəhşətli görünmədi.

Mən yenə onu qabaqladım:

- Sən niyə nəgmələrini oxumursan, Mirzə Şəfi Hafizin gözəl nəgmələrini mən həmişə oxuya bilərəm. Lakin sənənin nəgmələrini ancaq yanında olanda eşidirəm.

O, razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Mən qələmkəğız hazırladıb, o dəqiqə də nəgmə oxumağa başladı.

Arzumıza çatmaq üçün
Mən də, sən də can atırış
Gecəmizi, gündüzmüzü
Yorulmadan biz yaturıq.

Sən gəlbini mənə verdin
Mən könlümü sənə verdim
Hər ikimiz ayrılıqda
Yaşasaqda birin deyim.

Gəlbimizdə istək böyük
Ayrılmayan bir bütövük
Qartal kimi səmələrə

Biz durmada yüksəlirik.

- Sən yazırsanmı? - deyə o sözünü kəsib soruşdu.

- Necə bəyəm? Sənin özün mənə yazmağı tapşırıbmışdın ki?

- Belə mənasız şeyi yazmağa dəyməz. Mən bir coşmaq istədim. Ağıllı nəğmə yazmaqdan və aşıq olmaqdan asan şey yoxdur!

- Əgər bu sənə asan müəssər olursa, demək, qərrib bir şey olmalıdır!

- Bu, onu yetirən kökdən asılıdır! İndi mən oxuyum, sən yaz.

Mirzə Şəfi oxuyur:

Hər tərəfdə duman olsa çən olsa
Qorxumuzu, qəmimizi unudaq
Gözəl yanında, şərab məclisində
Riyakarlığı, alçaqlığı unudaq.
Müdrükləri, xeyirxahı qoruyaq
Peyğəmbərin iti, qılıncı ilə
Xurafatı mehv edib doğrayaq
Günəsi, ayı yerə endirib
Ocağını nəğməmizlə alovlandırmaq.
Qoy bizim nəğməmiz gözəllik
Mehrabımın nəzir əlovuna çevrilsin,
Qıvrım telli gözəlləri öz
Şəfəqində isitsin, bizə sevinc gətirsin.

Biz burada Mirzə Şəfi və «Divani-hikmət» barədə söhbəti saxlayıb, səyahətimiz boyu danışılacaq görüşlərimizdən söhbətə imkan tapaq. Buradaca bir neçə qısa nəğmə veriririk ki, bu da «Divani-hikmət» məktəbindən gələn əks-səda, yeni səyahətimizə keçid nöqtəsidir.

Ayaqlarım altında coşğun, sarı rəngli Kür axır,
Onun dalğaları günəş şəfəqləri altında rəqs edərək,
bərq vurub gülümsünür.

Mənimsə qəlbim çəmənlikləri seyr edir,
Kaş həmişəlik belə olaydı.

Qırmızı rəngli xaket şərabı qədəhdə şəfəq saçır,
Sevgilim isə qədəhimə şərab süzür,
Mən şərabla birlikdə sanki onun baxışlarını da içirəm,
Ah kaş həmişəlik belə olaydı.

Günəş batır, qaş qaralır,
Mənim qəlbimdə məhəbbət ulduzu
Qaranlıqdan parlaq şəfəq çiləyir,
Ah kaş həmişəlik belə olaydı.

Mənim coşğun məhəbbətimin axını
Sənin qara gözlərinin dənizinə axır,

Gəl, ay qız! Qaş qaralır, heç kəs görünmür,
Ah, kaş həmişəlik belə olaydı!

Dənizin gen sinəsinə günəş şəfəq saçır,
Onun dalğalarında öz əks-sədasını tapır.
Sən də günəş kimi nəğmələrimdə öz əksini tapırsan.
Sənin şəfəqindən nəğmələrim nur alıb, cana gəlir!

Mən hiss edirəm ki, sənin nəfəsindir
Hər tərəfimdə əsən,
hara baxırsansa, mənə elə gəlir ki, səni
orda görürəm.
Mənim fikrim dənizdədir,
Sən bəlkə orda yenidən batmışsan ki,
Günəş kimi səhərlər yenidən gözəl çıxasan.

Yayın ilkin vaxtı idi, bərk sarılıq xəstəliyinə tutulmuşdum. Buna görə xəstəxanaya düşdüm. Məni müalicə edən

həkimlər Tiflisdə havaların isti keçəcəyini və mənim xəstəliyimin ciddiləşəcəyini nəzərə alıb, məsləhət bilmişdilər ki, şəhəri tərk edib, dağ havasına çıxım, bəlkə xəstəliyim keçib gedə. Xəstəliyimin pisləşdiyini görən Mirzə Şəfi mənə baş çəkir, lazım olan dərmanları alır, mədə-bağırsağымda soyuqlamanın qarşısını almaq üçün hətta tut bəhməzi gətirirdi.

Sololak dağı Tiflisin ən gözəl nöqtələrindən biridir. Onun arxa hissəsində Şahdağ gümbəzləri ilə məşhur olan uzun kərpic hörgü qədim Karikale xarabalığını birləşdirirdi. Bu qala farsların Gürcüstana tutduqları qanlı divandan xatirə idi. Sololak dağının zirvəsindən baxanda qarşıda gözəl mənzərə açılır. Burada elə bil David dağı ilə üzbəüz durursan, Didubə düzlüyü, Kür çayının ətrafında və Soğanlıqda Tiflisin ən gözəl bağları buradan aydın görünür. Hər şeydən əvvəl Sololak dağında, hündür Varın qarşısında pilləkən qaydasında salınmış asma bağda iri, qollu-budaqlı müxtəlif növ ağaclar amma daha çox xoş gəlirdi. Mən Tiflisə artıq öyrəşsəm də, Mirzə Şəfi ilə ilk dəfə Sololak dağın-gördüyüm tut ağacları mənə qərribə və xoş təsir bağışlayırdı, çünki onlara öyrəşməmişdim, heç görməmişdim də.

Biz bağa girib, dincəlmək üçün böyük bir ağacın altında oturduq. Burada mən, Mirzə Şəfinin təklifilə, xəstəliyimə şəfa gətirmək üçün tut ağacına çıxıb, tut yeməli oldum. Mirzənin köməyiylə ağaca baxdım, onun arzusunun yerinə yetirmək üçün, güc-bəla budaqdan-budağa adlayıb, tut dərib ləzzətlə yedim. Ustadın bu müalicəsinin əksinə, xəstəliyim daha ciddiləşdi. Bir neçə həftədən sonra Qafqazın yer-canişininin Pirutinadakı yay iqamətgahına gedib, orada özümü müalicə etmək üçün Pirutina dağ otlarından dərmanlar sifariş etmək qərarına gəldim.

Yerli canişinin mehriban xanımı Neydqartın dəvətilə mən bütün yayı onun yay mənzilində, gözəl qadınların əhatəsində, ətirli güllərin içində, təmiz dağ havasında, yaşıl meşəlikdə keçirdim. Mən onlardan xoş təəssürətlə,

sağlam canla ayrılaraq, Məndan, Aspinzadan keçib, Axalsix paşalığına doğru səyahətimi davam etdirdim...

Biz Salkaya çatanda günəş artıq batmaq üzrə idi. Burada yarım saat dincəlmək qərarına gəldik. Bu vaxt yanıımızdan keçən və bizə öləri nəzər yetirən bir qızın hansı millətdən olduğunu xidmətçidən soruşdum:

- Bu, erməni qızıdırımı?

Georgi:

- Mənə elə gəlir, ermənidir, - dedi. - Ermənilərdə belə gözəl qız nadir hallarda olur. Görürsünüz, nə gözəl gözləri var! Adamın qəlbini oxşayır, bir ora baxın, elə bil müqəddəs David kilsəsinə gələn Quriya qızlarıdır.

Mən gülürək soruşdum:

- Quriya qızları gözəldirlərimi?

- Siz bunu bilmirsiniz, əfəndim? - deyə o məndən təəccüblə soruşdu. - Yəqin siz onların gözəlliyi haqda qədim əfsanəni də bilirsiniz?

- Yox, - dedim. - Əgər sən bilirsənsə, onda yol boyu onu mənə danışarsan.

- Hım. Mən bilirəmsə? Bunu kim bilmir ki? Məni bağışla, əfəndim, mən onu sizə indi danışaram.

Biz istirahət edib, yola düşəndən sonra Georgi yol boyu qırx qız haqqında əfsanəni mənə danışdı: «Bir gün Allah öz əzizlərini cənnətdə dünya gözəlləri ilə sevindirmək üçün axırıncı imama əmr verdi ki, dünya xalqları içindən axtarıb qırx mələkə tapsın və onları göyə çıxarsın. Müqəddəs ata bunun necə gözəllik olduğunu başa düşüb, Allahın əmrinə sözsüz əməl etməyə başladı.

O, Firəngistandan keçib İngilissə getdi və hər ölkədə şahların gözəl qızlarını oğurladı. Şah, qızını oğurlayanı tutub öldürmək istəyəndə, Allah ona elə təsir edirdi ki, gözləri dumanlanırdı.

İmam böyük su üzərindən üzüb, bər-bəzəkli geyimləri, şirindilli, cazibədar gözəlləri olan Nəmsəyə (Almaniya-A. B.) gəldi. Bir ildən sonra Allahın tapşırığı müqəddəs say

düzəldi. İmam Qara dənizi keçib Cənuba gəldi və bir dəstə xoşbəxt gözəli ilə, nəhayət, Quriyaya yetişdi, ancaq o, burada düşmənə rastlaşdı.

Bu yerdə bir nəfər onun hurisinin birinə bərk vurulmuşdu. O, günah işlədib, sevgilisinin cənnətə getməsinə mane olmuşdu. İmam həmin qızı başqası ilə əvəz etmək üçün burada nə qədər gözəl axtarırsa, tapa bilmədi. O, Allahın qəzəbinə düşər olmamaq üçün dərin təəssüf hissi ilə qılınc Osmanlıya üz tutdu.

Lakin o gözəl qız Quriyada qaldı. Onun dünyaya gətirdiyi gözəl övladları artıq yerli uşaqlara qarışmışlar...»

...Biz Axalgəlgədən, Aspinzadan keçib, Ömər əfəndinin görüşünə tələsirdik.

Axalsix paşalığını Paskeviç alandan sonra türk xalqları mərkəzi şəhəri tərk edib, Anadolu vilayətinə köçmüşdülər. Bunun əvəzində isə ermənilər Türkiyədən qaçıb bu yerlərə gəlmişdilər. Onlar rus çarının hakimiyyəti altında yaşamağı daha üstün tuturdular. Axalsixdə qalıb yaşayan türklərin içərisində xəttat, şair kimi ən görkəmli şəxs Ömər əfəndi idi. Onun burada kiçik bir torpaq sahəsi vardı. O, mərkəzdən bir az aralı, Adıgöy kəndində yaşayırdı. Hörmətli oxucum, siz söhbətimizin əvvəlində hörmətli Mirzənin ona yaxın və yaxud uzaqlarda yaşayan ustadlar haqqında fikrini xatırlayırınsız. Ömər barəsində də o, çox yaxşı fikir söyləmişdi.

Xəzər dənizi sahillərindən olan Abbasqulu xan adlı göyün qızılgül nəğməkarı və Ömər əfəndi Mirzə Şəfinin məktəbində olmasalar da, müəllimim məktəbdə onların haqqında tərifli sözlər demişdir. Tiflisdə yaşayan xəttat-alimlər Mirzə Şəfi ilə yarışın yaxınlaşdığını hiss edəndə özlərini yığırdırdılar. Bir dəfə mən ustadımdan soruşanda ki, o, şüalərdən, sünnülərdən ibarət dindar xəttat alimlərin arasında necə dostluq münasibəti yaradır, Mirzə mənə dedi:

- Sən nə yersiz danışırısan, oğlan? Onların məsciddə təriqət ayrılığı mənim nəyimə gərəkdir? Hər sürüyə özünün

çobanı, hər birliyə özünün azançısı lazımdır. Hərə gözü öz tərəfinə çəkir ki, isinsin! Ustadlar isə öz hikmətlərini ağılsızlara tərəf yönəltməlidirlər. Çünki ağılsız adamlar çoxdur, ağıllılar az. Tacir öz malını nə qədər tərifləsə, insanlar ondan öz tələbləri qədər alacaqlar. Molla cənnətin suvarılan məhsullu bağlarını nə qədər tərifləsə, insanlar ona düşündükləri qədər inanacaqlar. Əgər tacir ucadan qışqırıb alıcılarına desə ki, mənim malım pisdır, bununla o, vaddövlətini itirər, dilənçi vəziyyətinə düşər. Alıcılar isə istədikləri şeyi başqasından alırlar.

Əgər molla istəsə ki desin, «mənim oxuduğum şey yalandır», onda axmaqları onu dəşqələq edib, başqasını özlərinə molla seçəcəklər. Onu öz axmaqlıqlarına uyğunlaşdırandan sonra özlərinə ustad sayacaqlar. Həqiqət tədricən insanlara yol tapır.

Gecələr günəş çıxmır deyər, çıraq yandırmamalıyıq? Sədi nə demişdir: çöl siçanları günəş işığına dözmədikləri üçün günəşdən şikayətmi etməliyik? Qoy minlərlə çöl siçanı kor qalsın, ancaq Günəş sönməsin.

Biz Ömər əfəndinin yanında olduğumuz vaxt Mirzə Şəfi bu barədə belə yazmışdı: «Avropadan gənc bir alim gəlmişdi. O, məndən hikməti öyrənirdi. Sonralar o, Ömər əfəndinin yanına gedib, onun da həkimanə sözlərindən faydalanmaq istədi». Mənim burada olmağım təkcə adıgöylü ustad Ömər əfəndi bəlli idi. Onun barəsində yaxın yerlərdə belə təsəvvür yaranmışdı ki, Ömər əfəndi bir yanda bir an görünüb danışsa, demək, ağzından hikmət tökür, elə buna görə də avropalı ustad onun hikmətindən istifadə etmək üçün uçub gəlirdi.

Deyilənləri yerinə yetirməkdən başqa əlacım yox idi. Mən Axalsixə gələndə öyrəndim ki, Ömər əfəndi artıq bir neçə həftədir, Adıgöydəki yay mənzilində yaşayır. Mən paşalıqda gəzəndə Ömər əfəndi xəbər göndərdi ki, gərək ziyarətə gedənlərin dəstəsinə qoşulam və bu yolla onunla rastlaşıb görüşəm. Hələ mən Abastumanda Ömər əfəndidən

belə cavab almışdım ki, o məni canbaxla öz evində görmək arzusundadır. Mənim gəlişimlə xoşbəxt olacağını bildirdi.

Ölkənin daxilinə ezamiyyətə çıxan bir rus zabiti məndən xahiş etdi ki, onu Adıgöyə qədər müşayiət edim. Georgi də getmək üçün məndən icazə istədi. Bizim yol ağamız Yusif, bir neçə qohumunu da götürüb, kazak müşayiətçilərilə birlikdə dövlət elçilərini xatırladan bir dəstə düzəldi. Səyahət vaxtı keçdiyimiz kəndlərin içində böyüklüyü və gözəl məscidləri ilə xoşumuza gələn Suxuli kəndi idi. Atlara istirahət vermək üçün biz bir saat burada dincəlməli olduq. Yanımızdan ötüb keçən atlı türklər Adıgöydən xəbər gətirirdilər ki, Ömər əfəndi bizi qarşılamaq üçün bir atlı dostası göndərüb. Biz kəndə çatanda, Ömər əfəndinin göndərdiyi elçi bizi yolda qarşıladı. Ayağımız altına xalça döşəyib, bizi südə və dadlı meyvəyə qonaq etdilər.

Biz Adıgöyün kiçik və palçıqlı döngələri ilə irəliləyib, üstümüzə gələn böyük itlərin əhatəsində, axşamçağı Ömər əfəndinin malikanəsinə çatdıq.

Yerli adətə görə, Ömər əfəndi hamını salamladıqdan sonra mənə yaxınlaşdı, əlini ürəyinin üstünə qoyub dedi:

- Qədəmləriniz xoş olsun! Mənim evim sənin evindir. Sənin bir arzun sanki mənə əmrdir!

Bizim şərəfimizə xoş sözlər deyildi.

Ustad ucadan:

- Toğrul bəy Arslan, - dedi, - qonaqlarımla üzbəüz oturmaq mənə xoşdur. Bu, qəlbimi sevinclə doldurur.

Mən onu qabaqladım:

- Füzuli necə deyib? «Mən kasıb bir yolçuyam ki, sənə pənah gətirmişəm, xırdaca bir damlayam ki, dənizə qovuşmaq istərəm».

Bu vaxt sazəndələr çalib-oxumağa başladılar. Onlar mənə həsr etdikləri mahnını iyirmi dəfə, həyəcanlı səslə oxudular. O mahnını sizə təqdim edirəm.

Avropadan gələn qaribin şərəfinə oxuyuruq.

Onun hikmətinin zirvəsinə yolu uğurlu olsun.

Onun zəhmətinin, qoçaq görkəminin,

Gözəl atının, onun zərli-zibalı geyiminin şərəfinə oxuyuruq.

Güllər səpirik uçub gələn ayaqlarının altına, onun hikmətinin, düşüncəsinin şərəfinə oxuyuruq. Qarib, xoş gəlmisən bizim evə! Siza, öz çətin yolunuzda qalib gəlməyiniz şərəfinə oxuyuruq.

Biz axşam, neft lampalarının zəif işıqlandırdığı ensiz, uzun eyvana çıxdıq. Süfrəyə hey meyvə, süddə bişirilmiş müxtəlif növ dadlı yeməkər daşınırdı. Mənim şən görünən rus dostumun əhvalı xarablaşdı. O, süddən o qədər içmişdi ki, az qala boğulurdu. Narahatçılığını bürüzə vermirdi, lakin vəziyyətindən çıxış yolu tapmayıb, öz halından mənə şikayət edirdi.

Evin eyvanından qəbul otağına yol vardı. Qəbul otağı isə evin qalan mənzilləri ilə birləşirdi. Qonaqlardan ayrılıb qəbul otağına tək getmək, onların adətinə görə, hörmətsizlik sayılırdı. Evdən çıxmağa bircə əlac qalırdı, o da eyvandan keçib mənzillərin aşağı damlarına düşməkdə. Bu, qorxulu idi, çünki ətrafda it çoxdu.

Mən Ömər əfəndiyə tərəf çevrilib dedim: «Ustad, bir məsələni mənə başa sal. Belə yazılıb ki, ruh bədəndən qüvvətlidir. Demək, birincinin qüvvəsi ikinciyə görə böyükdür. Əgər ruh göyə çıxırsa, nə üçün bədəni özü ilə aparmır? Bədən isə sağlam vəziyyətdə olanda ruhu özündə saxlayır?»

Ömər əfəndi mənim sözümə güldü və bir neçə adam çağıraraq, əmr etdi ki, yol üçün lampalar, itlərdən qorunmaq üçün ağaclar hazırlasınlar. Bir neçə dəqiqədən sonra mənim rus dostum səkkiz nəfər qoldan qüvvətli türklə birlikdə eyvandan aşağı, terras üsulunda tikilmiş evlərin damlarına endi.

Əynində tünd qırmızı geyim, boya uca bir türk, əlində böyük bir lampaya tutub, dəstənin qabağında gedirdi.

İkinci türk isə, əlində lampa və böyük bir dərnək, arxadan gəlirdi. Canavara oxşayan itlərin hücumundan qorunmaq üçün rus dostumu ortada aparırdılar. Mənzil başına düz gəlmək üçün onlar vaxtaşırı dayanırdılar.

İrəlində gedən türk soruşdu:

- Bu, kimin komasıdır?

- Tacir Abdullanın mənzilidir, - deyər ikinci türk cavab verdi. - Bura qorxulu yerdir, qala bilmərik!

Onlar aşağı enib, balaca bir evə çatdılar. Birinci türk yenə soruşdu:

- Bu, kimin evidir?

- Bu ev dərzil İbrahimin dul qadınının komasıdır.

Onlar burada gecələməli oldular. O biri gün rus zabiti səyahətini davam etdirdi. Yusif və onun qohumları Axalsixə qayıtdılar. Mən Georgi ilə birlikdə Ömər əfəndinin yanında qaldım. Burada qaldığım müddətdə Adıgöyün yaxınlığındakı və türk sərhədlərindəki kəndləri, mal örüşlərini gəzib-dolaşdıq, xristian kilsələrinin qalıqlarına rast gəldik. Kilsələrin daşlarındakı yazılardan öyrəndik ki, onlar XIV əsrdə tikilmişdir. Mən dağılmış kilsələrin birindən bir şəkil tapıb surətini çıxarandan sonra Adıgöyə qayıtdıq və Ömər əfəndinin yanında yaxşı günlər keçirdik. Bizim kef məclisləri gözəl arxlarla əhatə olunmuş sulu-meyvəli bağlarda qurulurdu. Qızılığ kolunun kölgəsinə xalça sərilirdi, xalçanın üstünə stolu əvəz edən altı mütəkkə qoyurdular. Biz mütəkkəyə söykənib, əyləşirdik.

Həmişəki kimi, məclisimizə kəndin hörmətli adamları çağırılmışdı. Onların çoxu bizim xidmətimizdə dayanmışdı. Ağzına qədər dolmuş qədəhlər içilmirdi. Həzrin səsle oxuyan xanəndənin əvəzinə yaxşı əhval-ruhiyyə doğuran bir melodiya lazım idi, Mən Ömər əfəndinin şəraba olan münasibətini öyrənə bilmədim ki, o, ətraf camaatın qatı dindar olmasından çəkinir, yoxsa Quranın tələbinə ciddi əməl etdiyinə görə şərabin ləzzətindən imtina edir.

Mənə elə gəlir ki, o, dindar camaatın onu tənbeh

edəcəyindən çəkinib şərab içmirdi. Onun mənə oxuduğu nəğmələrinin hamısında şərabin tərifı göylərə qaldırılırdı. Qonaq qaldığım evin ciddi qayda-qanunlarını öyrənə bilməsəm də, Ömər əfəndinin etirazına səbəb olmamaq üçün onun hər tələbini yerinə yetirirdim.

Mən Mirzə Şəfidən öyrəndiyim hikmətlərdən Ömər əfəndiyə oxumaq, bunun əvəzində isə onun nəğmələrini dinləmək istəyirdim. Mən Mirzə Şəfi kimi onun nəğmələrində nə qədər güclü daxili hisslər, özünə inam olduğunu kəşf etdim. Lakin nəğmələrinin bir qismi mənə dərinliyindən, orijinallıqdan uzaq idi.

Ev yiyəsinin mənim gəlişimlə şadlanması və uzun ayrılıqdan sonra gələcəkdə mənimlə yenə görüşüb, xatirələrimizi yada salmaq arzusunda olduğu barədə birlikdə Mirzə Şəfiyə məktub yazdıq.

Biz bir-birimizin xəttini təriflədik. Yaxşı yazmaq Şərqi aləmində yüksək qiymətləndirilir. Bu, elmiliyin ayrılmaz hissəsidir. Burada bir xəttatın o birini dəvət edib, öz yazısını ona nümunə kimi göstərmək və yaxud onu pis xəttinə görə təhqir etmək halları heç olmur. Nəzakət xatirinə yazdığım məktubu Ömər əfəndiyə, o da yazdığını mənə göstərdi. Mən isə hər ikisinin üstünə «Mirzə Şəfinin xəttidir» yazdım. Ömər əfəndi dedi:

- Müəllimini mükafatlandırmaqda haqlısan, ancaq ustadlıq başqa əşyalar kimi paylanılmır. Yarısını sənə verərlər, yarısını da özün qazanmalısən. Daş üstündə ağac bitmədiyi kimi, axmağın da başında ağıl olmaz Hafiz necə deyib:

Bəzən əziyyət çəkməklə arzuna çata bilmirsən Eh hafiz! Bəzən də o sənə əziyyətsiz nəşib olur.

Bunun əvəzində mən İncildən bir yeri misal gətirdim. Orada deyilir: «Kimin varıdursa, demək, ona verilib, kimin yoxudursa, demək, onun olanı da əlindən alınıb».

O, anladığını başı ilə təsdiqlədi, mən isə sözümə davam etdim: «Dilənçinin əlinə pul necə gəlirsə, axmağın da

başına ağıl o cür gəlir. Bu haqda Sədi yaxşı deyib: «Sevənin başında səbr, dilənçinin əlində pul ələkdə su duran kimi durur».

Ömər əfəndi dedi:

-Ağılsıza ağıl öyrətməkdən, ağıllının da başından ağılı çıxarmaqdan çətin şey yoxdur.

Mən onu qabaqladım:

-Bu o deməkdir ki, bol məhsul verən zəmidə yaxşı məhsul əvəzinə, gözəl bitmiş sarmaşiq görəsən, əlbəttə, sarmaşiq əvəzinə, görək bol məhsul olsun. Bunun üçün zəhmət çəkmək, mübarizə aparmaq gərəkdir. Bu da insandan bacarıq və şəxsi ləyaqət tələb edir. Düzgünlük nə deməkdir? O, əyriliklə mübarizədir. Gənclik nə deməkdir? Bütün yaxşı şeylərin əksi olan pisliliyə qarşı mübarizədir. Bu, insanın daimi fəaliyyəti, həm də şöhrətidir. Çünki onun gücü tükənməzdir, o, mübarizədə özünü daha qabarıq göstərir.

Ömər əfəndi gözlərini bir an qarşısına zilləyib, əlindəki əsamı dinməzəcə oynatdı. Sonra çalmasını geri itələyib, üzünü mənə tutdu:

- Mən bilmək istərdim, ikimizdən hansımız ustad olarıq?

Mən bu qeyri-adi sual qarşısında özümü gülməkdən saxlayıb, məcburən dedim:

- Siz bu suala necə cavab verərdiniz? Xırdaca su damlası cavahirin yanında nədir? Və yaxud bir toz zərrəsi almazla müqayisədə nə ola bilər? Mən özümü sizinlə necə müqayisə edə bilərəm?

O, cavabımdan razı qalıb güldü. Lakin hansımızın ustad olduğumuzu öyrənə bilmədi. Mən onun bu məsələni necə öyrənəcəyi ilə maraqlanırdım.

Ömər əfəndi içəri keçib, eyni boyda iki parça kağız gətirdi. Onun birini mənə verdi, o birini yazmaq üçün dizinin üstə qoyub dedi:

- Di yaz, mən də səninlə birlikdə yazacağıam! Mən

onun nə məqsədlə haşiyə çıxdığını başa düşmədim. Odur ki, soruşdum:

- Ömər əfəndi, xahiş edirəm arzu, istəyinizi deyəsəniz, nə etməliyik?

O, mənə başa saldı ki, mən onun haqqında şeir yazım, o da mənə barəmdə şeir yazsın. hansımız vərəqi axıra qədər yazıb qurtarsaq, ustad o olmalıdır.

Mən qəzəli başqa dildə öz istədiyim kimi aydın şəkildə ona çatdırmaqda əziyyət çəkirdim. «Mən iyirmi il də türk dilini öyrənsəm, yenə sizin kimi gözəl cümlələr tapıb yaza bilmərəm»,-dedim.

- Onda sən öz dilində yaz, - deyə o əlavə etdi. -Mən də öz dilimdə yazacağıam. Lakin nə yazdığımı axırda mənə deyərsən.

Mənə üçün bir səhifə alman dilində yığcam sətirlər yazmaq qədim əlifba ilə türkcə yazmaqdan daha asan idi. O, ərəb əlifbasını naxış kimi düzərkən gördü ki, mən ağılma gələnə sakit, tələsmədən, diqqətlə yazıram. Çünki o, mənə yazımı özündə saxlayıb, Avropadan yenə onun yanına gələcək adamlara göstərəcəkdə! Pis şair tutduğumdan, yaxşı yaza bilmirdim. Odur ki, hikmətdən yaşadığım kobud sətirləri tələsmədən yazıb qurtardım. O isə hələ yazırdı. Mən cibimdən qeyd dəftərçəmi yavaşca çıxarıb, Adıgöydə nadir hikmət yarışından xatirə olaraq yazdığım şeiri köçürməyə başladım.

Yazımın sürətini çıxarıandan sonra da Ömər əfəndinin yazısı hazır deyildi.

Məndən soruşdu:

- Sən şeirini yazıb qurtarmısanmı?

- Bəli,-dedim.

- Göstər, görüm nə yazmışan?

Mən yazdığımı ona yaxşı başa salmaq üçün tərcümə etməyə başladım.

Yəqin oxucular həmin şeirin məzmunu ilə tanış olmaq istəyirlər. Mən onu qeyd dəftərçəmə necə köçürmüşəmsə,

elə də sizə təqdim edirəm.

Allah həyatda hər kəsə öz taleyini bəxş edib, qəlbin narahətçılığı ilə yaşar insan. Allah insana nə bəxş edibsə, onu yerinə yetirər. Biz elə bir enişlik ki, mən də ordan keçib dünyanı gəzirəm ki, insanın arzu və əməllərini öyrənəm. Ölkə ölkə gəzdim. Gözümə dəyənlər, ürəyimə yatanları xoşbəxtlikdən tez tanıdım, yenə də bunlar vətənimə mənə əvəz edə bilməz. Mənim ulduzumun taleyi gah şən, gah da tutqun, mənim gözlərim uzaqdan vətəni aradı. Ancaq; Ömər əfəndi, sənin yanında, uzaqlarda olsam da, qəribəmirməm! Bu gün görüb-əşidirəm ki, sənin evində mənə necə dostcasına qəbul edirlər. Mən sənə bağçanda salınmış xalçada oyləşib, ağaclarının kölgəsində sərinləmişəm. Səzin şən və inlər ahəngi altında xidmətçilərin qulluğumuzda durmuşdu. Sənənin hikmətli sözlərinlə mən nəşələndim. Sən əzabımı, dərdimi, təəssüfümü uzaq etdin. Mən sənənin dost nəzərlərindən sevindim. Xoşbəxtəm ki, sənənin yanında yəm, Ömər. Allaha min şükür olsun ki, həyatda sənənin vasitənlə bu gözəl dəqiqələri mənə verib. Alqış, şərəf olsun ona ki, bizi görüşdü. Allah sənə yar olsun!

Şeirimdə Ömər əfəndini və onun qonaqpərvərliyini tərif etdiyimdən, o çox sevindi. Lakin özü yazdığı şeiri mənə verməyə etiraz etdi. Mənə dedi ki, istədiyi kimi yazma bilməyib, yaxşısını yazıb bağışlayacağını bildirdi.

Elə ki mən hikmət deyişməsinə hazır oldum, mübarizəmizi belə başladım: «Mən öz vətənimdə ustadam, sən öz vətənimdə ustadsan». Bundan sonra o, əlimi bərk sıxıb, öz otağına getdi. Lakin şərtləşmişdik o tez qayıdacaq. On beş dəqiqədən sonra yenidən qayıdıb, dedi ki, həyat yoldaşı Fatmaya mənim onun evində gözəl danışmış, dilimdən evinə çiçək səpdiyimi deyib və bunun üçün Fatma özü toxuduğu gözəl, zərif tütün kisəsi mənə hədiyyə verir.

- Bizdə kişilər qonağın yanında qadınla söhbət etməzlər. Mən sizə hörmət məqsədilə, müstəsna olaraq, arvadımla sənənin yanında danışdım. Və bu da, - deyə o,

çuxasının cibindən köhnə bir kitab çıxardı, -məndən sənə yadigar qalsın. Burada mənim atamın, babamın şeirləri toplanıb! Hikmət məclisində qələbə çaldığına görə mükafat kimi qəbul et!

Ömər əfəndi özünün bu xeyirxahlığından narazı kimi, oyləşib mənim üçün şeir yazmağa başladı. Bu şeir Fatmanı sevməsi barəsində idi. O, tərcümədə belə səslənir:

De görüm olardımı qızılgülün qiyməti

Yaşıl bağça olmasaydı?

Olardımı tellərinin qiyməti

Hörüklərin gərdəmində yellənməsəydi?

Olardımı o qamətin qiyməti

Aşiq gərdənini qucmasaydı?

Mən də istərdim o gözəl, şux qaməti

Yanağının qızılgülə bənzər rəngini

Ah Fatma, qaytar mənim qaynar arzumu

Məni heyran edən o məsum, incə, məlahətli quzumu.

Mənə bağışlanan o gözəl tütün kisəsini Konstantinopolda oğurladılar. Mən o qiymətli kitabı qoruyub saxlayıram. Kaş bu kitab bir anlıq cənab professor Pitermanın əlinə düşsəydi! Mən bu kitabı çox sevsəm də, ona verərdim. Çünki bu kitabı oxuyub üzə çıxarmaq üçün vaxt, dili bilmək və elmilik tələb olunurdu.

* * *

Mən qışı Tiflisdə keçirmək üçün Zalka, Ertvisi və Mənkilisdən qayıdıb gəldim. Ömər əfəndinin yolüstü mənə verdiyi hikmətlərdən biri yenə Sədinin «Gülüstən»-indən idi. Orada deyilirdi: «Qüvvətli bir adam yeni əkilmiş ağacı yerindən qopara bilər. Lakin köklərini dərinə atıb bərkimiş ağacı yerindən qoparmaq üçün atlar da qoşsan, yerdən üzülməz».

Mən Tiflisə gələndə köhnə təqvimlə avqustun 8-i, yeni təqvimlə 20-si idi. Tiflisdə istiyə dözmək olmurdu. İşlərimizi sahmana salandan sonra uzun müddətə dağlara qalxıb,

dincəlmək qərarında idim. İstilik kölgədə 25 dərəcə idi. Ancaq axşamlar hava azca sərinləşirdi. Örtülü otaqlarda yatmaq mümkün deyildi. İstidən hərə birtəhər qorunurdu. Kimi yerini evvanda, kimi dəhlizdə salıb yatırdı...

Mən yaşadığım evin yiyəsi milliyətcə erməni olan ağa Tumanov şəhərin yerli sakinlərindən idi. O, mənim yaşadığım otağı Şərqsayağı bəzədiyinə görə, ürəyimcə deyildi. Özü yaşadığı otağın aşıyaları isə zahirən Avropasayağı idi. İlin isti aylarında evin dəhlizi həmişə sərin olardı. Yay burda işləyib, burda yatardım. Mən Adıgeydən qayıdana qədər Mirzə Şəfi, «Divani-hikmət» ədəbi məktəbini bu mənildə davam etdirirdi. Şəhər nə qədər isti olsa da, Mirzə istidən əziyyət çəkmirdi, bu, onun gündəlik fəaliyyətinə heç də təsir etmirdi....

Ermənistan səfərindən qayıdanda Mirzə Şəfi mənə 93 nəğmələr toplusunu bağışlamışdı. O öz, vicdanı qarşısında borclu qalmamaq üçün lirik nəğmələrinin kağıza köçürmüş, nəğmələri, onların şöhrəti, öz zəhməti barədə ön söz də yazmışdır. Onu da deyim ki, şeirlərindən böyük xəzinə yaradan bir adam vardısı, o Mirzə Şəfi idi.

Gəncəli ustadımın bir çox nəğmələri şənliklərdə azərbaycanlı sazəndələrin dilindən düşmürdü. Əgər Şərq şeirinin adətinə görə müəllifin adı axırda gəlməsəydi, oxunan nəğmələrin müəllifini bilmək çətin olardı. Məsələn, Hafiz şeirində belədir:

Kim oxumaqda və ahəngində Hafiz sənətinə ucala bilər? Bu o deməkdir ki, yazıq bir qaranquş özünü qartalla müqayisə edər.

Və yaxud Mirzə Şəfi nəğməsində:

Mirzə Şəfi, necə məhəbbətlə səslənir, Sənin ahəngində hikmətlərin. Nəğmələrin danışığında səslənir, Danışığın nəğmələrində ülviləşir.

Mirzə Şəfidən tərcümə etdiyim nəğmələrin orijinallığına xələl gətirmədən, onları alman donunda

vermişəm, çünki bu nəğmələrin yaranmasının özü kimi də, onların fikrimizdə qalan maraqlı tarixçəsinin şahidi olmuşam.

Hikmət kitabına yazılmış ilk sözdə deyilir: «Allah adından xeyir-dua verənlərə və mərhəmətli Yeri-göyü yaradanın tərifini və mükafatını verəndən sonra, bu kitabın əsl həqiqətini-suratını və keyfiyyətini açmaq. Mirzə Şəfi (Allah onun güzəranını yaxşılaşdırsın) Bustan əfəndinin (Allah onun işini avand eləsin) istək və arzusuna əsasən, qəsidə, qəzəl, mürəbbə, mənəvi və rübailərdən ibarət kitabı, ağullar mənbəyindən axmaqların qidalanması və ustadlar biliyini möhkəmlətmək üçün yazmışdır.

Bu kitabda sevinc, məhəbbət və şərabın mədhi; istək və arzu, təsəlli, məhkumluq, yaxşılıq, gözəllik, hikmətlərin mənbəyi, pislik, mərhəmət bəzəsində nəğmələr vardır. Bu nəğmələrlə elmə həvəs, qırağa məhəbbət aşılır, ustadlıq ələmində kim atını düzgün çapsa, həqiqi yolunu o tapır.

Bu nəğmələr gələcəkdə pis şairlərin əsərlərini göstərmək üçün bir meyar olacaq. Pis şair elə bataqlığa bənzər ki, əvvəl dərinliyi bilinməz, sonradan aydın olar ki, dayazdır (belələrinə lənət). Pis şair düzgün yolu tutmaq əvəzinə, özgə səsindən çıxan əsərləri oğurlayır. Onlardan heç kəs mənfəət götürə bilməz, axmaq işlərindən heç kəs xeyir tapa bilməz.

Yaxşı şair haqqında deyilib:

Şah öz ziynəti, varı ilə tanımar,

Şair isə öz sözü, öz mənliyi ilə seçilər.

Hörmətli oxucum, «Şərqdə min bir gün» əsərimin əvvəlində Ustad Mirzə Yusifi və Mirzə Şəfinin ona neçə böyük üstünlüklə qalib gəldiyini yoqin xatırlayırınsız.

Mirzə Yusif yarışda məğlub olmasına baxmayaraq, məni öz tərəfinə çəkmək ümidini itirməmişdi. O, gəncəli ustadım Mirzə Şəfidən çəkinib, yanıma gələ bilmirdi. Lakin

mənimlə tanışları, şagirdləri vasitəsilə əlaqə saxlayır, istək və arzularını mənə bildirirdi.

Tanışlarımdan biri xeyli vaxt idi ki, onunla rus dilində məşğul olurdu. Mirzə Yusif bu dili söylə öyrənməyə çalışırdı və yaxşı nəticələr də əldə edirdi. Onun ərəb, fars dillərinin yazısı sahəsində bir xəttat kimi hörməti vardı. Lakin kələkbaz olduğundan, bir alim kimi mənliliyi yox idi. Belə adamı Avropada «dələduz» alim adlandırmaq olardı, Şərqdə isə belələri haqqında deyirlər: «Qapıdan qovsan, bacadan girər». Elə həftə olmazdı ki, mənimlə görüşə can atmasını şagirdləri vasitəsilə bildirməsin, mənə ithaf etdiyi şeirlərini, kağız üzərində dırnağı ilə cızdığı şəkilləri göndərməsin. Bir şəkildə mən hətta kol dibində gizlənmiş dovşana bənzəyirdim.

Şəkillərin çəkilməsinə gərgin əmək sərf etdiyinə görə Mirzə Yusif hörmətə layiqdi. Onun kağız üzərində rəngsiz-boyasız çəkdiyi şəkillərdən bir neçəsini xeyli müddət ehtiyatla saxladım. Bunların əvəzində Mirzə Yusifə öz minnətdarlığımı bildirmək məqsədilə güllü-naxışlı balaca bir cib güzgüsü alıb ona göndərdim. Zənnimcə, özündən çox-çox razı adam üçün bu, vacib hədiyyə idi. Onu da hiss etdim ki, bundan sonra Mirzə Yusifin dəcəlliyinin qarşısına hədd çəkən çətin tapılacaq. Bu, belə də oldu. O, Mirzə Şəfiyə acıq vermək məqsədilə mənə tərif dolu şeirlər, Mirzə Şəfiyə isə sərbəst şeir formasında həcv yazırdı. O mənə göstərdiyi şeirləri, şəkilləri tərifləyib, bildirirdi ki, bir gecədə üç gözəl şeir yazır, üç xoşagələm şəkil çəkir. Guya o öz sənətkarlığında gəncəli ustadından çox-çox üstündür.

Gəncəli ustadım Mirzə Şəfi gördü ki, Mirzə Yusif son vaxtlar küçəyə, bazara ev çəkələyində çıxır, ona əhəmiyyət vermədən, başını dik tutub, yanından saymazyanə ötüb keçir. Mirzə Şəfi onun sərbəst şeir formasında həcv yazmasına da çox təəccüblənirdi. Lakin Mirzə Şəfi adi şeydən ötrü tez özündən çıxıb, hirsələnən adam deyildi. O, Mirzə Yusifin dəcəlliyinə öz sakitliylə cavab verirdi.

Gəncəli ustadım, Mirzə Yusif özündən çıxarmaq məqsədilə, hərənbir ona həcv yazıb ələ salırdı.

Mirzə Şəfi yazmışdı:

Mirzə Yusif, kefim kökdür şərəbdən,
Səninlə sözləşmək görəyim deyil.
Həyatını özün zəhərləyirsən,
Haqla yaşayana həyat cənnət olar, bil.
Mirzə Yusif daim qaşqabaqlı dolanar,
Bəyənəmz heç kəsi, sevməz heç kəsi.
Özünü hamıdan ağıllı sanar,
İstəyər ki, hamı ona bənzəsin.
Öküz maymaq olar, üzül quləmz,
Yersiz böyürtüsü də qulaq batırar.
Bülbül ilə o heç zaman yarışa bilməz
Çünki bülbülün zərif, incə səsi var.

Beləliklə, ustadlar arasında yarış qızışır, hər dəfə də Mirzə Şəfi ona qalib gəlirdi. Mirzə Yusif zarafata tab gətirməzdi, tez hirsələnərdi. Onun hər məğlubiyyəti qəlbində acı kədərə çevrilərdi. Hər dəfə Mirzə Şəfinin şeirlərini alanda keçirdiyi acı hisslər bir anda intiqamla əvəz olunurdu. Mirzə Şəfi ona belə bir şeir yazmışdı.

Mirzə Yusif çox qaribə oğlandır,
Günəş parıltısı xoş gəlməz ona.
Əlinə qızılgül heç zaman almaz,
Tikanları ox olub batar canına.

Tək özün bəyənər, tək özün sevrər,
Xəyalı göylərdə gəzər həmişə.
həqiqət axtarmaq istəsə əgər,
həqiqi sənətə salmaz bir nəzər.
Mirzə Şəfi onun aldadıcı görkəmindən,
kədərindən onunçün gözəl bir nəğmə yazar.

Mənim ağıllı müəllimim bu şeiri mənə növbəti dərsində oxudu. Ustadım məndən qəlyanımı gətirməyi xahiş

etdi. Mən ustadımın xahişini yerinə yetirdim. O, şərabdan bir qədəh doldurub içdi və Mirzə Yusiflə münasib bir gündə yarısaçağından danışdı.

Mirzə Yusif isə heç cür sakitləşmirdi. Ustadımın şeirləri onun ürəyinə ox kimi sancılmışdı. Bunun əvəzində o, dostları arasında xoşagəlməz şeyiylər yayırdı. Guya mən şəkil çəkməyi çox sevdiyimə görə onu özümə müəllim götürmək istəyirəm. Mirzə Şafinin bu sənətdən başı çıxmır, buna görə mən gəncəli ustadıyla yola getmirəm. Mirzə Yusifi özümə cəlb etmək üçün müxtəlif yollardan istifadə edirəm. Ən başlıcası, mən ona ərəb güzgüsü bağışlamışam və ayrı hədiyyələr də verəcəyimi vəd etmişəm ki, o, mənim müəllimim olsun.

- Söylənələrdən ancaq bu həqiqətdir ki, mən ona balaca bir cib güzgüsü göndərmişəm, deyə sözə başladım. - Mənə elə gəlir ki, bu, çox da böyük hədiyyə deyil ki, mən ondan istifadə edəm. Siz bilirsiniz ki, nə Mirzə Yusifə, nə də başqalarına belə hədiyyə lazım deyil. Mən Mirzə Yusifə əziyyət çəkib şeirləri, şəkilləri evimə göndərdiyi üçün ancaq öz minnətdarlığımı bildirmişəm. Onun şeirlərindən xoşagələnləri də var.

Mirzə Şəfi gülümsünüb dedi:

- Demək, şeirləri özü yazmayıb.

O, qəlyandan bir qullab vurub, sözüünə davam etdi:

-Səni necə başa salım ki, aydın olsun. Mənə elə gəlir, sən Mirzə Yusifin şeirlərini yaxşı oxumamısan və bunun üçün də onun yaradıcılığı haqqında düzgün fikirdə deyilsən. Əgər mən çalışıb desəm ki, çeyillikdə su yerinə şərab var, sarmaşıq qızılgül bitirir və yaxud çayda qızıl üzür, buna necə inanmaq olar? Demək, Mirzə Yusif də sənə göndərdiyi «yaxşı» şeirləri özü yazmayıb, kimdənsə oğurlayıbdır. Onun hikməti barsız ağaca bənzəyir. Ağac kötüyü üzərində yazılan hərflər kimi, onun hikmətinin kökü də dayazdır. Onun hikmətində cücərmək üçün nə bir çiyid, nə də cücərə bilən bir taxıl toxumu var. Onun şeirlərini göstər, mən

deyim hardandır.

Doğrusu, mən Mirzə Yusifin qabiliyyəti barəsində yaxşı fikirdəydim. Onun hikmətdə səriştəsini öyrənmək məqsədilə mənə göndərdiyi şeirlərdən bir neçəsini ustadım Mirzə Şəfiyə göstərdim.

Ustad şeirlərin təhlilinə çox az vaxt sərf etdi. O, müdrik bir müəllim kimi düşüncələrimə düzgün istiqamət vermək üçün hikmətin sirlərindən, Şərq şeirinin özünəməxsus gözəlliklərindən danışdı. Obrazlı dildə yazılmış xoşagələn şeirlərin kimə məxsus olduğunu dəlillərlə sübuta yetirdi. Artıq ustadımın hər şeirə münasibətini aydın dərk edirdim, hərəkətlərindən duyurdum ki, nə demək istəyir. O, bir şeiri və yaxud ürəyi istəyən bir şeyi mənə yazdırmaq istəyəndə əvvəlcə kaxet şərabından aqrama içər, içərisi əla tütünlə doldurulmuş qəlyandan qullab vurub, fikrə gedərdi. Sonra şeiri oxuyardı. Mirzə Şəfi azdanşan adamdı, deyəcəyi sözü çox qısa, mənalı deyərdi. Biz Mirzə Yusifin dini mövzuda yazdığı bir şeirini nəzərdən keçirdikdə, Mirzə Şəfi dedi:

- Əgər bir şeirdən məscid qoxusu gəliрсə, o cansıxıcıdır, demək, şeir deyil. Belə şeir sahibinin başı boş, işi zay olar.

Məhəbbət mövzusunda yazılmış belə bir şeir diqqətimizi cəlb etdi.

Sənin baxışların ox tək qəlbə sancılır,

Sən ki bunu yaxşı bilirsən?

Bəs mənim baxışlarımdan niyə qızarırsan!

Söylə, nədir buna çarə!

Razıyam, canan, öldürməyinə,

ancaq icazə ver xəfif qızartıları görməyimə,

Mən soruşdum:

- Necədir, xoşunuza gəldimi?

Mirzə Şəfi:

- Pis deyil, -dedi. -Şeirdə hər nə varsa, hamısı Hafizindir. Bu kəlamlar Hafiz şeirində daha gözəl səslənir.

Mirzə Şəfi astadan oxumağa başladı:
Ah, Hafiz! Sənin möcüzəli nəğmələrini Eşidən ürəklər
arzuyla dolur, Səni unutmaq da çox çətin olur!
Sonra Mirzə Yusifin mənə ithaf etdiyi bir neçə şeirini
oxuduq. Mirzə Şəfi bu şeirlərin məzmununun Camidən,
Sədidən, Xaqanidən olduğunu dedi. Gözəl dildə yazmış
olduğunu güman etdiyim belə bir şeirə də diqqət yetirdik:

Həyat camını sıxıb dodaqlarına,
Tüllər üzərində uzanmış canan.
Xəfif qızartı çökür yanaqlarına,
Külək duvağını yellədən zaman.
Günəştək yandıqca al yanaqları,
Əqlimi itirir bal dodaqları.
İstərəm diz çöküb bu zaman, bu dəm,
Mən öz günəşimə səcdə eyləyəm.

Mirzə Şəfi gülürək dedi:

- Hər nə varsa, hamısı Xaqanidəndir, Hafizdəndir,
Camidəndir, eləcə də Sədidəndir.

Mirzə Şəfi bunu deyib fikrə getdi, sonra işarə elədi ki,
dəftər-qələm götürüm. O, şeir oxudu, mən yazdım:

Ziyalı adama bənzəyir Mirzə Yusif,
Gah hafizi oxuyur, gah da Qurani,
Gah Camini oxuyur, gah da «Gülüstanı»,
Gah Xaqaniyə, Sədiyə atır göz,
Hərədən bir üsul, hərədən bir söz,
Hərədən bir gözəl misra götürür,
Sonra özlərin dediklərindən
Özüyçün bir şeir çələngi hörür.
Mirzə Şəfi parlaq bir ulduz,
Qəlbi daim işıqlı bir gündüz,
Sənəsi çiçəkli bir bağça-bağdır,
Onun hər sətirinin öz ətri vardır.

Mirzə Şəfi şeirdə mənə çatışmazlığını bəzəkli sözlərlə
əvəz etməzdi. O, sözü obrazlı, yerli-yerində işlətməyin ustası

idi. Ustad şeirini oxuyub bir an dayandı, qəlyanından dərin
bir qullab vurub, şeirinə davam etdi:

Ulduz işıqsız olunca,
İşıq ulduzsuz olsun.
Meyvə çiyidsiz olunca,
Çiyid meyvəsiz olsun.
Cibsiz pul olunca,
Pulsuz cib olsun.
Şərab şüşəsiz olunca,
Şüşə şərabsız olsun.

Mən ustadımın hörmətini qazanmaq üçün ingilis
dildən Azərbaycan dilinə tez-tez tərcümə edirdim. Bu bir
növ mənim üçün məşqə çevrilmişdi. Tərcümə vaxtı dillərin
estetik üstünlüklərinə nəzər yetirirdim. Biz bildik ki, Mirzə
Şəfi şeirin səlisliyinə, formasına, xüsusən əslin itməməsinə
çox fikir verirdi. O, şeiri gözəl ifadə ilə oxuyurdu. Mən
xarici dildən tərcümə etdiyim şeiri pis oxuyanda Mirzə
Şəfinin acığı tuturdu, çünki şeirin mənasını istənilən kimi
nəzərə çatdırı bilmirdim. Bu vaxt mənə tərcümə etdiyim
şeirlər barəsində öz məsləhətlərini verirdi.

Bunu əyani olaraq göstərmək üçün mənim hikmətli
şeir dəftərimdə Qərbi Avropa poeziyasından tərcümə
etdiyim əsərlər haqqında Mirzə Şəfinin fikirlərini izah edək.
Mənim Hötedən, Heynedən seçib tərcümə etdiyim şeirlər
onun çox xoşuna gəlirdi. Xüsusən Hötenin şeirləri onu
vələh edirdi. H. Heynenin «Elə bir ölkə bilirsənmi?» şeirinin
sonluğu belədir.

Mənim qəlbim elə bir dənizdir ki,
Orda boran da var, dalğa da.
Aşıb-daşmağına söz olmaz,
Onun dərinliyində gözəl inçilər yatar.

Şillərin şeirlərinin gözəlliyi ilə onu tanış etmək çox
çətin idi, çünki o bu dilin incəliklərinə bələd deyildi: «Əgər
biz bu şeirləri dilin çətinliyi olan qızıl örtükdən təmizləsək,
görərik ki, onların hər birində çox gözəl bir özək vardır»,-

deyə Mirzə öz fikrini bildirdi.

Dillərdən çətinlik çəkəndə dostumuz L. Budaqov¹ bizə kömək edərdi. O, gimnaziyada fars dili müəllimi idi, alman, ingilis, fransız dillərini gözəl bilirdi. O, bu dillərdəki nəğmələri Şərq donunda verməkdən xüsusi ləzzət alırdı. Bununla mənə məlum oldu ki, xarici dili bilmədiyinə görə Mirzə Şəfi kimi nə qədər ağıllı adam başqa xalqların ədəbiyyatından zövq almaqdan kənar qalır.

Bir dəfə biz Heynenin bir şeirini tərcümə etməyi qərara aldıq. Heyne ulduzlar haqqında belə deyirdi:

Ulduzlar min illərdir.
səpilib asimana,
Bir sevda həsrət ilə
Baxarlar yana-yana.
Gözəl bir dildə onlar
Danışır milyon ildir.
heç dilçilər də bilmir
Dilləri neçə dildir.

Mən isə öyrənmişəm
Onlaradır kitabım.
Yarın ulduz camalı
Əzəl gündən olubdur
Dil öyrədən kitabım²

L. Budaqov bu şeirin mənasını yaxşı başa düşmüşdü, lakin orijinaldakı «filosof» sözünü heç cür tərcümə edə bilmirdik, çünki bu sözün mənasını izah etmək üçün nə Azərbaycan, nə də fars dilində qarşılığını tapa bilirdik. Biz

¹ Milliyətçə erməni olan L.3. Budaqov 1812-ci ildə Həstər xanda anadan olmuşdu. O, 1840-cı ildə Gəzən universitetini bitirib, dörd il Tiflis gimnaziyasında Azərbaycan və fars dillərindən dərs demişdir.

² H. Həjri. «Улдузлар», «Дунја», «Язычы», Баки, 1983, с. 326.

onu «dil bilir» kimi tərcümə etdik. Mirzə Şəfi bu dili bilməsə də, mən deyərdim ki, əsl dilbilən elə Mirzə Şəfidir. O, şeirin mənasını bizim tərcüməmizdən yaxşı başa düşmüşdü və belə deyirdi: «Özgələr ulduzların dilini özləri düşündükləri kimi, yaxşı başa düşürlər».

Tomas Moorun, Corc Bayronun şərqiləri onun çox xoşuna gəlirdi. O bunları başa düşürdü. Volfun gözəl şeirləri onun qəlbini daha çox oxşayırdı.

* * *

Mirzə Şəfi Azərbaycan və fars xəttat alimlərin yanında böyük hörmətə malik idi. Lakin o, Tiflisin «kübar cəmiyyət» ilə bir o qədər də tanış deyildi. Bu cəmiyyət əsasən rus zabıtlərindən, gürcü, erməni, tatar knyazlarından ibarət idi. «Kübar cəmiyyət»də bir dəstə almanın, bir-iki fransızın və ispanların adlarına da rast gəlmək olardı...

Bir gün mən xaricdən gələn dostarımla ustadımın yaşadığı mənzilə gedib, ondan dərsi başqa günə keçirməyi xahiş etmək istədim. Biz Tiflisin yoxuşu ilə qalxaraq, balaca bir döngəyə çatdıq. Burada alçaq, uzun bir bina vardı. Binanın kiçik, bir az pərakəndə həyətinin dörd tərəfindən taxta darvazası vardı. Evin sol tərəfi ağacları idi. Mirzə Şəfi bu tərəfdə yaşayırdı. Biz həyətə yenidən girmişdik ki, böyük bir it hürürək üstümüzə cumdu. Qorxub dala çəkildik. Bir az keçmiş yoldaşlarımdan biri eybəcər səslər çıxararaq, itin üstünə yeridi. Biz də onun ardınca itin üstünə atıldıq. İt qorxub yolumuzdan çəkildi və biz neçə addım atıb evin astanasına çatdıq, ustadımın qapısını döydük. Qapını arıq, cılız bir oğlan açdı və bizi içəri dəvət etdi. İçəri keçib ayaqqabılarımızı çıxardıq. Burada iç-çə açılan iki otaq vardı. Birincisi balaca və bər-bəzəksiz idi, o biri otaq nisbətən babatdı. Otaqlar ağardılmış, döşəmələrinə həsir salınmışdı. Divarlarda taxçalar vardı. Böyük tağın dal küncündə divar peçi görünürdü. Otaqlarda hər şey sadə və səliqə-sahmında idi. Biz içəri girəndə Mirzə Şəfi qırmızı mütəkkəyə söykənib qəlyan çəkirdi. Ustad qəlyanını yenidən

doldurmuşdu. O bizi görcək sevindi, yerindən qalxıb öz dilində «xoş gəlmisiniz», deyə bizi mehriban qarşıladı. Biz onu dövrəyə alıb, əyləşdik. Bir az keçmiş oğlan hərəmizə bir fincan qəhvə və qəlyan gətirdi. Qəhvədən içib, qəlyandan tüstülədrək, əsl söhbətə keçdik. Mən ustadımın evindəki hər şeyə yaxından bələd olmaq arzusunda idim, lakin özümü saxlayırdım. Qorxurdum ki, naşı hərəkətlərimlə ustadımın gözündən düşə biləm. Ona görə ehtiyat edirdim. Yanımdakı yoldaşlarımdan da xahiş etmişdim ki, özlərini layiqli aparsınlar. Söhbət ərəfəsində mən ustadıma, onun mənzilinə gələrkən çəkdiyimiz çətinliklər barədə dedim:

- Ustad, necə olur ki, biz yağmursuz havada üst-başımızı təmiz saxlaya bilmirik, sən isə yağışlı gündə uzaq yolu işə piyada gələrkən şalvarının balağını, ayaqqabını, zərif corablarını çirkə batırmırsan?

Mirzə Şəfi gülümsünüb, öz dilində: - Adətdəndir! dedi və yoldaşlarıma üz tutub, sualla müraciət etdi. Yoldaşları Azərbaycan dilini anlamadıqları üçün nə deyəcəklərini bilmədilər. Ustadım üzünü mənə tutub, yoldaşlarımdan şərab içmələri barəsində soruşdu. Mən ona yoldaşlarımdan şərabı xoşladıklarını bildirdim. Onu da deyim ki, Mirzə Şəfi mənə köməyim vasitəsilə gimnaziyada yeni vəzifə almaq arzusunda idi. Lakin allahsızlığına görə, rəqibləri ona mane olurdular. Ona görə də bizimlə şərab içsə, dilə-dişə düşəcəyindən ehtiyat edirdi. Mən onun narahatlığını hiss edib, yoldaşlarımdan etibarlı, sirr saxlayan adam olduqlarına onu inandırdım.

Mirzə Şəfi yan otaqda büzüşüb oturan oğlanı Hafizin nəğməsilə: «Sofı, bear badə» - deyə səslədi. Gənc, ustadın nə dediyini o dəqiqə anladı və qapıya tərəf yönəldi. Görünür, bu işarə ona yaxşı məlum idi.

Mirzə Şəfidən soruşdum: - Bu gənc oğlan kimdir?

- O mənə kəsib qohumumun oğludur. Atası öləndən sonra yanımda saxlayıram. İstəyirəm elm öyrənsin. Ancaq ondan bir şey çıxan deyil. Çalışır ki, molla olsun. Onun

üçün molla, müctəhid böyük şəxsiyyətlərdir. Qoca bir seyidin əlini öpmək, mənə əlimdən şərab alıb içməkdən ona daha xoşdur. Onun gələcəkdə müctəhid olacağına heç şübhəm yoxdur. Bunun üçün onda hər bacarıq vardı. Dərviş kimi cilddən-cildə girməyi, həm də mollalar kimi yay tək açılıb-yığılmağı bacarır, - deyə ustad cavab verdi. - Ancaq gözəl xətti var. Hər gün oturub köhnə mərsiyələrin və cürbəcür əhvalatların üzünü köçürməklə məşğul olur. Bu minvalla özünə gələcəkdə çörək pulu qazanmaq istəyir. Mirzə Şəfi gəncin barəsində danışan zaman oğlan, əlində şərab kuzəsi, içəri girdi və qırmızı pərdəli taxçadan stəkan götürüb şərab süzmək istəyəndə, ustad kuzəni ondan alıb:

- Ver mən süzüm. Sən get yazdığın dəftərlərini gətir. Bu cavab ustadlar bilmək istəyirlər ki, sən bu həftə ərzində nə yazmışsan, - dedi.

Gənc tez gedib, səliqə ilə yazılmış iki dəftər gətirdi. Dəftərlərdən birinin başlığı: «Rusların İrəvana gəlməsinə dair tərif», o birinin isə «Qarabağ müsəlmanlarının rus çarına duası» idi. Hər iki dəftər şeirlə yazılmışdı. Şeirlərin əksəriyyəti fars dilində idi və elə səliqəli yazılmışdı ki, tərifləməmək mümkün deyildi. Mən xahiş etdim bir nüsxəsini mənə versin. Gənc oğlan tərifdən xoşhallanıb, dəftərlərini mənə bağışlamaq istədi, lakin Mirzə Şəfi ona mane olub, mənə:

- Sən dəftərləri almağa tələsmə. O, bir nüsxə də səliqə ilə köçürər, mən gələn dərsdə gətirib, orada yazılan mərsiyə şeirlərinin nə olduğunu sənə başa salaram, - dedi və gəncə işarə etdi ki, getsin. Gənc gedəndən sonra əlavə etdi: - Əgər sən şeirlərin təsirindən Allaha inansan, mən bir daha sənənlə şərab içməyəcəyəm.

- Məni sənə kitabxanaya maraqlandırır, ustad. Yəqin kitabxanada mərsiyələrdən başqa ayrı kitabların da var. Yaxşı olardı bizə kitabxanaya göstərdin.

Mirzə Şəfi gülümsünüb, Hafizin şeiri ilə mənə cavab verdi və dedi:

- Doğrusu, mənim kitablarımı daşımaq üçün dəvə karvanı görək deyil.

O mənə, kiçik olsa da, fars və ərəb dillərində yazılmış qiymətli əlyazmalarını göstərdi. Onun bu ədəbi sərvəti fəlsəfi fikirlərlə dolu şeirlərdən ibarət idi. Mən özümü saxlaya bilməyib soruşdum:

- Ustad, bəs necə olur ki, qidalandığın söz dəryası bu qədər kiçik olduğu halda, hər gün Şərq poeziyasının əlvan, rəngarəng söz boyalarını aləmə bəxş edirsən?

- Bu elm dəryası kiçik görünsə də, məzmunu dərin, fikir dünyası genişdir. Böyük şairlərin yazdıqlarını mən əzbər bilirim, əgər onu unuduramsa, təkrar-təkrar oxuyub öyrənirəm. Bu, mənə xoş olur. Pis şairlərin bircə sətrini də oxumuram. Məzmunuz şeir kimə gərəkdir? İnsan müdrikləşdikcə kitabları da azalır. Yüz dənə pis kitabı bir yol oxumaqdansa, yaxşı bir kitabı yüz dəfə oxumaq məsləhətdir. Gərəksiz kitablar çox olduqca, dolaşlıq da artır. Gərəksiz şeirləri oxuyandan sonra hirsələnirəm, onlar gözəl şeir yazmağa mənə mane olur. Ona görə ilhamımı başqalarından almaq istəmirəm. Mən öz ilhamımı gözəllərdən, tərəvətli çiçəklərdən, əla şərabdan və baharın ətirli nəfəsindən alıb, şeir yazıram. Şairlərin ilham mənbəyi bu olmalıdır.

Mirzə Şəfi sözünə ara verib, şərab dolu qədəhi başına çəkdi və onu yenidən doldurub, həyəcanla sözünə davam etdi:

- Çiçəkli bir bağ mənə daha çox rəyhə verir, nəinki sərvət dolu karvanların keçdiyi susuz bir səhra. Bir gözəlin gül yanaqlarının qızartısından daha çox ilham alıram, nəinki boşboğaz şairlərin şeirlərindən. Günahsız bir körpənin səsi mənə daha xoş gəlir, nəinki qoca bir möminin azan səsi. Bir qədəh şərabın nəşəsindən daha çox həzz alıram, nəinki sufi filosofların uydurmalarından.

Mirzə Şəfi sönməkdə olan qəlyanını tütünlə doldurdu. Bu vaxt mən saatıma baxdım. Axşam düşmüşdü. Özümü

də hiss etmədən vaxtımız gəlib keçmişdi.

- Getmək vaxtıdır, -dedim, -çünki biz bir toya da getməliyik. Ancaq səndən bir xahişimiz var, ustad. İstərdik sənənin nəğmələrinə birini öz nitqində eşidək. Bülbül necə gül bağçasında oxumağı sevər, nəğməkar da şərab məclisində dinər. Mən şeir məclisindən xoş əhvalla getməyi sevirəm. Ustad cavab verdi:

- Hər kəsin bir həvəsi olar. Dərdli adam qəmli görünər. Ümidini itirənə gələcək, müdrik adama ağıl xoş gələr. Müdrik nəğmələrin şərab qədəhlərinin cingiltisinə səs verməsindən xoş nə ola bilər? Ustad bizə gözəl bir şeir oxudu:

Dindarlar pis əməllərini,
Dərd çəkən qəmli görünməyi,
Ümidlə yaşayan gələcəyi,
Ustadlar isə əqlin gücünü sevər.

Mirzə Şəfi şeiri oxuyub qurtarandan sonra dedim:

- Hikmət nəğməsinin yanında qədəh cingiltisi nədir ki?!

Ustad yenidən oxumağa başladı:
Mirzə Şəfi, badəni qaldıranda
Dodaqlarından süzülən pis söz belə
Xoş bir xəbər kimi sərxoşun da
Qəlbini şadlandırır.
Onlar bunu hər saat hiss edirlər ki,
Həyatda axmaqlığa qarşı
Mənim qəlbimdə hikmət dolu
Bir qədəh qalxır.

Ustad bizi evinin qabağındakı bağçadan yola salanda, mən dedim:

- Sənənin nəğmənin təsirindən adam ayrılı bilmir, Mirzə Şəfi. Mənim sənə bildirəcəyim təşəkkürü sanki sən qabaqcadan bilib, öz nəğməyə çevirmisən.

Onunla xudahafizləşəndə dedim:

- Ustad, necə olur ki, sən öz fikrini ifadə edərkən belə

tez qafiyə tapırsan? Bu nəğmələrin yaranması üçün heç bir hazırlıq lazım gəlmirmi?

Mirzə Şəfi evin qarşısındakı bağçaya çıxana qədər sualına cavab vermədi. Bayırda bahar öz əlvan libasını geymişdi. Otların arasından çiçəklər boylanırdı. Tənəklərdə üzüm gilələri düymələnmişdi. Ağacların bəziləri qar kimi ağ çiçək açmış, qızılgül kolları qönçələnmişdi. Mirzə Şəfi əyildi, bir dəstə gül dərib mənə göstərdi və dedi:

- Görürsən, mən bu çiçəkləri bircə anda dərdim. Ancaq onlar bircə anda çiçəklənməmişlər. Bax, mənim nəğmələrim də belədir.

- Gəlinə toy libası yaraşan kimi, sənin nəğmələrin də mənim qəlbimi elə bayram libasına bürüyür, Ustad gözəl nəğmələrinə görə sənə minnətdarıq.

Mən bu sözləri vidalaşarkən ona dedim. Mirzə Şəfi bizi başqa bir qapıdan yola saldı. Bu yol yaxın və rahat idi...

Bu illərdə Tiflisdə Danimarkanın məşhur şərqşünas alimi cənab Vestqart mənə baş çəkmişdi. O, Şərqi Hindistanda uzun müddət qaldıqdan sonra vətəninə qayıdarkən, daşbasma yazının surətini əldə etmək üçün yolunu İranın Persipolis şəhərindən salmış və Şərqin zəngin ədəbiyyatı ilə yüklənmişdi. Öz yükünü yüngülləşdirmək məqsədilə, Kəlkətə şəhərində fars dilində çap edilmiş bəzi kitabların surətini mənə verdi. Mən bu kitabların surətini Mirzə Şəfinin köməyiylə növbəti məşğələdə oxumağı qarara aldım. Müəlliminin bu kitablara nəzər yetirəcək anda onları əsəbi halda bir yana atması məni təəccübləndirdi. O məndən qəti tələb edirdi ki, çap kitabları ilə məşğul olmayım. Bir azdan sonra başa düşdüm ki, Mirzə Şəfini əsəbiləşdirən kitabların mənası deyildi. Onu əsəbiləşdirən kitabların əlyazmasında olmaması və çap yolu ilə hazırlanması idi.

- Mirzə Şəfi, -dedim, - nə üçün sən kitabların çap yolu ilə hazırlanmasının əleyhinəsən? Onlar sənin xəttin səviyyəsində hazırlanmasa da, hər halda pis xətlərdən üstündür. Bu, eyni zamanda şairlərin, alimlərin əsərlərinin

tez bir müddətdə hazırlanıb yayılması və şöhrətləndirilməsində xalqın xeyrinədir.

Mirzə Şəfi ara vermədən qəlyanından dərin nəfəs alıb, tüstüsünü qarşısına üfləyir, başını ağır-ağır tərpədir, mənə cavab vermirdi. Kitab çapı mədəniyyətinin əhəmiyyəti bəzində əyani şəkildə apardığım söhbətin mənası yox idi. Ustad kitab çapının zərərli olması fikrinin üstündə inadla dururdu. O, şərab içib məst olandan sonra öz fikrini tədricən sübut etmək həvəsinə gəldi. O, kitab çapı bəzində heç zaman belə əsaslı düşünməmişdi, fikri də heç vaxt indiki kimi dəqiq olmamışdı.

Əlbəttə, o, əsərlərin, əl yazmasına görə kitab çapı yolu ilə daha tez yayılmasına etiraz etmirdi. Lakin onu inandırmaq olmurdu ki, bu yolla daha böyük mənfəət əldə etmək mümkündür. Bunun əksinə, o, elə düşünürdü ki, asan yolla əldə edilən kitab öz dəyərini aşağı salır, çətin yolla əldə edilən kitabın isə qiyməti daha böyükdür. O deyirdi ki, varlı adamlar hikmət xəzinəsi olan kitabları almaq üçün öz varlarını qiymətlər. Atalar demişkən: «Ağıllı adam nadir halda varı, varlılar isə nadir halda hikməti qiymətləndirər».

Kasıb alim çalışsın ki, öyrənmək üçün bu kitabların üzünü köçürsün, ya da onu çətinliklə ələ keçirib, öz məqsədi üçün istifadə etsin. Axır nəticədə isə o öz varını heç zaman pis kitablara sərf etməz. Kitabların tez hazırlanıb yayılmasına gəldikdə, bu, mənasız bir şeydir. David deyib ki: «Allahın əlində min il bir günə bərabərdir».

O kitablar ki, insanlara asan yolla və tez çatdırılır, bunlar insanların bilik ehtiyacını təmin etmir. Əksinə, bu, şərab qədəhi ətrafında şən dəqiqələr keçirmək kimi bir işdir. Həmin kitablar insana xidmət edib, bilik vermək əvəzinə, dolaşlıq yaradıb, bədbəxtlik mənbəyinə çevrilir. Ən nəhayət, onlar alimlərə lazım olurlar. Alimlər onlardan istifadə yolunu bilirlər. Xalq ehtiyac duysa, alimləri ilə məsləhətləşə bilər. Bir xalq ki, kitablar içində batıb qala, o hardan özünə vaxt, ağıl tapar bu kitabların yaxşısını seçsən?

Kitab çapı bəyəm əvvəllərdə yaşayan şairlərdən, ustadlardan daha böyüklərini yetirə bilər?

İran və ona qonşu ölkələr çap olunmuş kitablarla bazarları doldurub satdığı gündən bu ölkələrin əsası ildən-ilə laxlamadımı?

Firdovsi, Hafiz, Sədi insanların ürəyinə, beyninə yol tapmaq üçün kitab çapına ehtiyacını duymuşdular?

Mirzə Şəfi kitab çapı əleyhinə olan fikrini əsaslandırmaq üçün bir saata qədər danışdı. O, həqiqətən inanırdı ki, hər bir şairin öz xəttinin itməsi onun şeirinin əsas mənasının itməsi deməkdir. Diqqətli və zövqlü xəttat az və yaxud çox dərəcədə çalışır ki, əsərini köçürdüyü şairin dəst-xəttinə yaxınlaşdırsın və başqaları üçün də nümunə olsun. Onun fikrincə, soyuq dəmir hərflər şairə xas yaxşı cəhətləri itirir, dəmir hərfzlərə onun özünəməxsus yazısını olduğu kimi vermək çətin olur. Çap yolu ilə hazırlanan kitablarda şair və alimlərin fikri də təhrif olunur.

Mən alman oxucularına bu kitabın əvvəllərində fikrimi əyani surətdə çatdırmışam ki, Şərqi ustadları istər şifahi, istərsə yazılı nitqdə mənalı fikrin gözəl formada verilməsinə həmişə çalışmışlar. Buna görə fars yazısının incəliyini, gözəlliyini çap yolu ilə olduğu kimi tam vermək çətinidir. Mirzə Şəfinin kitab çapına olan mənfii fikri də burdan doğurdu. Elə bunun üçün də çap kitablari onu əsəbiləşdirirdi. Mirzə Şəfi öz gözəl dəst-xətti ilə hərfli elə canlı, elə rəngarəng şəkillərdə verirdi ki, onlar əsərin mənası ilə sanki bir səviyyədə dururdu. Onun özü demişkən, «adi şeyə gündəlik, gözəlliyə isə bayram paltarı» geydirirdi. Onun hikmətli şeirləri incə xətlə yazılırdı, aydın və sadə, qadınlara həsr etdiyi nəğmələrinin yazısı qadın kimi cilvəli və nazlı idi, qadın təbiətinə oxşayırdı. Mirzə Şəfinin şərabı, xoşbəxt məhəbbəti mədh edən nəğmələrinin yazısı isə rəngarəng və hərarətli idi. Bunlarda böyük ruh duyulurdu. Şikayət nəğmələrinin yazısı bəzəksiz, aydın və təmiz olardı. Bu yazıda göz yaşını xatırladan ləka belə görünməzdi.

Mirzə Şəfi mənim xəttimdən narazı olanda deyirdi: «Xəttini də fikrin kimi aydın, səlissə elə ki, onu başa düşə bilsinlər». O öz fikrini adəti üzrə şeirlə tamamlayırdı. Dünya gözəlliklərinin müzakirəsindən sonra da Ustad şifahi və yazılı nitqə aid şeir oxudu:

Əgər sən nəzərlərini göyə dikib, Allahdan, Şeytandan danışmaq istəyirsənsə, yalan danış. Çünki bu yolda riyə cəsarətə bərabər olur.

Mirzə Şəfi xəttinin gözəlliyinə ciddi fikir verirdi. Elə bunun üçün də onun yazısına tay yazı çox azdı. Mirzə Şəfiyə görə, şairin fikrini oxuculara, ancaq gözəl xətlə çatdırmaq olar. Ən yaxşısı isə odur ki, şair şeirini yazmasın, onu xalqın qarşısında sinədən oxusun. Bu yol bütün şübhələri aradan qaldırır və onun üçün yaxşı sınaq olar.

Qeyd etmək istəyirəm ki, kitab çapı məsələsində Mirzə Şəfinin fikri yeganə deyildi. Onun bu fikrinə Şərqi bütün ustadları tərəfdar idilər. Bu cənabların kitab çapı barədəki fikirləri eyni məktəbdən qidalanırdı. Onlar elə hesab edirdilər ki, hər cür yenilik onların şəxsi gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Bizdə bir vaxt araba sürənlərin dəmir yolu çəkilməsinin əleyhinə çıxması da onların yüklərinin azalacağı və şəxsi gəlirlərinə əngəl törədəcəyi ilə bağlı idi. Bu gün də Şərqi alimlərinin kitab çapı əleyhinə çıxması şəxsi gəlir mənbələrinin itirilməsi ilə bağlı idi. (Onların bu fikirləri XV əsrdə kilsə rahiblərinin kitab çapı əleyhinə olan münasibətinə bənzəyirdi). Yeri gəlmişkən kitab çapının mədəni-tarixi əhəmiyyətini nəzərə alıb qeyd etməliyəm ki, çap işinə 400 il bundan əvvəl başlansa da, hələ İranda, Türkiyədə geniş yayılmamışdır. Burada çap işi ancaq rəsmi qəzetlərin çap olunub yayılmasına xidmət edirdi. Burada hər bir alim çap kitabı əldə etmək əvəzinə, gözəl xətlə yazılmış əsərin əldə olunmasını daha üstün tutur. Parisdə, Leypsiqdə, Vyanada və başqa ədəbi mərkəzlərdə fars dilində daha çox əsərlər çap olunur, nəinki İranda. Bu yerlərdə kitab çapına senzura mane olmur.

Mirzə Şəfi ertəsi günü bizə çox kefsiz gəlmişdi. Mən onun kefini açmaq üçün onu şəraba qonaq etdim. Şərabın təsiri də onun qəlbinin dumanını dağıda bilmədi. Mənim: «Sənə nə olub, nə edim ki, kefin açılınsın?» - sualına o öz dilində elə gözəl söz, misra ilə cavab verdi ki, mən öz ələməmdə onların mənasını çətin anlaya bilərdim.

Mən səbirsizliklə ucadan:

- Sən bilirsənmi, - dedim, - sənin söz incilərinin mənasını axtarıb tapmaq mənim üçün çox çətindir. Sən sözünün mənasını məndən niyə gizlədirsən?

Ustad üzümə baxmadan divanın üstündə bardaş qurub əyləşdi və yazı əşyalarını çıxarıb masanın üstünə qoydu. O, qələmini bıçaqla itiləyib, bir beyt oxudu:

Yaxşı dişənmiş bıçaq iti olar,

Lakin korusuş bıçaqla bundan yaxşı kəsirlər.

Qanqaralığının səbəbini bilmək üçün soruşdum:

- Deyəsən sən qəlbin də itiləşibdir?

- Bu belə deyil! - deyə o cavab verdi. - Mənim başıma ayının başına sahibinin gətirdiyi oyunu açmaq istəyirlər.

- Ayının başına sahibi nə oyun açır?

- Nə oyun açacaq... Əvvəla, onun dişlərini çıxarıb, sonra ağzına buruntağı keçirib. Sən «İsgəndərnamə» hekayəsini bilmirsən? Şeytanın İsgəndərin yanına gəlib ona şahlıq öyrətmək istədiyini?

- Xeyr, bilmirəm. Onu mənə danış!

- Bir dəfə şeytan, ayı təlimçisi sifətində, böyük bir ayının boğazına zəncir salıb, şahın hüzuruna gəlir. O, ayının qulaqlarına öz sözü ilə nə deyirsə, ayı tullanıb oynayır. Sonra o, üzünü şahla tutub deyir: «Sən öz xalqını yaxşı idarə etməyi bacarmalısan. Onu çaldığın tütəyin havasına oynatmaq istəyirsənsə, əvvəla onların dişlərini çıxar, sonra ağızlarına ağızlıq tax!»

Mirzə Şəfinin müfti ilə ciddi mübahisəsi olduğundan, mən dərinə gedib söhbəti uzatmadım. Hərəkəti və

nəğmələrlə dindarlara sataşdığına görə müfti Ustadı pozğun, həyasız adlandırıb, yerin-göyün lənətindən yaxa qurtara biləcəyini söyləmişdi.

Mirzə Şəfi dedi:

-Onların hədəsi məni qorxutmur. Əgər Tiflisdə şiə sürüsünün başında hökmünü itirmiş qoca bir mömin dayanıbsa, bu, məni heç narahat etmir. Onun özü adi xəttatın güc-bəla ilə tapıb içdiyi şərabdan daha çox, daha yaxşısını tapıb içəcək. O da dünya ləzzətini özünə haram etməyəcək. Bu, pələngin qızmar gündə düşmənlə vuruşa getməməsini xatırladır. Allah bilir ki, mənim xoş çağırışıma cavab verməmək üçün hansı əyriyaq bir div onu da belinə atıb aradan çıxaracaq. Mirzənin sözünü təsdiq etmək üçün sizə deyim ki, mən müctəhidi tanıyırdım, bildirdim ki, şərabı hardan alıb içir. Buna mənim əsasım vardı. Mübahisələrdə mənim iştirakım həmişə təsəlliyyə, barışığa gətirib çıxarırdı. Beləliklə mən müdrik müəllimimi bir neçə dəfə sakitləşdirməyə nail oldum. Mirzə Şəfi ayaqlarını divandan aşağı saldı, qəlyandan çəkib, nəgmə oxumağa başladı.

Mən oxuyanda sevənlərlə sevənin,

«Böyüklərin» qarşısında günahkartək baş əyməyin.

Özündən kiçiklərin qarşısında lovğalanma,

Bil, hikmət nəğmələrdə şöhrətləndirilər.

İkiüzlü yanıma gələndə dedim:

Kim ki özlüyündə müqəddəsdir o Allahdır.

Kim ki onun adına nifrət edir, söyür,

O öz müqəddəsliyində yəqin bir kinəyə daşıyır.

Mən gözəlliyi, məhəbbəti, şərabı tərifləyəndə,

Bu, mənə min ahəngli tərifdən irəlidir.

Ey Abdullanın oğlu Mirzə Şəfi,

Alçaqlıqdır mollanın ikiüzlüyü.

Sevgi aləmində, şərab məclisində
Unutma ala gözləri, bir də dolu qədəhin şəfqini sən.

Gözəllikdən, məhəbbətdən, şərabdan ləzzət alanda,
Həyatda yaşamağım məni gözəlləşdirir.
Əşidəndə ki əsəbiləşib məni söyürlər,
Bütün dünyaya birdən məni kədərləndirir.

Onlar dini ziddiyyətləri ilə,
Göyə inanıb ona xidmət etmək istəyirlər.
Lakin intiqam hissi damarlarında coşur,
Nifrət isə sifətlərinə rəng verir.

Əllərində ölüm qılıncı,
Onlar bizdən inam və peşmançılıq tələb edirlər.
Onlar elə hesab edirlər ki, bu «yaxşı» yolda
allah da onlardır.
Lakin mən deyirəm: allah pis əməllərdən uzaqdır.
Nifrət allahsızlıqdır, məhəbbət allahlılıq!

Kim xoşbəxtdirsə, o, yaxşı adamdır.
Bu özünü hər addımda göstərir.
Kim ki yer üzündə pis əməllərlə məşğuldur,
O öz cəzasını özü ilə daşıyır!

Coşma, ey dəhşətli dindar, sən ey
Nifrət və alçaqlıq qulu.
Sən xoşbəxt, yaxşı adam deyilsən.
Sənin bizə nifrətin sənin öz cəzandır!

Xoşbəxt adam həyata xoşbəxtlik gətirir,
O, bu xoş amalı başqalarından almır.
Yaxşılıq ondan gəlir, ona da qayıtmalıdır,
Çünki əzəldən bu ona verilib!

Nə qədər ki mən yaxşı şərabdan dadıb,
Gözəl biliklə silahlanmışam,
Qorxma alçaqlığa, pis yola yuvarlanım,

Bəzi məhəbbət incilərinin parıltısı bizə sirli qalardı
Yaxşı şərab ətri dəyib onu oyatmasaydı.
Nə qədər ki mən yaxşı şərab içirəm,
Xoş zarafatımla öz əqlimi göstərirəm,
Onda mənim böyüklüyümü dərinliyimdə axtar!

Ustad qədər heç kəs şərabın ləzzətini duya bilməz.
Çünki bizim içkidə qiymətləndirdiyimiz şey axmaqlar
üçün əlçatmazdır!

Şərabla çiçəkli çəmənə əfsanəyə döndərmək olar,
Orada allahın nəfəsi duyular, gözəlliyin ruhu orda
gəzər!

Güllər ayaqlarımız altında çiçək açır,
Ulduzlar başımızın üstündə sayrışır,
Biri yaxından bizi oxşayır, o biri
Uzaqdan bizi salamlayır.

Necə xoş bir aləmdir, hər addımda
sevinc üzümə gülür.
Sanki bütün kainat ulduzlarını bir dəstə
çiçəktək özümlə daşıyıram.

Allahın əmri ilə günəş yanır,
Bütün dünyaya şəfəq salır.

Onun əmrilə qızılgül açır
ətirli çiçək çəməninədə.

Onun əmri ilə dağlar qatarlaşıb,
Yer üzündə yüksəlirlər.
Küləyə də əmr edib ki, əsib coşsun
Canlı həyatımıza min rəng versin.

Quşlara uçmaq üçün qanad verilib,
Dənizə də öz səsi, öz ahəngi.
Mənə də nəğmə oxumaq qismət olub ki,
Qulaqlarınız onu eşitsin.
Günəş niyə yanır,
Külək, dalğa nə oxuyur,
Qızılgül niyə açır,
Göydə coşan nədir, yağan nə,
Onları ancaq mən duyuram,
Nəğmələrimdə həvəslə oxuyuram.

Bu dünyada allah bizə nə veribsə,
Ona zaman deyilər.
Biz öləndən sonra o dünyaya əbədiyyət deyilər.

Bizi bədbəxtliyə, xoşbəxtliyə zaman hazırlayır.
Sonra ölüm körpü salır əbədiyyətə.

Biz öləndən sonra pisliyimizdən,
yaxşılığımızdan ayrılıriq.
Mən isə ürəkdən sevinərək deyirəm:
Kim zamanı dərk edirsə, o xoşbəxtdir zamanında.
O da xoşbəxt qalacaq əbədiyyətdə.

Geçə yuxumda göydən bir mələk ayrılıb, gəldi üstümə.
Çünki onu göydən qovmuşdular.
Onun da yerdəkilər kimi nöqsanı çox idi.
Buna görə də o, yerlə göyü səhv salmışdı.

Allah məhşər günü ona dedi:
hər şey neçə varsa, elə də qalmalıdır.
Səmada səma sifəti yer öz parlaqlığı ilə olmalıdır.

Yerin şərabı, nəğməsi, məhəbbəti var.
Səmanın da öz xeyir-duası var.

Nə qədər ki sənin ürəyin yerə bağlıdır,
Gərək yer gözəlliyinə adət edəsən.

Kim ki həyatda yaxşılığa çalışmış,
Mənim rəhmim yerə nə verə bilər?
Onun yer üzündə o qədər günahı olar ki,
Göyə qalxsə belə, xoşbəxt ola bilməz!

Siz Mirzə Şəfi ilə ay işığında Tiflisin küçələrində
gəzintimizi və Mirzə Şəfinin yeni bir gözəl barəsində
həyəcanla, məftunluqla oxuduğu nəğmələri, yaqın ki,
xatırlayırsınız. Mən əvvəldən anlamışdım ki, bu məhəbbət
onun qəlbində dərin kök salmışdır.

«Sevənlər heç zaman mənalı şeir yaza bilməzlər!»
iddiasına baxmayaraq, onun bir çox gözəl şeirləri elə bu
vaxtlarda yaranmışdı. Onun əvvəllər yazdığı «Əgər qızlar
rəqs etsələr» qəzəli, «Çadranı üzündən götür» şeiri artıq sizə
tanışdır. Bunlardan başqa mən burda onun sizə tanış
olmayan yeni bir şeiri barədə məlumat vermək istəyirəm. Bu
şeirin mənası Mirzə Şəfinin ikinci və axırıncı məhəbbəti
olan Hafizə adlı bir qızın tərifindən ibarətdir:

Oh, qəlbim bir duyğudan

Necə məhəbbətlə döyünür,
Sən yüngül qədəmlərinlə
Qarşımdan ötüb gedəndə.

Valehedici ağ çarşabın
kürəyində yelləndikcə,
Sanki gözlərində alışır
Qəribə bir alov.

O, qara, burma tellərin
Boynuna dolaşib oynadır.
O ağ, mərmər sinən bu örtükdə
Elə bil ki, bədəninə darıxır.
Vücudunda olan bu hərəkət, bu şövq
Əqlimi alıb aparır, güclü bir təsirdən
Qəlbimdə məhəbbət baş qaldırır,
Sən yüngül qədəmlərinlə qarşımdan keçəndə,

Mavi səma paltarını geymək üçün
Nərgizlər, qızılgüllər açır.
Al-qırmızı ipək tumanın altından
balaca, zərif ayaqların bir aləmdir.
İncə, totuq əllərin,
Şirin dodaqların da sanki sehlənmiş,
sonsuz bir aləmdir.
Oh, güclü bir təsirdən
Qəlbimdə məhəbbət baş qaldırır,
Sən yüngül qədəmlərinlə qarşımdan
ötüb keçəndə!

Ağillı müəllimin kefi yaxşı olanda, ya da qəmli
söhbətlər etdiyi vaxtlarda ondan hər dəfə yeni şeirlər
əşitmək mənə nəşib olurdu. Lakin mənim qəribə ustadım
çalışırdı ki, onun Hafizəsindən söhbət düşməsin. Bir təsadüf
olmasaydı, mən müəllimin bu hərəkətinin sirrini
aydınlaşdırma bilməyəcəkdim. Bir gün şən gözintə vaxtını

adət etdiyimdən çox uzatmışdım. Evə qayıdanda gördüm
ki, Mirzə Şəfi məni artıq «Divani-hikmət» dərində gözləyir.
O adətə üzrə stulda əyləşib, düşündüyü misraları bir parça
kağızda yazır, yaxud təbi gəlməyəndə bir anlıq onları
unudar, bunun əvəzində, yazdığı misralara ibratəmiz izahat
vermək üçün fikrini yenidən davam etdirirdi. Bu dəfə o
məni görcək yazdığı kağız parçasını tez gizlətdi. Mən, heç
nəyi görməmiş kimi, geyimimi dəyişmək üçün artırmaya
keçdim. O bu vaxt Hafizə barədə şeiri oxumağa başladı:

Gözəl qız, sənin tellərinin ətrini
Külək hafizin qəbrinə aparsa,
Onun sakit qəlbindən minlərlə
Gözəl güllər baş qaldırar.

- Bu gün nədən başlayacağıq,
Mirzə Şəfi? - deyər soruşdum və şərab süzüb, onunla
içdim. O öz qəlyanını təmizləyib dedi:

- Qələm-kağız götür, mən Füzulidən deyəcəyəm, sən
yaz.

Canlar verib, sənin kimi canə yetmişəm.
Rəhm eylə ki, yetincə sənə canə yetmişəm.
Halım deyib, muradıma yetsəm əcəb deyil,
Bir bəndəyəm ki, dərğahi-Sultanə yetmişəm.

Muri-məhəqqirəm ki, sərəsimə çox gözib
Nagah barigahi-Süleymana yetmişəm
Miskin Füzuliyəm ki, sənə tutmuşam üzüm
Ya bir gəminə qətrə ki, ümmanə yetmişəm" -

- Qəzəlin axırında Füzulinin adının əvəzinə sənin adın
olsaydı, onun mənası mənim daha çox xoşuma gələrdi,
Ustad,-dedim.

- Mənim nəğmələrimi dinləmək istəyirsən? Mən onları
sənə oxuyaram!

- Sənin nəğmələrin həmişə mənə xoş gəlir. Qəzəlin
müəllifinin yerinə sənin adının olması və yaxud onun
mənasının mənə xoş gəlməsi fikrini deməkdə sözümün canı

var.

Mirzə Şəfi təəccüblə və pərt halda mənə baxdı.

- Məndən incimə, Ustad!-deyə sözümlə davam etdim. -

Mən sənin qəlbinin dərinliklərindəki sirləri öyrənmək məqsədilə bu sözləri dedim. Bu, sənin dərdinə şərik olmağım və dostluq münasibətimdir. Mən bilirəm ki, sən kimisə sevirən. Bunu özün etiraf etmişən. Özümdən heç nə uydurmuram. Xalq arasında necə deyirlər: «Müşgülə məhəbbət sirlə qala bilməz». Sənin özün mənə demişdin: «Məhəbbət şöhrətpərəstlik və yaxud vaxt keçirmək üçün deyil». Məhəbbət ətsiz bir zanbaq deyil ki, onu yüngül meh istədiyi yana tərpadə bilsin. O, kökləri dərinə işləmiş elə bir qızılgül koludur ki, gözəl ətri var. Açıb ətir saçmaq qızılgülün adətidir. Sevənlərin adəti də sevib-sevilməkdir. Lakin sən kədərli görünürsən, Mirzə Şəfi. Bu, məni narahat edir. Sən şərab içəndə, nəgmə oxuyanda sirrini gizlətməyə çalışsan da, qəmini gizlədə bilmirən. Mən sənə dərdinin kökünü bilmək arzusundayam. Bəlkə sənə kömək edə bildim. Lakin sən sirrini gizlədirən. Bu o deməkdir ki, sən nəgmələrini də məndən gizlədirən! - mən onun cibində gizlətdiyi kağıza işarə etdim.

Mirzə Şəfi dərin fikrə getdi, qəlyanına dərin qullab vurub, tüstüsünü havaya üflədikdən sonra şərabdan bir-iki qurtum içdi, yazdığı vərəqi mənə uzadıb, dedi:

- Al oxu! Ürəyimdə nə varsa, hamısını sənə danışacağam. Əgər sən bunu istəyirsənsə!

Kağızda yazdığı sözlərə baxmaq üçün vərəqi aldım. Vərəqdə tələsik yazılmış bir cüt nəgmə vardı. Hər ikisinin üzərində Hafizə yazılmışdı.

Sən mənə sarı əyil, gözəl tumurcuq,

Nə istəyirsənsə yerinə yetir.

Mən sənə qulluq edib bəsləyəcəyəm,

Sən mənim qoynumda isinəcəksən.

Gözəl bir gülə dönəcəksən.

İkinci nəgmənin birinciyə oxşarlığı yox idi. Lakin o da

eyni mövzuya həsr edilmişdi.

Sən ey axmaq ürək, ağrılardan şikayət edib əyilirsən,

Halbuki, o ağrıları özün yaratmışan. Bu gün isə qorxu içində buna təəssüflənirsən. Özün axmaq olduğun üçün məni də axmaq yerinə qoymusan.

- Bilirsənmi,-deyə Mirzə Şəfi hekayəsinə başladı.- Hafizənin atası öz fikrini başdan mənə bildirib, dedi ki, mən bir ailəni təmin etmək imkanım bərəsində ona bir sənəd göstərməyincə, Hafizə ilə evlənməyi heç ağıma gətirməyim.

- Bunu əldə etməyə nə var ki?! - dedim. -Mən sənə nə qədər demişəm ki, gimnaziyada Azərbaycan dili dərslərini götür.

- Əgər bu, asan olsaydı, mən Hafizənin məhəbbətinə ümid bağlardım. Ancaq bu, baş tutan iş deyil!

- Sən özün günahkarsan! Bir neçə gün bundan əvvəl mən gimnaziyanın direktoru Kulşinski ilə bu haqda danışmışam. Onun dilindən eşitdim ki, həqiqətən istəsən, bütün çətinliyi aradan asanlıqla qaldıra bilirsən.

- İstəyimə nail ola bilmədimmi? Danışmaqda, susmaqda dilimə hakim kəsilmədimmi? Dərviş kimi bir evdən başqa evə zəvvarlıq edib, taleyimlə razılaşmadımmı? Sənə göstərişinlə yazıb iş xahiş etmədimmi? Lakin iki həftədir ki, ümid xalçasının üstündə əyləşib, gözləyirəm. Niyyətimin hasil olacağına heç əvvəldən ümid eləmədim.

- Hələ dəqiq cavab almamısan?

- Cavablar kifayət qədərdir. Mənə elə gəlirdi ki, arzusun yerinə yetəcəyinə ümid var. Lakin ümidimi bu günə-sabaha bağlayırdım. Nəhayət, iri hərfzlə yazılmış bir məktub aldım. Lakin orada nə yazıldığını başa düşmədim. İnanırdım ki, şübhələrim həqiqətə dönərmiş. Bu mənim xəyal ələmində işə düzələcəyimin yazılı təsdiqi imiş. Mən tez ara adamının yanına gedib, məktubu ona göstərdim və xahiş etdim ki, evlənmə işimlə məşğul olsun. Məktubun mənim var-dövlətim bərəsində Hafizənin atası üçün əsaslı zəmin olduğunu da söylədim. Ara adamı məktubu məndən alıb,

tələbimi istiqamətləndirdi. İki gündən sonra hirsli halda üstümə gəldi və onu aldatdığuma görə ağzına gələni mənə dedi. Bu vaxt nə vəziyyətə düşdüyümü heç kim təəvvür edə bilməz.

- Bu necə olan işdir?

- Hafizənin atası da rus dilini mənim kimi pis bilirmiş. O mənimlə işlərini sahmana salmaq üçün məktubu müftinin üstünə göndərmiş, xahiş edib ki, bu yazının mənim var-dövlətim barəsində qənaətbəxş olub-olmadığı haqda öz fikrini bildirsən. Müftinin də cavabı qeyri-kafi olub.

- Müfti fikrini necə yazıb?

- Başqalarına yazdığı kimi. Onun ancaq bir yazı üsulu var, həmin üsulun tələbini yerinə yetirir. O da bir sözdən ibarətdir. Ara adamın onun yazdığının bir surətini mənə gətirib.

- Sən onun nə yazdığını deyə bilərsənmi?

- Niyə demirəm? Lakin mən istəyirəm onun məndə olan surətini sənə göstərim.

Ustad ipək dəsmala büküb özü ilə gəzdirdiyi dəftərlərin arasından müftinin cavabının surətini çıxardı. Orada belə yazılmışdı:

«Kömək Allahdan gəlir!

Sual: Bu rus hərfləri ilə yazılmış məktub Mirzə Şəfinin var-dövləti barəsində lazımı məlumat verirmi?

Cavab: Yox! Bunu Allahın özü yaxşı bilir.

Bu sözləri yazdı yazıq Molla Hacı Yusif.

Allah adından.»

Mirzə Şəfi sözünə davam etdi:

- Hafizənin atası hirsindən rus yazısının bütöv tərcüməsini tələb edib. O, bu məktubu gimnaziyanın direktoru Kulşinskinin dəvətindən başqa bir şey olmadığını bilib təəccüblənmiş. Direktor məni saat beşdə gimnaziyaya gəlib Azərbaycan dilindən imtahan verməyə dəvət edirdi.

Ustad bir an sözünü kəsdi, həyəcanını sakitləşdirmək

üçün şərabdan dalbadal bir neçə qurtum içdi. Görünür, işi ilə bağlı əhvalatlar onu həyəcanlandırır. Xüsusən ona əziyyət verən rus gimnaziyasında ana dilindən imtahan vermək məsələsi idi. Bu, onun qəlbinə bərk toxunmuş və hər şeyi ona unutturmuşdu. Mirzə Şəfini - Şərqi böyük Ustadını, öz xalqının fəxri şeir səltənətinin nadir gövhərini doğma dilindən imtahan etmək istəyirlər. Mən onun hirsindən qızaran sifətinin alovunu və qəlbinə dolan qəmin səbəbini anlayırdım. Bu hiss məni onun yarasına məlhəm qoymağa vadar etdi. Ucadan dedim:

- Günəşə necə demək olar ki, sən şəfəq saçma! Qızılğuldən necə soruşmaq olar ki, sən ətir saçırsanmı? Bu da eyni axmaq sual deyilmə ki, Mirzə Şəfidən soruşasan və yaxud onun biliyini yoxlayasan? Axmaq, günəşin şəfəqlərinə inanmır deyər, günəş solmaldırmı? Savadsızlar sənənin biliyinə şübhə edirlər deyər, sən hirsələnmişsənmi?! Sənənin özün bu barədə şeir yazmamışdınmı?

Qovla qəmini incə məhəbbətən,

Şirin nəğmələrinin ahəngi ilə.

Özünə bir misal qızılğuldən,

Bir misal da bülbüldən götür.

Qızılgül, o rəng qönçəsi

Palçıqsız yerdən çıxmaz.

Nəğmə vurğunu sarı bülbülün

Bəzən qidasıdır zəhərli qurdlar.

Sən mənə Hafizə barəsində nəğmə oxu, kefimiz açılıns. Gəl şərab içək, sonra Hafizə ilə bağlı tarixcəni mənə danış.

Ustadım bir qədəh şərab süzüb, «Allah verdi» deyər mənə təqdim elədi və qəlyanını yana qoyub, ayaqlarını divandan aşağı saldı. Şeir oxumağa başladı:

Allahın əmri ilə cənnətin qapısı açılanda hər yerdən insanlar axıyır, şübhə, qorxu, ümidlə qapısında duracaqlar. Onda mən bütün günahkarlardan fərqli olaraq, şübhəsiz,

qorxusuz dayanacağam. Artıq çoxdandır ki, yer üzündə cənnətin qapıları sənin sayəndə üzümə açıqdır.

Mən onun şeirini təriflədim. O, özündən razı halda gülümsədi. Məsləhətimin yaxşı nəticə verdiyini görüb, ona dedim:

- Görürsənmi, Mirzə Şəfi, məhəbbət barəsində aydın fikrin səni neçə şənləndirir?! Sevginə nail ola bilsən, xoşbəxt adamsan. Rəxşəbi yaxşı demirmi: «Yar üzündə məhəbbət o zaman gözəlləşir ki, şahla dərvişin fikirlərindən üstün olur».

Mirzə Şəfi məni qabaqlayıb, dedi:

- Rəxşəbi həmçinin deyib: «Pulsuz kişinin görkəmi olmaz, pulsuz ev boş görünər». Kaş mən pulsuz evə məhəbbət gətirə biləydim! Qabaqlar mən belə şeylər barəsində düşünməzdim. İndi bunlar məni daha çox kədərləndirir.

- Mirzə Şəfi, kədərlənmə, -dedim. -Hər şey yaxşı olacaq. Rus yazısı ilə bağlı olan kiçik bir anlaşılmazlıq işin gedişinə mane ola bilməz. Bir halda ki sən Hafizəyə öz etibarını göstərmək üçün onun məhəbbəti yolunda öz azadlığını qurban vermək istəyirsən, niyə gimnaziyada yer ala bilməyəsən? Mən burda heç bir maneə görmürəm.

- Bəs imtahan?

- Ona əncam çəkmək olar. Sənin biliyinə şübhələnmək ağılsızlıqdır. Moskvanın belə bir qərarı var ki, dövlət idarəsinə işə gələn hər bir adam əvvəla imtahan edilməlidir. Çünki axmaqlar çox, ağıllılar azdır. Demək, bu qanun düzgün əsaslandırılıbdır. Səninlə müstəsna hərəkət edərlər.

- Qoy o zaman mənimlə müstəsna hərəkət etsinlər ki, mən nəğmələrimdə şərabin gözəlliyi əvəzinə, uzun-uzadı duaları, Qarabağın qazısı Mirzə Əbdül Qasım kimi adamların hiyləgərliyini, ikiüzlülüyünü, yalançılığını tərifləmiş olum. Hər yerə soxulmaq ilanının adətidir!

Mən onunla bağlı tarixçənin bütün səbəblərini suallar vasitəsilə aydınlaşdırdıqdan sonra hiss etdim ki, ona ürək-

dirək verməyimə baxmayaraq, qəlbində ağır bir kədərin izi qalıb. Hətta Hafizənin atası Mirzə Şəfiyə öz xəbərdarlığında, var-dövləti kimi, onun biliyinin də şübhəli olduğunu və buna görə məskəvəllərin onu imtahan etdiyini bildirmişdi. Mirzə Şəfini kədərləndirən məsələlərdən biri də rus dilində yazılmış məktubu Hafizənin evinə göndərməsinin kələk işlətməsi kimi başa düşülməsi və qız evində onun ustadlığına şübhənin yaranması idi. Bunlar onun qəlbini narahat edirdi. Mən ondan soruşdum:

- Sən inanırsanmı Hafizə bunlara görə səni sevməz?

- İnanmıram.

-Bəlkə sən onun anasından çəkinirsən? - Ondən qorxmuram. Qızı mənə vurulan kimi, o da nəğmələrimə heyran olub.

- Bəs nədən ehtiyat edirsən? Qızın pulgir atası ilə o vaxt məşğul olarıq ki, artıq sən özünə iş tapasan. Evlənmək üçün hazırlıq görmüsən? İmtahanla əlaqədar çətinliyi mən öz üzərimə götürürəm.

Mən məktəb idarəsində dostcasına söhbətlər vasitəsilə vəziyyətdən çıxış yolu tapacağıma və qanuna ciddi əməl edilməklə Ustadımın mənliliyinin alçaldılmamasına nail olacağıma şübhə eləməirdim. Mənim aşıq olan müəllimimi işin hər tərəfi ilə tanış etdikdən sonra onu arxayınlaşdırmağa nail oldum. O, gecə yarıya qədər mənim yanında qaldı.

- Mənə elə gəlir ki, mənim hikmətlərim gecənin qaranlıqlarında havaya uçmuşdur, -deyə o gülümsünürdü. - Mən hikmət öyrətmək üçün gəlmişdim, görünür, özüm öyrənməliyəmmiş. Qadınlar sevimli məxluq olmasaydılar, qəlbən bağlandıqları adamın başını qatmaq üçün oyun çıxardıqlarına görə onlara açıqlamaq olardı. Onlarda ağıl məhəbbətlə yüksəlir, bizdə isə azalır:

Mirzə Şəfi, sənin o böyük aqlın

Güclə başında yer tapıbdır.

Necə olub ki, o balaca ağ öllər

Ürəyini, aqlını qarət edibdir?

- Məhəbbətin bu anlaşılmazlığında qüvvətli bir əl belə, qəlbini çətin yerindən çıxarıb apara bilərdi,-deyə sözə qarışdım.

O gülürək cavab verdi:

- Doğru deyirsən. Gəl həyatın bu anlaşılmazlığı barəsində çox danışmayaq. Ürək bundan xiffət çəkir, ağıl heç nə udmur. Məhəbbət ürəyi və ağıl irəli, həyatın burulğanları içinə atır. Bu vaxt ürək səadətə məhəbbətdə görür, ağıl isə yer üzünün ən ağır əzab-əziyyətinə dözür. İnsanı insan eyləyən də məhəbbətdir!

-Mənim həmyerlim, yaşlı ustadlardan biri demişdi:

Kim qadinsız yaşayarsa, bir çox çətinliklərdən azad olur. Kim də ki qadinsız yaşamaq istəsə, həyata heç bir xeyir verə bilməz.

Mirzə Şəfi oxuduğum bu hikmət üçün öz minnətdarlığımı bildirdi və şərab içdi. O getməyə hazırlaşanda mən onu saxlayıb dedim:

-Mirzə Şəfi, sən bilirsən ki, sənin məhəbbət macərənda mən nə qədər yaxından iştirak etmişəm. Lakin sən Hafizənlə neçə tanış olmağın barədə mənə bir kəlmə də danışmamısan!

- Burada danışılacaq nə var ki? - Nə bilirsən hamısını danış. Mən belə söhbətləri, hətta ən kiçik hadisələri də təfsilatı ilə dinləməyi çox sevirəm. Sən qəlyanını yenidən yandır, şərab içib, başla məhəbbət tarixçəni danışmağa. Gəncəli Ustad dindi: -Bu, çox da uzun bir hadisə deyil.

Görüşmək, sevimək, seçmək, Burada danışmağa nə var, de görək.

- Məni maraqlandıran odur ki, sən Hafizəni necə görüb, sevib, seçmişən?-deyə onu qabaqladım.

- Bu, adi bir şeydir. Sən mənim evimə gəlmək üçün hansı küçə ilə getdiyini bilirsən. Həmçinin sən bilirsən ki, axşamcağı qızlar ay işığında damların üstünə çıxıb söhbəti, rəqs etməyi sevirlər. Bir neçə gün bundan əvvəl birinci

döngənin arxasındakı erməni, rus evlərinin yanında damın üstünə çıxmış, ucaboylu gözəl bir qız diqqətimi cəlb elədi. Mən bu sehlənmiş məxluqu, sənə Züleyxadan danışan axşamı, qəlbim gənclik illərinin acı xatirələri ilə dolu olduğu bir vaxtda görmüşəm. Mən damın üstündə duran ucaboylu bu gözəl qıza laqəyd qala bilməzdim. O özünü mənə bir an elə göstərdi ki, guya məni görmür. Mən havanın istiliyindən, həm də yorğun və susuz olduğumdan, dincimi almaq üçün dayanıb, papağımı çıxardım və özümü havaya verdim. Bu vaxt qız damın üstündən yox oldu. Başım gicəlləndi, ürəkəğrısı ilə evə gedib, yerimə döşəndim. Rahatlığım pozuldu, yuxum ərsə çəkildi. Nəhayət, saat yarım yatmışdım ki, Züleyxa yuxuma girdi. Onun surətini tezliklə gördüyüm qızın əksi əvəz etdi. O dəqiqə yuxudan yarımçıq oyandım. Yerimdə o yan-bu yana çevrilib, yata bilmədim. Yuxu gördüyüm üçün özümü günahkar sayıb, məzəmmət edirdim. O biri günü öz-özümə dedim: «Mirzə Şəfi, işini aydınlaşdır! Sən illərlə xalça üzərində əyləşib, sərbəstlik və hikmət aləmində qayğısız yaşamısan, indi keçmiş günlərin acı sınaqlarından keçəndən sonra, yenidənmi coşğun məhəbbətin dənizində üzən gəmiyə minmək istəyirsən? Bəlkə sakit həyatını davam etdirərsən?» Mən son fikrimdə qalmaqı qərara aldım. Səni inandırım ki, sənə dərs demək üçün gəldiyim o yoldan keçməkdən qorxub, qaçırdım. Evimə qayıdanda da eyni cür hərəkət etirdim. Buna baxmayaraq, gecəni qabaqlardakından daha narahat keçirirdim. Səhəri günü öz-özümə dedim: Mirzə Şəfi, sən sirrini gizlətməklə özünü niyə aldadırsan? Sən sevirsən! Yanan bir evi əgər vaxtında söndürməsələr, o, alovlar içində özülünə qədər yanıb məhv olar. Lakin ürəyin işi başqadır. Onun alovunu su ilə də söndürmək olmur. Yanan bir ürək başqasını alovlandırır bilərsə, təskinlik tapar. Taleyinə nə yazılıbsa, ona da əməl etməlisən! Mən də belə hərəkət etdim. Ayın işığında gördüyüm o gözəl qızın surətini səhv salmamaq üçün onu gün işığında görmək

mənə nəşib oldu. Öz arzuma çatana kimi bir neçə gün keçdi. Dördüncü günü o qızı damın üstündə görəndə mənə xoşbəxtlik üz verdi. Qız yan-yörəsinə göz gəzdirdirdi. Lakin ətraf damların üstündə heç kəs görünmürdü. Küçələrdə də sakitlikdi. Kişilər bazarlardan evlərinə hələ qayıtmamışdılar. Mən bu gözəl məxluqa, onun zərif balaca ayaqlarına, yanlara tökülən hörüklərinə, yaraşlıq qədd-qamətinə - yaxından baxmaq üçün onun, damında durduğu evlə üzbəüz dayandım. Gənc qızlar adətən kişi görəndə qalib gizlənilirlər. O isə məndən qaçmadı, üzünü açdı, parlaq nəzərlərlə mənə baxıb gülümsədi. Bu vaxt o, ay işığında gördüyümdən də gözəl idi. Onun baxışından qəlbim odlu səadət hissəinə büründü və məni sevindirdi. Bəzən səadətə bir anı bir əsrə, bir əsrə isə bir ana bərabər olur. Öz gözəl qızı gözlərim önümdən itirincə nə qədər dayandığımı bilmirəm. Onu bilirəm ki, onu gördüyüm qədər dayanıb durmuşam. Sanki yuxuda idim, o da bir xəyal kimi canlanır, xəyal kimi də çəkilib gedirdi. Mən o dəqiqə özümü ələ alıb, papağımı düzəltdim.

-Yəqin ağ başını göstərirdin?-deyə zarafat etdim.

- Hava isti olduğundan, başımı sərinləşdirirdim, -o gülümsünərək sözüənə davam etdi.

- Evə qayıdanda gördüm ki, küçədə canlanma var. Görünür, gözəlimin tez getməsinə də səbəb küçədəki adamlar imiş. Mən sanki sərxoş idim. Gözlərim önümdə hər şey fırlanırdı. Mən dəqiq bilmək istəyirdim yatacam, yoxsa oyağam. Buna əmin olmaq üçün əl-qolumu çimdikləyirdim, hiss edirdim ki, oyağam. Gənc qızları damların üstündə görəndə də mənə elə gəlirdi ki, onları yuxuda görürəm.

Gözəl qızların camalını görəndə

Sanki gözlərimə inanmıram mən.

Bilmirəm gözlərimdə həqiqətimi yuxuya dönmüş.

Yoxsa yuxu həqiqətə.

Artıq işini bilməlisən, Mirzə Şəfi! -deyə öz-özümə pıçıldadım. -Yad bir qızın sənə dikilmiş səmimi baxışına,

demək, tələbkar baxışlarla baxacaqsan? Əgər bu sənə nəşib olmasa, demək, onun gül yanaqlarının alovunun qəlbini yandırması ağılsızlıq olar? Həqiqəti bilmək üçün gözəl bir nəğmə yazmışdım. Ələ düşən kimi ona oxuyacaqdım. Əgər bunu edə bilməsəydim, onda nəğmə yazılmış kağızı badam qabığına büküb, gözəlimgə atacaqdım.

- Sən o nəğməni əzbər bilirsənsə, mənə oxu! -deyib ondan xahiş etdim. Ustad xahişimə əməl edib, oxudu:

Sənin sehlənmiş o baxışın məni sevindirir. Getdikcə təsir edir, qəlbimi alovlandırır. Bəxtimin o parlaq qəribəliyində.

Ehtiramla qulaq as, şirin həyatım, Bir sual verirəm sənə: O baxışlar həsrətəmə zillənmiş mənə, Bildir bir işarənlə bu sirri mənə!

Sənin icazənlə nazını çəksəm, Ağuşumda əlçatmaz olarsan. Qəlbim mənim də şadlıqla dolu, Olmazdı sevincimin həddi-hüdudu!

Möcüzəli təleyimdə səadətəmi anlarıma, Anlarıma səadətə qatardım. İllər boyu mən xoşbəxt yaşardım!

- Az bir müddət içində şeiri ona oxumağa imkan tapdım, -deyə Mirzə Şəfi hekayəsinə davam etdi. -Mən nəğmənin birinci bəndini oxuyub qurtaranda, qonşu damların üstündə yığışan qızlar bizə mane oldular. Mənim gözəlimgə onları görəb qorxdı və mənə getmək işarəsi verdi. Mən onun işarəsinə əməl etməmişdən əvvəl nəğməni badam qabığına büküb, ona atdım. Qız gedərkən, gördüm ki, qırmızı sapa bağlayıb badam yarpağına büküdüyüm şeiri yerdən götürdü və tələsik gözəndə itdi. Nəğməmin onda olması, əlbəttə, xoş bir qələbə idi. Bu da mənə kifayət idi. Onun mənim nəğməmə qulaq asması və qəlbimdəki hissələrini bürüzə verməsi buna sübut idi. O biri günü onunla görüşmək mənə yenə nəşib oldu. Gözəl qız damın üstündə üzörtülü vəziyyətdə əyləşmişdi. O məni uzaqdan görçək üzünü yana çevirdi. Mən ona baxıb evin yanından tənbel addımlarla keçəndə, o mənə baxmadı. Bu vaxt evin

arxasından ucaboylu, yaşlı bir qadın çıxıb mənə sarı gəldi. O, oğrun səslə: «MİRZƏ ŞƏFİ, UZAQDAN MƏNİ İZLƏ VƏ ARXAMCA GƏL!» -dedi. O mənəim adımı bilirmiş. Bu qadın mənəim gözəlimin xəbər göndərdiyi adamdan başqa kim ola bilərdi? Qadının dediyi kimi, onu izləyib, arxasınca getdim. O bir azdan yerdən adam boyu qədər ucalığı olan tənha bir evin yanında dayandı. Ətrafına baxandan sonra mənə əl əyləyib, gəlmək işarəsi verdi və özü içəri keçdi. Mən də onun arxasınca, kasıb avadanlığı olan, zəif işıqlandırılmış evə daxil oldum. Evdə on-on iki yaşlarında iki gözəl qız vardı. Onlar evin ortasında salınmış həsirin üstündə oturub, qadın işi görürdülər. Biz içəri girəndə onlara damın üstünə çıxıb təmiz hava almağa icazə verilmişdi. Onlar getdikdən sonra biz tək qaldıq.

- MİRZƏ ŞƏFİ, -deyə arvad mənə müraciət etdi. - Sənə xoş xəbər desəm, nə verərsən? Sənin taleyin məndən asılıdır!

Nə pulum vardısı, hamısını ona verdim və gələcəkdə bundan da artıq verəcəyimi vəd etdim. Sənə dediyim kimi, qarı mənə söylədi ki, Hafizə mənə və mənəim nəğmələrimə ürəkdən səmimi münasibət bəsləyir. Eyni vaxtda öyrəndim ki, onunla evlənmək mənəim üçün çətin olacaq. Çünki onun pulgir, tacir atası böyük məbləğdə kəbin pulu istəyib, bir neçə gələnlə elçisini geri qaytarıb. Bu qadının nələr danışdığını sənə nəql etsəm, qurtaran deyil. Onun hər iki tərəfə işləməyə həvəsi vardı. Arvad məndən artıqlaması ilə hədiyyə almaq niyyətilə o biri günə görüş təyin etdi. Mən, danışdığımız kimi, görüş vaxtı qılığına girib, ondan bütün bildiklərini öyrəndim. Məqsədimi həyata keçirmək üçün, bu qadınla xeyli danışdıqdan, götür-qoydan sonra ona çoxlu pul vəd edib razılığını aldım. Şərtimiz belə oldu ki, məqsədim baş tutandan sonra ona vəd etdiyim pulu alacaq. Mənəim pulum onu razı sala bilərdi. Məhəbbət yolunda nə qurbanlar verilmir?!

Bizim görəcəyimiz iş belə idi: mən arvad paltarı geyməliydim. Qoca qadının boyu mənəimlə eyni

olduğundan, mənə qırmızı rəngdə tuman gətirməli idi. O biri günü hər şey hazır olduqdan sonra mən gözəl qadın paltarı geydim. Hətta Hafizəgilə gedəndə yolda kişilər iki dəfə mənə öz məhəbbətlərini bildirdilər.

- Saqqalın səni ələ vermədi ki?

- Sifətimi Azərbaycan qızlarının sifətinə oxşatmaq üçün çarşaba bürünüb ələ utancaq vəziyyət almışdım ki, ancaq gözlərim görünürdü. Çarşabın üstündən başıma şal da salmışdım. Bədənimə ağ çadraya ələ bükmüşdüm ki, mənə görə cavan, qoca, utancaq bir qız olduğumu zənn edirdilər. Beləliklə, heç kimdə şübhə oyatmadan Hafizə ilə görüşürdüm. Görüş zamanı onun mənə və şeirlərimə olan məhəbbəti getdikcə artırdı. Hafizənin anası gəlib bizi bir yerdə görəndə qədər mən onunla xoş saatlarımı yaşadım. Hafizə ilə danışan vaxt səsimin cingildəməsi arvadı şübhələndirmişdi. Sən demə, o mənəim arxamdan sakitcə yaxınlaşıb, söhbətimizlə maraqlanıbmış. Anasından söhbət düşəndə hürkmüş Hafizə qorxudan ələ vəziyyətə düşdü ki, bu kədərli səhnəni yenidən xatırlamaq mənə çox ağırdır. Ana ürəyi qızının bu vəziyyətini hiss etməsəydi, hər şey məhv olub gedəcəkdi. Qızının göz yaşları, onun mənə olan saf məhəbbəti ilə bərabər nəğmələrim də ana qəlbini həyəcana gətirmişdi. Mən bir şeirimdə demişdim: «Hafizəni dünyaya gətirən ana ələ bir pəridir ki, bütün dünyaya şahzadələri onun qulu olmağa layiqdir. Qızılığün bitdiyi yerin sinəsi sanki ayın oksidir!» Mən bu misraları anaya oxuyanda onun qəlbində mənə qarşı olan kiçik məhəbbətə çevrildi və gələcəkdə arzumu yerinə yetirmək üçün qızını mənə verəcəyini vəd etdi. Hafizənin atasının razılığını almaq üçün ara adamı tapmalıydım. Qocanın mənə və mənəim şeirlərimə az bələd olması, bir tərəfdən də tələbinin nəticə verməməsi qızın anasına öz sözünü deməyə qoymamışdı. Əgər mən kəbin kəsirmək üçün öz imkanım barəsində bir sənəd təqdim etsəydim, kəbin və toy günü uzanmalıydı. Rus əlifbası barədəki əhvalat işin gedişinə yenə mane olurdu.

Müftinin fikri qızın atasını məcbur eləmişdi ki, mənim barəmdə müctəhidlərdən, mollalardan daha ətraflı məlumat toplasın. Bu dindarlar sürüsünün mənim barəmdə nə fikirdə olduğunu özün bilirsən.

Yaxın vaxtda mən Tiflisi tərk etməliydim. Görüşüb ayrılarkən ümidvardım ki, gəncəli Ustad öz məqsədinə nail olanda, işlərinin sahmana salınmasında onun yaxın dostlarının əllərindən gələni əsirgəmədiyinə qəti inanacaq. Constantinopolda ondan aldığım məktubda bildirirdi ki, artıq gimnaziyada işləmir, hərbi qəza məktəbində yaxşı bir işə düzəlib. Başqa bir mənbədən öyrəndim ki, o öz vəzifəsinin öhdəsindən vicdanla gəlir. Tezliklə aldığım ayrı məktubdan aydın oldu ki, Hafizənin atası sarılıq xəstəliyindən vəfat etdikdən sonra Mirzə Şəfi xoşbəxtlik dağına səbrlə qalxmışdır. Hafizənin anası isə onlara mane olmamışdır. Mirzə Şəfi bu arada öz bacarığı və qənaətcilliyi sayəsində toy tədarükü üçün pul yığa bilibmiş. Kaş toy təntənəli keçəydi! Məni səbr və diqqətlə izləyən oxucularımı yormamış, toy məclisi barəsində öyrəndiyim məlumatlarla sizi tanış etmək istəyirəm. Mirzə Şəfi yasdan səkkiz gün keçəndən sonra yaxın qohumlarından birini kəbin gününü təyin etmək üçün Hafizənin anasının yanına göndərmiş. Farslar bu günə «Şirin-xürrəm» deyirlər. Bu gündə bəyin valideynləri, yaxın qohumları gəlinin evinə yığışırlar. Hər iki tərəfi şirin yeməklərə, qəndə, mürəbbəyə qonaq edirlər.

Kəbinkəsilmə günü belə bir adət gələcək ailənin mehriban yaşamasına işarədir. Qadınlar kişilərdən ayrı, onlar üçün düzəldilmiş otaqda, xalça üstündə, şirniyyat süfrəsinin ətrafında əyləşirlər. Məsələ həll olandan sonra tərəflər bir-birini təbrik edib, musiqinin sədaları altında şadlanırlar. Belə günlərdə saz, qaval və zərb alətlərindən istifadə olunur. Onların birlikdə çıxardığı ahəng avropalı üçün qulaqbatırıcı təsir bağışlayır. Farslar, azərbaycanlılar bu musiqidən böyük zövq alırlar. Vətəninədən Peterburqa sürgün edilmiş bir şərqlinin vətəninə qayıtdığı ərafədə

doğma sazəndələrinin və alətlərin ahəngini dinləmək və qiymətləndirmək Peterburq salonlarında verilən konsertləri dinləməkdən daha üstündür.

Nişan günü gəlinə nişan hədiyyələrini aparmaq üçün bəyin evinə toplaşırlar. Hədiyyə əsasən nişan üzüyü, parça, imkan dərəcəsinə bəhali paltar, şal, çəkmə, sabun, xına və sürmədən ibarətdir. Xonçanı aparan qızların da görkəmi gözəl olmalıdır. Kirpiklərinə sürmə çəkmək, əl-ayaq barmaqlarını xına ilə boyamaq yadlarından çıxır. Bəyin qohumlarından biri gəlini otağın ortasına dəvət edib, nişan üzüyünü barmağına taxır. Beləliklə, hamı xoş əhval-ruhiyyə ilə gəlini təbrik edib, ona xoşbəxtlik arzulayır. Üç gündən sonra gəlin bəyə hədiyyə göndərir. Bu, əsasən zərif toxunmuş əlcəkdən, pencək üçün parçadan və gündəlik işlədilən bəzək əşyalarından ibarətdir. Bundan sonra toya hazırlıq başlayır. Nişanlılar toy paltarlarını hazırlayana qədər xeyli vaxt keçir. Toya hazırlığın əsas məsələlərindən biri bu münasibətlə bəyin evinə tələsik gəlib-gedən saysız xidmətçi qadınların bir yerə yığılıb məsləhət etmələridir. Bəy bu arada çalışır ki, qızın anasının hörmətini qazanmaq üçün, gəlinin xəbəri olmadan, qız evinə bir səbət meyvə, kiçik bəzək əşyaları, gül dəstəsi və yaxud erkək göndərsin. Öz yerlərinin adət-ənənələrinə görə, bəylə gəlin toy qabağı görüşməməlidirlər. Əgər onlar bu qaydanı pozsalar, onları pis başa düşürlər. Hərgah bu ərafədə görüşmək arzusunda olsalar, özləri üçün münasib vaxt və yer seçməlidirlər ki, onları heç kəs görməsin. Şərqdə cinslər arasındakı münasibət, Avropaya görə, çox ciddidir. Şərqlin qoca bir müdrikinin dediyinə görə, «əgər Şərqdə bir kişi, bir arvad olsaydılar və onlar bir anlıq birləşsəydilər, bütün yer, dəniz insanlarla dolardı».

Nəhayət, təyin olunmuş toy günü gəlib çatır (qatı dindarın məsləhəti ilə təyin olunmuş gün). Bəy, qız evində dəvət olunmuş saysız qonaqları razı yola salmaq qayğısına qalır. Toy danışığında yalnız qohumlar və tanışlar iştirak

edir. Bu formal qanunlaşdırılmış danışıqda, kişi hər ehtimala qarşı qadından ayrılmaq istəyəndə, arvadının ləyaqətinə toxunmadan, ona qaytarılacaq pulun və yaxud əşyaların müəyyən edilmiş miqdarını verməyə boyun olur. Bundan sonra qızdan üç dəfə: «Səni alan bu oğlandırmı? Sən bu oğlana getmək istəyirsənmi? Kəbininin kəsilməsinə razısanmı?» -deyə soruşurlar. Qız mollanın yanında öz fikrini dedikdən sonra molla öz təsdiq möhürünü kəbin kağızına basır. Bununla da xırda-para işlər bitir, yığıncaq dağılır. Qədim adət-ənənəyə görə, bir çox ailələr toy məclisini daha da şənləndirmək, mənalandırmmaq üçün mollalara Qurandan surələr oxudur, ya da toyda bir şənlik o birini əvəz edir. Kəbin kəsilib qurtardıqdan sonra gəlin bir dəstə qızla hamama gedir. Oradan da onu qohumlarından birinin evinə aparırlar. Bundan sonra gəlini musiqinin sədaları altında, bir dəstə qızın əhatəsində bəyin evinə yola salırlar. Burada bəy çimib, təmizlənmiş halda gəlini qarşılayır. Onları, hər iki əllərində şam, gəlin üçün ayrılmış otağa ötürürlər. Şamları iki yerə bölüb, içərisində düyü olan sinilərə düzürlər. Gəlin paltarını dəyişir, bir ləyon su gətirib, nişanlısının ayaqlarını yuyur və sonra suyu müqəddəs otağın dörd küncünə çiləyir. Bundan sonra sakitlik çökür, içəri iki qadın daxil olur, onlar bəylə gəlini bir-birinə tapşırıb, Allahın, peyğəmbərin qoyduğu qayda-qanunla yaşamağı məsləhət edir. Xeyir-dua verdikdən sonra bəylə gəlini bağlı qapı arxasında öz talelərinin sərəncamına verib, çıxırlar...

Bədi redaktoru: A.Məstəliyeva

Байрамов Акиф Амирхан оглы

**«Воспоминания Ф.Боденштедта
о Мирзе Шафи Вазехе»**

Nəşriyyatın direktoru: professor N.B.Məmmədli

Kompüter dizayneri: Namiq Seyidov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı
Səhifələyici: Aygün Əsgərova
Montajçı: Rəsim Hacıyev

Yığılmağa verilmiş 21.05.2008.
Çapa imzalanmış 01.06.2008.
Sərti çap vərəqi 16,5. Sifariş № 194.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500.

*Kitab «Nurlan» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*
E-mail: nurlan1959@yahoo.com
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

115

B32